זאת חוקת הפסח

ערב פסח שחל בשבת

בהלכה ובהנהגה

זאת חוקת הפסח

הלכות ומנהגים הערות וחידושים

בדיני

ערב פסח שחל בשבת

בהלכה ובהנהגה

פעיה"ק בני ברק

אדר ה'תשפ"א ליצירה ב'של"ב לשטרות

זאת חוקת הפסח

ערב פסח שחל בשבת - בהלכה ובהנהגה

חלק א' – **כולל דינים והנהגות מבוארים ומפורטים בטוב טעם עד לפרטים הקטנים עם ציונים ומקורות**

חלק ב' – **חידושי דינים כלולים בתוך שלוש תשובות הנוגעות לערב פסח שחל בשבת**

הארות והערות יתקבלו בברכה לפי כתובת המחבר

ברחוב **דוד מחלוף 19 בני ברק**

קובץ זה יוצא לאור בחמלת ה' עלינו לעורר וללבן על כמה וכמה הלכות ומנהגים חשובים הנוגעים בעיקר לערבי פסחים שחלו להיות בשבת, ואשר מיוחדים בפרט לבני קהילות קודש תימן בלדי ושאמי. גם הוא כולל בתוכו מעט חידושים שנתחדשו לפום רהטא אגב עסק בנושא לעורר לב המעיינים, ומופץ לתועלת הרבים להגדיל תורה ולהאדירה

כל הזכיות שמורות

עימוד וכריכה: ש. אור 052-7153593

להשגת הקובץ:

יש לפנות למכון פעולת צדיק בטלפון 03-678-0070 או למוסדות יד מהרי"ץ בטלפון 050-4140-741, וכן למחבר בטלפון 052-717-3679.

פתח דבר

י'דוע ה'דבר ו'מפורסם ה'ענין שימי חודש ניסן נעלים ומרוממים על שאר וחדשי השנה, ומסוגלים ביותר לתוספת קדושה וטהרה. גם הרב חמדת ימים כתב כי הקדושה מתגלית ומתעלית בהתקדש החודש הזה, וצריך כל אדם להכין עצמו לכך ולהוסיף ביראת ה' כל היום ובתורתו יהגה, יעו"ש. ומפני כן אמרו (במסכת ר"ה דף יא.) בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל, כי הגאולה הקרובה תלויה בתוספת אותה קדושה ויראה. ודברים אלו אמורים ערבי פסחים של שאר השנים, אך בשנה זו שערב פסח חל להיות בשבת, קדושה זו מתגלית ומתעלית עוד יותר ומסוגלת ביותר לביאת משיח צדקנו, כמו שאמר החתם סופר בדרשת שבת הגדול שלו. (ומובא בדרשות החתם סופר חלק ב' דף רמ"ז ע"ב דרוש לשנת ה'תקפ"ח, ד"ה בהפטרה). והוסיף ואמר כי כך היה בשנה הראשונה שעם ישראל נכנסו לארץ, ונקרא פסח גלגל, וטעם כל זה הוא משום שהוא יום שנבראו בו שמים וארץ והעולם. על כן צריכים להיזהר שלא לאבד את הימים הנעלים הללו.

ברוך הוא וברוך שמו שזיכני לאהבת שקידת התורה ועמלה, וגידלני על ברכיו של אבי מורי שליט"א, מרן פוסק עדת תימן, המלמדי להועיל ומדריכי בנתיבות ישרים, בפסיקת ההלכה אחר עיון ובקיאות נכונים, איזו סברא לקרב ואיזו סברא לרחק, והכל בפלס מאזני ההשקפה הצרופה עפ"י הדרך המסורה לנו מדור דור, ובראשם מהרי"ץ גאון רבני תימן ותפארתם וכל שאר חכמי ישראל במקומות מושבותיהם. **וזיכני** להתאבק בעפר רגלי החכמים ביני עמודי דהיכל כולל ישיבת פוניבז' המעטירה, מקום שמגדלים בו תורה ויראה, כה יתן ה' וכה יוסיף לאזרני חיל לאורך ימים עד בלי ירח.

ברכות מאליפות ותשואות חן לידידי היקרים שעזרוני להגיע עד הלום ולברך על המוגמר, והפרט מפורש, אותם שנטלו על שכמם לסבול את עול ההדפסה וההפצה ולבם פתוח כאולם להרבות כבוד התורה, הלא הם רבי **ניר טיירי** יצ"ו מנכ"ל פעולת צדיק, ורבי **אתי דהארי** יצ"ו, ורבי **שילה יגאלי** יצ"ו מנהל מוסדות יד מהרי"ץ. ברך ה' חילם ופועל ידיהם תרצה. ואתם עמם הר"ר **אליהו נהרי** יצ"ו מנהל ת"ת עטרת חיים בעיר אלעד, ורבי **יואל חיים העדין** יצ"ו, ורבי **דקל ענאקי** יצ"ו, והרב **אביחי בצלאלי** יצ"ו, וגיסי היקר רבי **יאיר תאם** יצ"ו, ועוד אחרים שתקצר היריעה מהכילם. ברכה כפולה לאחי הבכור הרה"ג **משה רצאבי** שליט"א שנסתייעתי מפיו ומפי כתביו בכמה עניינים חשובים. יהי רצון שיתמלאו כל משאלות לבם לטובה, ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו.

כאן המקום להכיר ולהוקיר את מעלת אמי הרבנית תליט"א שעומדת לימינו של אבי מרן שליט"א, ובחכמה ובמסירות בונה את ביתם הגדול, ותומכת ומחזקת גם

אותי ואת אחי ואחיותי שליט"א בכל עת, ירבו כמותה בישראל. צופיה הליכות ביתה וגו'. **וכן** את חמי וחמותי היקרים והמסורים, הרה"ג אליעזר כהן שליט"א ונוות ביתו תליט"א, המלווים אותנו בכל משעולי החיים, ודואגים לכל מחסורנו באמת ובתמים, ומרעיפים עלינו מאהבתם הגדולה בלי גבול. יהי רצון שיזכו לרוב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציהם, ברוב נחת וברכה כל הימים.

סמוך לחתימה אזכיר לטובה את נוות ביתי היקרה תחי', שבחכמה ובתבונה ובדעת נושאת בעול הבית ובחינוך הילדים, חוגרת בעוז מתניה ומאמצת זרועותיה, ומסקלת ממני כל מכשול העלול לפגוע בעלייתנו הרוחנית, כדי שאוכל לשקוד על התורה ועל העבודה באין מפריע. וכל זאת מלבד מסירות הנפש עד אין קץ למען חינוכן הטהור של בנות ישראל בסבך הנסיונות העומדים בדרכן על כל צעד ושעל. יהי ה' עמה בכל אשר תפנה.

אסיים בתחינה ובבקשה מלפני השי"ת, יהי רצון שנזכה לשקוד על התורה בעיון ובעמל לאורך ימים ושנים, מתוך מנוחת שלום השקט ובטח. ונראה את בנינו ובנותינו כולם הולכים בדרך התורה והיראה, ונוכל לאכול בקרוב לאכול מן הזבחים ומן הפסחים בבנין בית המקדש במהרה בימינו, אכי"ר.

היום ליל כ"ה אדר ה'תשפ"א ליצירה ב'של"ב לשטרות.

הצב"י **שאול** בן לאאמו"ר מרן הגאון רבי יצחק שליט"א **רצאבי** יצ"ו

במקום הסכמה

ברכת מרן אאמו"ר שליט"א

הודעה משמחת בדבר הוצאת קובץ דינים והלכות 'זאת חוקת הפסח' בעניין ערב פסח שחל בשבת מאת הרב שאול רצאבי הי"ו - בן מרן שליט"א.

כיון שהשנה חל ערב פסח בשבת, ורבה המבוכה, כפי שאמרנו לעיל, וישנן דעות לכאן ולכאן, הרבה שאלות מסביב לעניין הזה, כגון לגבי זמני בדיקת חמץ וביטול חמץ, הכנה משבת ליום טוב וכו', ב"ה הקב"ה נתן בליבו של בני הרה"ג שאול הי"ו, כפי שנאמר [שמואל ב' כ"א, ו'] שָׁאוּל בִּחִיר יְ"ָ, והוא זכה וכבר מתכונן להדפיס בעז"ה קונטריס מיוחד על עניין זה.

אינני יודע, כנראה זה מן השמים, כי יש לו משהו מיוחד עם פסח. גם ספריו שהוציא לאור בעבר, הם על פסח [ספר "חוקת הפסח" על הלכות פסח, הכולל את איגרת מהרי"ץ, ואת ספר זבח פסח עם ביאורו "בארות שאול"], ובתלתא זמני הויא חֲזָקָה.

פסח זה יסוד האמונה, הרבה ספרים מסביב לעניין פסח, וכעת לגבי הנושא הזה, וזהו דבר הנוגע להלכה ולמעשה. חשוב מאד, לזכות את הרבים בקונטריס הזה שברצונו להדפיס. יהי רצון מלפני המקום ברוך הוא שיתקיים בו מקרא שכתוב, ילכו מחיל אל חיל וגו' אכי"ר.

מפתח ענייינים

דיני שבת הגדול

דיני תענית בכורים

זמן התענית בשנה זו ..... ד
ספקות בחיוב התענית או בסיום המסכת ..... ד

ביעור חמץ

סדר בדיקת חמץ ..... ו
שהייה לפני בדיקת חמץ, ודין בכורים המעונים ..... ז
זמן מכירת חמץ ..... י
מכירת י"ב בניסן ..... י
ביעור חמץ ..... יא

דיני ערב שבת

הלכות השייכות לערבי פסחים של שאר השנים ..... יג
דיני אבילות ..... יט

הפרשת חלה ..... יט

שכחה והדליקה נרות ..... כ
הפרשת חלה בבין השמשות ..... כא
אם יש תקנה להפריש חלה בשבת ..... כא
עבר והפריש ..... כג
לא הפרישו מן המצות לליל הסדר ..... כג
המחמיר להפריש מכל מאכליו ..... כד

הכנת שלושת סעודות השבת ..... כד

אופן בישול המצות ..... כד
המנהג הקדום וזהירות ממאכלים נדבקים ..... כה
המנהג בדורות האחרונים ..... כו
הכנת פת בצמצום ..... כז
הכנת החרוסת ומי מלח ..... כז
טבילת כלים ..... כט
טבילת כלים בשבת בצירוף ספק נוסף ..... ל
זהירות ממכשולים ..... לא

דיני סעודה ראשונה ושנייה

צירוף מצה ללחם משנה ..... לא
סעודת ליל שבת ..... לד

ערוי מכלי פסח לכלי חמץ ..... לד
תפילת שחרית של שבת ..... לה
דין קטנים בסעודות השבת ..... לה
מי שאין לו אלא מצה ..... לו
סוף זמן אכילה וביעור ..... לו
סילק ידו מן הפת ..... לו
שינוי מקום ..... לז
ביעור החמץ אחר סעודת שחרית ..... לז
ההנהגה לאחר סעודת שחרית ..... לח
ביטול החמץ ביום שבת ..... לט

דיני סעודה שלישית

חלוקת סעודת שחרית לשנים ..... מ

זריזות בתפילה ..... מ
אלו שאינם צריכים לחלק את הסעודה לשנים ..... מג
חלוקת היום מזריחת החמה ועד השקיעה ..... מג
אכילת כביצה פת ..... מג
להקפיד שהפירורים לא יתפזרו ..... מד
שהייה בין הסעודות ..... מד

אכילת פירות או בשר ודגים ..... מה

אכילת פירות או בשר ודגים ..... מו
להמעיט בשיעור האכילה ..... מז

שתיית יין ..... מז

קביעת סעודה שלישית על מצה עשירה או מבושלת ומטוגנת ..... מה

הדרך המובחרת ..... מט
בישול המצות בשבת ..... מט

דיני ערב יום טוב

איסור הכנה ..... נ
הכנה משבת ליו״ט באוכלין ..... נא
קריאת איגרת מוהר״ש מאוסטרופולי ..... נא
אין מדליקין נר יו״ט ..... נא
ותודיענו בתפילת ערבית ..... נב
דיני הקידוש ..... נב
ברכת הנר ..... נג
כלי החמץ בפסח אם מותרים בטלטול ..... נג

דיני שבת הגדול

א] לעולם השבת שקודם פסח נקראת **שבת הגדול**, ונקראת כך מפני הנס שנעשה בו, שלקחו שה וקשרוהו לכרעי המטה, וראוהו המצרים וקהו שיניהם ולא יכלו לעשות דבר[א]. ולפי מנהג הבלדי אין שום הבדל מעשי בין שבת הגדול לבין שבת רגילה[ב]. ולמנהג השאמי,

ביאורים והערות

א. הכי איתא בטור וש"ע בסימן ת"ל. וישנם טעמים נוספים כמובא בב"י ובלבוש. ובר"ד אבודרהם (חודש ניסן ד"ה וכתב) הביא שני טעמים בשם ראב"ן הירחי, יעו"ש. וגם בכל בו (סימן כ"ה) האריך, ותוכן דבריו הוא שיש שני טעמים לדבר, האחד משום הנס והשני משום אריכות הדרשה. ולפי טעמו השני יוצא שהשבת הקודמת לשבת זו היא הנקראת שבת הגדול. וגם מהרי"ל (במנהגים, שלושים יום קודם לפסח אות א') הביא טעם זה. אבל לפי רוב הטעמים שנאמרו, גם בשנה זו שבת הגדול היא השבת האחרונה הסמוכה לפסח.

ב. דהיינו שאין מתחילין לקרוא את ההגדה, והפסקת אמירת מזמור ברכי נפשי אינו שייך, ומפטירין בהפטרת הפרשה, כדאיתא בש"ע המקוצר סי' פ' סעיף ד', ועיני יצחק שם מהערה ט' ואילך. **ומברכים איש את רעהו בברכת שבת שלום, ולא בברכת שבת הגדול שלום, או שבת הגדול מבורך**, וכדלקמן.

המנהג להפטיר בהפטרת פרשת השבוע ולא בהפטרת וערבה ידוע אצלינו, ועיקר דבר זה תלוי במנהג המקומות כמפורש בספרי הפוסקים. וזהו דלא כהיש נוהגים שהביא הלבוש (בסי' ת"ל) להפטיר בהפטרת וערבה בכל שנה בשבת הגדול. והוסיף והביא מנהג מקומות אחרים להפטיר בהפטרת וערבה דוקא בשבת שחל להיות בערב פסח, ונתן להם טעם משום דכתיב בה (מלאכי ג' י') הביאו את המעשר אל בית האוצר, יעו"ש. ואתי לדידהו שמבערים את המעשרות בערב יו"ט ראשון, ומכיון שהעיקר לדידן כפי דעת הרמב"ם בפרק י"א ממעשר שני הלכה ז' והש"ע ביורה דעה סי' סי' של"א סעיף קמ"ד שביעור מעשרות הוא בערב שביעי של פסח ממילא הפטרה זו פחות שייכת לדידן. ומרן אאמו"ר שליט"א סיפר בשיעוריו על מעשה נחמד בזקן ששמע לראשונה הפטרת 'וערבה'.

ומה שהוספנו שברכת איש לרעהו זו היא כבכל שבת ושבת, היינו לאפוקי ממה שכתב החיד"א במחזיק ברכה אות ב', כי לא נוהגים כן אלא מקצת מן המדקדקים בעדות הספרדים כמו ששמעתי. ובשו"ת בית דוד סי' קס"ב ובשו"ת אור לציון פרק ה' הערה ב' ד"ה והנה הקשו, מדוע מרן הש"ע ייחד סימן מיוחד ללא נפקא מינה, והוסיף האור לציון כי יש שנהגו מטעם זה לומר בשבת זו במקום שבת שלום ומבורך, שבת הגדול שלום ומבורך, עכ"ד. ולא ברירא לי כ"כ האם מטרתו בהבאת הנהגה זו לתרץ את הקושיא, כי לכאורה היא לא מתרצת במאומה דעדיין אין שום הלכה שצריכים לומר שבת שלום. ואעפ"י שחידש הגרע"א (על הש"ע בסימן רע"א) שבאמירת שבת שלום יוצאים ידי חובת קידוש היום מדאורייתא ומקבלים בזה תוספת שבת, ובודאי ישנם עניינים נוספים גבוהים בדבר,

ההבדל היחיד הוא שמפטירין בהפטרת וערבה. **ובשנה** זו ששבת הגדול חלה להיות בערב פסח, גם לפי שיטת מהרי"ץ אין אומרים צדקתך במנחה[ג], ומקדימין את דרשת שבת הגדול לשבת שלפניה[ד]:

ביאורים והערות

מכל מקום לית מאן דפליג שאין איזו הלכה ובודאי שאין חובה לומר שבת שלום. גם אם זו היתה כוונת מרן הש"ע מדוע הוא לא אמר כן במפורש. [ות"ח אחד שליט"א כתב לתרץ כוונת האור לציון, שאף שאין לדייק מאומה מדברי השלחן ערוך, מכל מקום מעצם זה שמרן ייחד סימן שלם בעבור שבת הגדול אנחנו מבינים שיש לייחד לו ברכה מיוחדת בפני עצמה]. ואעיקרא מספקא לי טובא אם זו קושיא, ר"ל אפילו אם זו הערה אבל אי אפשר להכריח ממנה מידי, כי מצינו עוד כיו"ב, ולדוגמא מה שכתוב בתחילת הלכות תעניות (סי' תקמ"ט סעיף ב') שמרן כתב סעיף שלם שאינו נוגע לדינא, דחרבן בית שני חמיר לן וכו' יעו"ש. וראייתנו משם היא לפי הסוברים דאפילו בעל נפש פטור מלהתענות בט' בתמוז, אבל לדעת המג"א שם ליכא להוכיח מידי, יעו"ש בכה"ח שם ס"ק י"ב, ודוק. ואעפ"י כן נראה דהכא בענייננו בסימן תק"ל לא היתה למרן ברירה אלא לכתוב סעיף שאינו נוגע לדינא, משום שדרכו ללכת בעיקבות הטור בסדר הסימנים, ודרכו של הטור היא להביא מדרשים מעין אלו, ומרן הש"ע לא רצה לבטל את סימן ת"ל מכל וכל, לכן חרג ממנהגו והביא דבר שאינו הלכה. **ואם** כנים הדברים נמצא שיש לנו סתירה לדבריהם וסייעתא למנהג הבלדי, כי מוכח שמרן לא ראה שום הלכה ממשית היוצאת משם שבת זו, ולא נותרה בידו ברירה אלא להעתיק דבר אגדה. והגם שבספר שיח הפסח כתוב בשם הגר"ח קניבסקי לבאר כוונת מרן השלחן ערוך שהוצרך לכתוב את כל סימן ת"ל, דאתי לאשמועינן במי שנדר לענות נפש עד שבת הגדול שחייב להתענות עד שבת זו שחלה להיות בערב פסח, יעו"ש, מכל מקום נלע"ד שאין כוונת הגרח"ק לתרץ את השאלה מכל וכל, אלא ר"ל שיגע ומצא איזו נפקותא מסימן זה, אבל עדיין אנו צריכים למה שנתבאר מקודם.

ג. **שכן** מהרי"ץ שפסק בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן ק"נ) שאין אומרים צדקתך רק ביום שאומרים בו הלל, הוסיף והביא את דעת הארחות חיים (חלק א' סדר תפילת מנחה אות ד') שאמר כי בערב פסח שחל בשבת גם כן אין לומר הלל, משום שבזמן המקדש היו אומרים אותו על שחיטת הפסח בין הערביים, יעו"ש. ומקורו מש"ס פסחים דף ס"ד ע"א. וכן כתב המאירי בחיבור התשובה דף שפ"א. **ומזה** הטעם הוסיף מרן אאמו"ר שליט"א לחדש שגם אנשי הכרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון לא יאמרו צדקתך במנחה בשבת בפורים משולש, מטעם שהיה ראוי להיות בו הלל, כמובא בש"ע המקוצר סימן קכ"ג הערה כ"ט [וכן כתוב בתכלאל תורת אבות במקומו]. ומנהג השאמי שלא לומר צדקתך בכל יום שאילו היה חול לא היו אומרים בו תחנון, כדעת השלחן ערוך בסימן רצ"ב סעיף ב'. ועיין בש"ע המקוצר סימן נ"ח סעיף כ"ז, ובסימן פ"ד הערה ח' ד"ה בתפילת.

ד. **והטעם** הוא פשוט כמ"ש הפמ"ג (משב"ז סימן ת"ל) שדרשה זו אינה תלויה בשבת הגדול בדוקא, אלא היא כבר מימות עולם מזמנו של משה רבינו שעמד בפסח

דיני תענית בכורים

זמן התענית בשנה זו

ב] יש אומרים שהבכורים הנוהגים להתענות בכל ערב פסח, מתענים ביום חמישי [ויש אומרים ביום ששי], ויש אומרים שאינם מתענים

ביאורים והערות

ראשון והזהיר על פסח שני (כדאיתא בילקוט פרשת בהעלותך רמז תשי"ט), ומשם למדנו ששואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם לפסח שלושים יום. וקבעו את הדרשה לשבת הגדול משום שהיא סמוכה לפסח, והשתא שליל הסדר חל במוצ"ש, וכל דיני ביעור חמץ שייכים לשבוע שלפניו, אין ברירה אלא להקדים את הדרשה לשבת הקודמת. וכ"כ המשנ"ב בסי' תכ"ט ס"ק ב', וחזר ושנאה בסי' תק"ל סק"ב. ומקור הדין הוא ממהרי"ל ריש הלכות פסח, וכן פסקו רבים מן האחרונים.

אלא שהערוך השלחן ס"ל איפכא, וטעמו ונימוקו עמו, דהני מילי לדידהו שהיו דורשים ומלמדים את העם בדיני הפסח, אבל לדידן שכל מי שיש לו שאלה הולך ושואל את הרב פה אל פה, יש לרב לדרוש את דרשת שבת הגדול דוקא בערב פסח. וסיים שכן גם אנחנו נוהגים. אולם יש להעיר שאף שסברתו נכוחה וברורה, אכתי מריהטת רוב הפוסקים נראה שגם בזמננו צריכים לדרוש בדרשת שבת הגדול את דיני הפסח שהם רבים וסבוכים [גם כל שנה מתחדשים עוד מוצרים שונים ובעיות כשרות על ימין ועל שמאל]. ויש לציין בקצרה להערתנו בשיעורו של מרן אאמו"ר שליט"א בשערי יצחק מוצש"ק ויקרא ה'תשע"ח ב'של"ט, יעו"ש. אך אכן במקום שרגילים לדרוש בענייני אגדה ומחשבה, יש להם לנהוג כמ"ש הערוך השלחן.

ובדרך פשרה נראה לקיים שניהם, שבשבת הקודמת הרב ידרוש וילמד לעם את דיני הפסח, ובשבת הבאה של ערב פסח ידרוש שוב בענייני אגדה, ויובן בהקדם מ"ש הרב כנה"ג בספר פסח מעובין (דין ער"פ שחל בשבת, אות קכ"ז) בזה"ל, לענין הדרשה שנוהגים לדרוש מרביצי תורה בשבת הגדול, טוב שתידרש בשעת המנחה. ומנהגי היה לדרוש בשבת שלפני שבת הגדול. ע"כ. והנה יתכנו כמה סיבות לאחר את הדרשה דוקא לשעת המנחה, אבל עכ"פ רואים כי בעצם שני האופנים יכולים להיות. גם בבן איש חי (שנה **א'** פרשת צו דיני ער"פ שחל בשבת הלכה ה') כתוב כעין זה בזה"ל, ובזה השבת "מנהגי לדרוש" בעז"ה בבית הכנסת על ההגדה, אך צריך להקדים כדי שנתפלל בתשע ומחצה. ו"דרוש שבת הגדול" הוא בשבת הקודם. **ומה שכתב** בספר ער"פ שחל בשבת (פרק כ' הערה ט' דף קמ"ו) שמרוויחים דבר נוסף בדרשה בערב פסח, שיוצאים בכך ידי סעודה שלישית לדעת הזוהר, נראה שאין זה אלא באופן שהרב דורש בסתרי תורה, אבל בדרך כלל אין דורשים בכך ברבים, ופשיטא להו לרבים מגדולי ישראל שדברי הזוהר אמורים דוקא בעסק ברזי התורה, ועמ"ש בס"ד לקמן בס"ד בחלק העיונים סימן א'.

כללה. וכן הלכהי. ובכור המחמיר להתענות ביום חמישי תבוא עליו ברכה:

ספקות בחיוב התענית או בסיום המסכת

ג] בכל מקום שישנו ספק נוסף בעצם חיוב התענית, כגון באופן שהאב נוהג בכל השנים להתענות בעבור בנו הקטן, או בכור שיגדיל ביום ששי (י"ג בניסן) או ביום שבת (י"ד בניסן)ז, וכן באופן שמסתפק לפטור עצמו מן התענית משום מחוש בראשו או בעיניוח,

ביאורים והערות

ואף שבדרך כלל ידוע שדרשת שבת הגדול נתחדשה כאן בארץ הקודש ולא היתה נהוגה בתימן, בכל זאת בעי"ת צנעא נהגו לדרוש בבתי כנסיות בשבת זו את איגרת מהרי"ץ הכוללת קצת מוסר ודינים והנהגות השייכים לפסח. [והרחבנו בס"ד אודותיה בהקדמת ספר חוקת הפסח]. ויש שנהגו לקרוא איגרות אחרות. עיין בספר סערת תימן דף קכ"א, ובאבן ספיר דף ק"ט. ובספר איש ימיני ח"ב מדף י' עד דף ל"ד נדפסו איגרות לפסח הכוללות מוסרים לרוב ומעט דינים [וע"ע שם בדף ז' בהערה ד"ה נראה]. וצריכים לחקור כיצד נהגו הם בערב פסח שחל בשבת.

ה. **ש"ע** בסימן ת"ע סעיף ב', ובברכי יוסף (שם אות ד') הוסיף שיש אומרים להתענות ביום ששי. וכיו"ב נחלקו הפוסקים בפורים שחל להיות בשבת שנקרא פורים משולש, מתי יצומו תענית אסתר, ופסק מרן הש"ע בסימן תרפ"ו (סעיף ב') להתענות ביום חמישי, דאין קובעין תענית לכתחילה ביום ששי. אמנם הפרי מגדים במשבצות זהב על הלכות פורים שם (ס"ק ב') חידש דכיון דטעמא הוי משום ריבוי הסליחות שמרבים בימי התעניות, כמ"ש הרא"ש (ריש מסכת מגילה) בשם הגאונים, דעל ידי ריבויים ממעטים מכבוד השבת, על כן יש לחלק בין תענית יחיד לתענית ציבור, דאף שאין גוזרים בו תענית על הציבור, היחיד יכול להתענות בערב שבת. ולפי זה יש להתיר לבכורים לצום ביום ששי. מיהו צריך לומר כמ"ש הערוך השלחן (בסימן ת"ע סעיף ד') שדייק לכתוב שהבכורים אינם מתענים בערב שבת כדי שלא ייכנסו לשבת כשהם מעונים, יעו"ש, וטעם זה שייך בין בתענית יחיד ובין בתענית ציבור. ויסודו ועיקרו של טעם זה האחרון במגן אברהם בסימן רמ"ט (ס"ק ז') בשם מדרש וכמה פוסקים, יעו"ש. **בכור** ששכח ואכל ביום חמישי, דנו בספרי הפוסקים האחרונים אם צריך להתענות תחתיו תענית אחרת ביום ששי. ובקונטריס בארה של מרים להגר"ד הלל (ב"ב ה'תשפ"א דפים ל"א ל"ב) העלה צדדים שונים בזה, יעוש"ב.

ו. **שתילי** זיתים שם שהשמיט הגהת הרמ"א, עיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ב'. **והמחמיר** תבוא עליו ברכה, כמו שאפשר ללמוד מדברי מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סימן ע"ב. **וכיון** שבקל יכול לפטור את עצמו מן התענית על ידי השתתפות בסיום מסכת, אין כדאי להקל שלא להתענות בלא צורך.

ז. **בספר** ערב פסח שחל בשבת (פרק ב' הערה ז' ד"ה אך) הביא צדדים שונים בזה.

ח. **הוראת** הגרי"ח זוננפלד בקונטריס ערב פסח שחל בשבת אות א'. אמנם מי שיש לו איזה מיחוש הרי הוא פטור לגמרי מן התענית ואינו צריך להשלים, כמו שכתוב

וכן בכור גר צדקט, בכל אלו אין צריך להחמיר ולהתענות. ואם אפשר בנקל להשתתף בסיום מסכתא, הרי הוא טוב ויפהי. **והוא הדין** והוא הטעם באופן שיש ספק על סיום מסכת שנעשה באופן מסויים האם נידון כסעודת סיום מסכתא שאנו נוהגים שפוטרת מן התענית, או שלא, דהשתא בשנה זו אפשר להקל יותר בשופייא.

ביאורים והערות

במשנה ברורה סימן ת"ע ס"ק ב', אבל הכא איירינן בבכור שהוא חלוש מעט ומסופק אם הוא נכלל בגדר חש בראשו או בעיניו.

ט. **ראה** בשו"ת שבט הלוי ח"ח סימן קי"ז שנסתפק בדבר, ושמשמעות הפוסקים להקל אפילו בכל ערבי פסחים, משום דכקטן שנולד דאמי.

י. **והטעם** ברור, דמעיקר הדין אין צריך לצום, הואיל ואדחי אדחי, ואף אם מחמרינן לרווחא דמילתא, הכא בהצטרף ספק נוסף, אפשר להתיר לגמרי. כן יש ללמוד ממה שכתב בספר דברי מנחם (סימן ח') לגבי אב שמתענה עבור בנו הבכור שאינו צריך לצום, והביאוהו האחרונים. ואיהו כתב להתיר אפילו לפי מנהגם כסברא המחמירה, ולדידן אפשר להקל יותר בשופי. שו"ר שכן כתוב בחזו"ע דף רי"ז הערה ס'.

יא. **כי** מלבד שהוא דבר פשוט ונלמד ממה שכתוב לעיל מינה, יש להסיק כן מהוראת הגר"ש ואזנר שהתיר בשעת הדוחק לשמוח בשמחת הסיום ביום למחרת, עפ"י שו"ת חוות יאיר סימן ע', כמובא בקובץ מבית לוי חלק ט"ז דף ט"ו הערה ב'.

והנה עיקר הפטור מתענית בכורות על ידי השתתפות בסעודת סיום מסכת תלוי בעיקרו במנהג המקומות. [ובחזו"ע דף ר"ט אסף דעת הפוסקים שנחלקו בזה אלו כנגד אלו]. אבל בזמננו כמדומה שכולם סומכים להקל בדבר. והטעם ראיתי שכתב הערוך השלחן (בסימן ת"ע סעיף ה') שהוא מפאת חלישות הדור, והניח בצריך עיון. וע"ע שם טעמים אחרים השייכים דוקא לתענית שהיא סמוכה לליל הסדר, ולא לתענית כזו שהיא ביום חמישי. **ואותם** הספקות האמורים לגבי סיום מסכת, מובאים בזה אחר זה בדרשת שבת הגדול למרן אאמו"ר שליט"א בשנה שעברה, בעיקבות מגיפת הקורונה והשאלות שנתעוררו בגינה.

ומקום אתי להעיר כי אף שידוע שצריכים לכבד את האח הבכור ולתת לו פי שנים בירושה, וגם לפדותו בפדיון הבן. ולא רק בדיני התורה אלא גם בטבעי בני אדם ידוע שהאח הבכור בדרך כלל הוא אחראי ובוגר יותר מבני גילו, מכל מקום כמעט נזנחת מלבד כל אלו כי יש לבכור קדושה מיוחדת, וכעין שיש קדושה לכהן, ורק מכח קדושה זו הרי הוא חייב להתענות. ומשום כן פסק הגר"א בביאורו לסימן ת"ע שהנקיבה הבכורה פטורה מן התענית, משום שהתורה נתנה קדושה רק לבכור זכר ולא לבכורה נקיבה בשום דבר. ובמלים אחרות צריך לומר כי יש על הבכורים הזכרים קדושה מיוחדת יותר משאר בני אדם, אבל קדושה זו באה לידי ביטוי רק במקומות בודדים, והאחד המיוחד הוא בחיוב תענית בערב פסח. ועוד מצינו הלכה אחרת לגבי נטילת ידים לכהנים, שבמקום שאין לוי עדיף שיטול להם אדם בכור מאשר כל אדם אחר. וז"ל המשנה ברורה בסימן קכ"ח (ס"ק כ"ב), כשאין לוי, יוצק בכור פטר רחם, דהוא ג"כ קדוש קצת. **גם** ידוע אצל הזקנים

[וראה לקמן בהלכה ה׳ דין בכור המתענה וקשה לו לבדוק את החמץ בלילה בעודו מעונה]:

ביעור חמץ

סדר בדיקת חמץ

ד]יב בודקין את החמץ בליל בליל ששי י״ג בניסן. וסדר ודיני הבדיקה אז הוא כמו בכל שנה, שצריך לברך״ג על הבדיקה לפניה

ביאורים והערות

בקהילותינו שהבכורים אינם פוחדים מן הנחשים, ומרן אאמו״ר שליט״א האריך על כך בשיעוריו השבועיים ובספר נפלאות מתורתך שעודנו בכת״י, ומיהו אכתי נושא זה צריך בירור, משום שיהודי תימן לא חילקו בין בכורים לבין בכורות.

ועוד יש להעיר בדרך אגב כי למרות שהתענית לא נזכרה בתלמוד, בכל זאת מסתברא שהיא היתה נהוגה מימות עולם, וראיה שכן נמצא במסכת סופרים (פרק כ״א הלכה א׳), וכן מוכח בירושלמי (פסחים פרק י׳ הלכה א׳). וחידש מרן אאמו״ר שליט״א בשיעורו (מוצש״ק שמות ה׳תשע״א) כי על אף שהתענית לא נזכרה בדברי הרמב״ם בשום מקום, יש לומר שהוא בעצמו קיים את מנהג תענית בכורות, והאריך בדבר זה. ויש לציין למה שכתוב בפסקי ריא״ז (פסחים ריש פרק י׳ אות ג׳) בזה״ל, ״יש מקומות״ שנוהגין הבכורות להתענות בערבי פסחים, ויש להם סמך בתלמוד ארץ ישראל. עכ״ל. וממה שייחד מנהג זה רק ליש מקומות מוכח שלא נהגו בכך כולם. ובשבלי הלקט סוף סימן ר״ח כתב, ״עכשיו״ הבכורות שבכל קהילות המערב נוהגים לצום. ולכאורה זהו סמך למנהג עי״ת צנעא שלא צמו בערב פסח, דהנה איגלאי מילתא שיש מקומות שלא קיבלו עליהם את מנהג התענית, ואם כן נהרא נהרא ופשטיה, וצ״ע.

יב. לא הזכרתי כאן את מ״ש מהרי״ץ בעץ חיים ח״ב דף ב׳ ע״א דבערב פסח שחל בשבת שואבין המים ללישת המצות בליל ו׳, ושורש דבריו מהגהת הרמ״א בסימן תנ״ה, ויעו״ש בשתילי זיתים בשם המג״א שנתן ג׳ עצות למי ששכח לשאוב את המים בליל ו׳ כיצד ינהג, והזכירו מהרא״ח נדאף בהגהותיו לעץ חיים שם. משום דכל זה והמסתעף אינו שייך אלא למה שנהגו בתימן ובעוד מקומות כדעת כמה גאונים ללוש את המצות מצוה בליל הסדר בעצמו, כי למרות שזהו מנהג טוב והגון למי שיכול לעשות כן, כמדומה שלפי מציאות החיים כאן בארץ ישראל אין מי שימשיך לאחוז במנהג זה. לפיכך מיותר לומר שצריך לשאוב בליל ו׳, כי אם אפילו אז עוד לא שאבו את המשומר [מים שלנו], עד מתי הם חושבים לחכות. וראה מ״ש בס״ד לקמן בסוף הלכה ט׳ בארוכה.

יג. נראה לענ״ד דפלוגתת האחרונים המובאת במשנ״ב (בסימן תל״ב ס״ק ד׳) ובכה״ח (שם ס״ק י״ב), במי ששכח לברך על ביעור חמץ ונזכר רק לאחר הבדיקה אם יכול לתקן ולברך למחר בזמן הביעור, או שמאחר שסיים את הבדיקה שוב אינו יכול לברך,

בנוסח זה, **בא״י אמ״ה אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על בִּיעור חמץ.**וגם צריך לבטל אחריה כפי הנוסח שלנו, **כל חמירא דאיכא ברשותי, דלא חזיתיה ודלא ביערתיה, להוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא**יד:

שהייה לפני בדיקת חמץ, ודין בכורים המעונים

ה] אסור להתחיל באכילת קבע, בלימודטו ובעשיית מלאכה חצי שעה קודם צאת הכוכבים**טז**. ומשהגיע זמן הבדיקה, אין להקל אפילו

ביאורים והערות

מישך שייכא נמי שערב פסח שחל בשבת בלא שום שינוי. דאעפ״י שאותם גדולים המורים לברך בערב פסח בשעה חמישית בזמן הביעור נסמכו על דברי הרא״ש בפ״ק דפסחים (סימן י) האומר כי כל עוד שלא ביטל וביער את החמץ ביום, מצות הביעור לא נשלמה, והעירו על כך כמה לומדים (שהובאו בקונטריס בארה של מרים להגר״ד הלל, דף נ״ב) שבשנה זו שלא מבטלים ביום ששי אלא בשבת יתכן שהפסיד את הברכה יעו״ש, אולם לא זכיתי להבינם, דכיון דאכתי הוא מתעסק עם החמץ לבערו ביום ו׳ אליביה דהרא״ש מצי לברך על ביעור חמץ. ומה גם שאפילו לפי הבנתם שברכת ביעור חמץ תלויה ומחוברת ביחד עם הביטול, אי אפשר לומר כן אלא בביטול הלילה, דלא מסתברא שברכת ביעור חמץ תהיה מחוייבת ומשוייכת עם ביטול היום בזמן שחז״ל בכלל לא חייבו לבטל ביום, שהרי כל עיקרו ושרשו של ביטול דיום הוא מדעתו של הרא״ש שחידש בפסקיו (בסימן ט׳) דשניהם כאחד טובים, (עיין בטור וב״י בסימן תל״ד), **וצ״ע.**

יד. ש״ע בסימן תמ״ד סעיף א׳ ואחרונים.

טו. ידידי הרא״ח שליט״א העיר כאן בזה״ל, יש לדון האם מותר ללמוד לפני הבדיקה בדיני הבדיקה גופא, ועמדו בזה אחרוני זמננו, ובמקוא״ה טובא ואשר עלה מן הדברים הוא דאמנם לפי דעת רבים מן הפוסקים יש להתיר ללמוד הלכות בדיקת חמץ לפני הבדיקה, והיינו טעמא דלימוד הלכות אלו יזכירו שלא לשכוח את זמן הבדיקה. אולם אין היתר זה מרווח וראוי להחמיר בזה, אלא אם כן אם הוא קודם שהגיע זמן הבדיקה, ושלא בפלפול, ודוקא אם לומד את דיני זמן הבדיקה עצמה.

טז. אף שדבר זה תלוי במחלוקת הראשונים שהובאו בבית יוסף סי׳ תל״א, נהוג ברוב תפוצות ישראל לבדוק חמץ משעת צאת הכוכבים ואילך [או ממתי שזריחת הירח ניכרת בלילה, כדאיתא ברמ״א ריש סימן תקס״ב] ולא מזמן השקיעה. ובחצי שעה שקודם לזמן בדיקת חמץ אסור לאכול פת או מיני מזונות או משקה משכר בשיעור של יותר מכביצה. ויש מחמירים באכילת פת אפילו בשיעור כזית. ופירות מותר אפילו הרבה, הכל כפי המבואר באו״ח בסימן רל״ב בדיני אכילה לפני תפילת מנחה.

אבל משהגיע זמן הבדיקה יש לאסור אפילו בפחות משיעורים אלו, כמו שהסיק הביאור הלכה בסימן תל״א (ד״ה ולא יאכל), משום שזהו הזמן שקבעו חכמים לבדיקה. והגדר מבואר שם שהאיסור הוא על אכילת הגורמת שהייה רבה, גם אם היא בשיעור מועט

מאלו. ולכאורה ראיה נפלאה לדבריו ממה שכתב המג"א בסימן ת"ע (סק"א) בשם מהרי"ל, דבכור שקשה לו לבדוק בעודו שרוי בתענית יכול לטעום קודם בדיקה או יצוה לאחר לבדוק (וכמ"ש בס"ד בפנים כאן). ולכאורה קשה מאי רבותיה דבכור באכילה קודם בדיקה, הא אפילו לכל אדם מותר לטעום מעט קודם בדיקה. וגם קשה מדוע מהרי"ל נתן עצה נוספת לצוות לאחר לבדוק ולהפסיד מעלת התעסקות גופו במצוה, אף שמצוה בו יותר מבשלוחו, הלא עדיף לכאורה לאכול קודם בדיקה שהוא מותר בשופי מאשר לבקש מאחר לבדוק. ועל כן מוכרח דסבירא ליה כמ"ש הביאור הלכה דשהיה כזו אסורה, אבל לבכור שקשה לו התענית ויש חשש שלא יבדוק יפה הקילו לשהות עוד יותר מהשיעור המותר או שימנה שליח והעיקר שהבדיקה תהיה כראוי. שוב מצאתי שמפורש כן בדברי מהרי"ל שם, דאם אוכל לאחר חשיכה עובר אתקנתא דרבנן.

אולם לא זכיתי להבין מ"ש המשנ"ב גופיה שם (בסי' ת"ע ס"ק ו') בזה"ל, ואם קשה להם התענית ביום ה' משום דצריך לבדוק החמץ בלילה ולפעמים יש לו הרבה חדרים לבדוק ואינו רשאי לסעוד קודם הבדיקה יטעום מעט קודם הבדיקה או יצוה לאחר לבדוק והם יאכלו, עכ"ל. וכתב בשעה"צ ס"ק י"א, דשיעור הטעימה מבואר בסי' רל"ב. ע"כ. ותמוה, כיון שמוסכם על הכל שבכורות צריכים להשלים, ודאי דמיירי לאחר צאת הכוכבים, וא"כ מדוע הוא מציין לסימן רל"ב, כי אפילו שאמרנו מקודם שהחריגו את הבכור מן האיסור, מכל מקום היה לו לפרש זאת ולא לסתום שמותר לו לאכול בדיוק כמו בסימן רל"ב. ואם מצרפים את דברי הביאוה"ל הללו לכאן, נראה להורות לבכור לאכול בזריזות פת פחות מכביצה ופירות וירקות כדי שיעור השבת נפשו, ותכף ומיד יתחיל בבדיקה. ולא כן כתוב בסי' רל"ב, אלא שפירות יכול לאכול אפילו הרבה. ושמא י"ל דאין הכי נמי, שמחמת חולשת התענית סמך המשנ"ב להקל עליו כדעת האומרים שזמן הבדיקה הוא בכל הלילה. אולם עדיין קשה, כי כמבואר למעיין בביאור הלכה ובמשנ"ב בסי' תל"א שם, ניכר שהוא לא פסק זאת בסכינא חריפא, וזה תמוה, ואמאי הוא לא נסתייע בראיה מוכרחת לזה ממהרי"ל דידן שאסור להשהות אלא אם כן יש צורך. **ועתה** סמוך להדפסה ראיתי בקונטריס בארה של מרים (מאת הגר"ד הלל שליט"א, ב"ב ה'תשפ"א, דף נ') שהקשה כן, והביא יש שרצו לומר שבסימן ת"ע סבר המשנ"ב להקל לאכול אפילו פירות הרבה משום חולשת התענית. עכת"ד. והנה אפילו לפי דבריהם אין להקל לרוב הבכורים דסגי להו בטעימה בעלמא, ומיעוטם שהם חלשים אעיקרא יש להסתפק אם בכלל צריכים להתענות. ואם כן המשנ"ב קיצר במקום שאמרו להאריך, כעין שהאריך וביירר דבריו יפה בסימן תרצ"ב ס"ק ט"ז, יעו"ש ודוק.

ואף שאפשר לדחוק קצת, היותר נלע"ד דע"כ דהמשנ"ב נתכוון להתיר לבכור לאכול כבר בבין השמשות קודם צאת הכוכבים. כי הנה איהו סבירא ליה כדעת רוב הפוסקים שזמן הבדיקה אינו אלא בצאת הכוכבים (כמ"ש בריש סי' תל"א). והשתא מקילינן לבכורים לאכול אף קודם לכן, בזמן בין השמשות. וביאור הדבר, משום שמעיקר הדין בתשעה באב ובתעניות ציבור שבארץ ישראל לבדן צריך להחמיר גם בבין השמשות, כדאמרינן בפסחים דף נד: דספיקן אסור. ואפ"ה מחמרינן נמי בבין השמשות דכל התעניות, בין בתענית ציבור ובין בתענית יחיד, משום דמצרפינן דעת רבי יוסי דלדידיה בין השמשות הוא סמוך לצאת הכוכבים, ותרי קולי לא מקילינן, ואי משום דבאפוקי יומא לא נפיק היום מחזקתו, כדאיתא

באכילה מועטת אם יש בה שהייה רבה. ובכורים שהתענו וקשה להם להתענות עד לאחר הבדיקה, יטעמו דבר מועט קודם הבדיקה כדי שיוכלו לבדוק כראוי, או ימנו שליח לבדוק״:

ביאורים והערות

בשעה״צ סי׳ תקס״ב סק״א. והשתא הכא, מפני חולשת התענית, וכדי שיוכלו לבדוק יפה, סבר המשנ״ב כי מה שהתיר מהרי״ל לבכורים לטעום היינו שהיקל עליהם יותר משאר תעניות דמחמרינן לצום בהו עד צאת הכוכבים ממש, אלא יכולים אפילו בבין השמשות לטעום, וממילא דינו שוה ממש לשיעורים שנתבארו בסי׳ רל״ב, באופן זה לא שייכים דברי הביאור הלכה דלעיל לענייננו, כי זמן הבדיקה עדיין לא הגיע.

אבל קצת דחוק לומר כן לדינא, כי המשנ״ב כתב זאת בשם האחרונים, שתלו כליהם בדברי מהרי״ל. ויימצא כתוב במנהגי מהרי״ל (הלכות ערב פסח אות ב׳) שכבר אמר את הסברא הזו להתיר לאכול בבין השמשות בשם מהר״י סגל, וסיים דלא סמיך אנפשיה להתיר כולי האי, ולכן התיר במקום זאת לטעום טעימה בעלמא לאחר חשיכה, יעו״ש. **ואולי** המשנ״ב לא ראה דברי מהרי״ל במקורם, כשם שנעלמו דבריו גם מעיני כמה אחרונים כהבית מאיר והחק יוסף שכתבו דליתא לפניהם במהרי״ל. [ולפי האמת ישנם חילופי גירסאות]. ולכן סבר המשנ״ב דמיירי בבין השמשות וכנז״ל, ומשום הכי לא נסתייע מיניה בביאוה״ל בסי׳ תל״א, ועתה נפל פיתא בבירא, וצ״ע.

אחר זמן התבוננתי בדבר וחשבתי לתרץ דברי המשנ״ב באופן אחר, בהקדים מה שמצינו שני טעמים שונים להך דינא דבדיקת חמץ מיד בתחילת הלילה, שהגר״א בביאורו לסימן תל״ג ביאר עפ״י הירושלמי (בריש פסחים) דיליף מקרא דבעינן בי״ד ניסן יום ולילה משומרים, לכן צריכים להתחיל בשימור מיד בהיכנס ליל י״ד, והמשנ״ב בריש סימן תל״א פירש לפי פישוטו שהוא כדי שלא יתרשל או ישכח. ונפ״מ בשנה שערב פסח חל בשבת שהבדיקה בליל י״ג, דעפ״י הגר״א תו לא בעינן יום ולילה משומרים, אבל לפי המשנ״ב חשש ההתרשלות והשכחה נותר בעינו. וכיון שענין אכילת פירות הרבה לפני הבדיקה לא הוה ברירא להביאוה״ל לאסור מכל וכל, נטה קו להחמיר דוקא בערב פסח דכל השנים, אבל בערב פסח שחל בשבת סמך על המקילים.

ומכל האמור לעיל מובן עוד שדייקנו לכתוב בפנים, **יטעמו דבר מועט**, ולא כתבנו בכלליות, ״יכולים לטעום״, כי כיון שענין הטעימה נוגע ופוגע באיכות הבדיקה, ראו זאת חכמי ישראל והעדיפו להקל בסייגים שונים - או בשהייה לפני הבדיקה, או באכילה בבין השמשות, או במצוה בו יותר מבשלוחו – העיקר שהבדיקה תהיה כתקנה ולא יישאר חמץ בגבולו. על כן אין להחמיר בדבר זולת מי שיודע ומכיר בעצמו שהתענית לא תזיק לו לבדיקה. ובבאר היטב סי׳ ת״ע סק״ג העתיק משלטי גבורים שיש ״מצוה״ על הבכור לאכול לפני הבדיקה.

יז. דעת מהרי״ל (במנהגיו, דיני ערב פסח) והביאוהו המג״א והחק יעקב ועוד רבים מן האחרונים בביאורם לסימן ת״ע, וכן הוא בש״ע המקוצר סי׳ פ״ט סעיף ב׳. ועיין בהערה הקודמת.

זמן מכירת חמץ

ו] היה מן הראוי לכתחילה למכור את החמץ ביום ששי בזמן הביעור, (ראה להלן בהלכה ח׳), ומני אז ייאסר להשתמש בחמץ ובמקומו כבכל השנים מלבד מזון שתי סעודות שמשייר לאכילתו. אבל דרך זו אינה מציאותית, משום שגם לאחר זמן הביעור אנשים עוד מוכרים וקונים חמץ, ומחזי כי חוכא ואטלולא. לכן יש גדולים שמצאו דרכים שונות לקיום חלות המכר בזמן מאוחר. **ברם** כל הדברים הללו אינם נוגעים אלא לרב המוכר את החמץ לגוי, אבל כלל הציבור שממלא טופס שליחות למכירת חמץ, כל שעליהם לבדוק הוא רק באיזו שעה תחול המכירה [או זמן מסויים קודם כניסת השבת, או בשבת בעצמה לפני הצהריים], וידאגו שקודם זמן זה יהיה כל החמץ העומד למכירה במקומו המיוחד והמזומן לו, צרור וחתום. וכלי החמץ שאינם כלולים במכירה מותרים בשימוש עד זמן איסור חמץ״ח:

מכירת י״ב בניסן

ז] אין הדברים אמורים אלא במכירה הרגילה המכונה בשטרות חמץ בשם ׳מכירת י״ד׳, אבל מי שנוהג למכור ׳מכירת י״ג׳, כגון הנוסע מביתו לכל ימי הפסח ורוצה להיפטר מן הבדיקה, או הרוצה לפטור את עצמו ממחלוקת הפוסקים לגבי בדיקת חמץ בחדר המכור לגוי, אזי הוא מחויב למכור השנה את החמץ כבר מתאריך י״ב בניסן, משום שחיוב הבדיקה מוקדם השנה לליל ששי י״ג בניסן״ט:

ביאורים והערות

יח. **גדולי** הפוסקים דנו ודשו בשאלה זו, כמהר״ם שיק באו״ח סימן ק״כ, דעת תורה למהרש״ם סימן תמ״ד סעיף ב׳, שדי חמד מערכת חמץ ומצה סימן ט׳ אות ל״ה ועוד. ועד היום יש בבתי הדין צדק שני מנהגים בזה, יש שמתנים שהמכירה לא תחול עד כשעה וחצי לפני שבת, ויש שמתנים בערב שבת קודם חצות שהמכירה תחול בשבת, כדי לכלול גם את החמץ שנשאר מן האכילה. ומה שכתבנו על כלי החמץ שמותרים בשימוש עד סוף זמן אכילת חמץ, משום שהם אינם נכללים במכירה מחשש חשש שיצטרכו טבילה לאחר חג הפסח, וגם בהוראת מרן אאמו״ר שליט״א איננו כוללים את החמץ הבלוע בהם, דמחזי כחוכא ואטלולא. אבל כלי חמץ שיש בנקביהם פירורי חמץ, וכלל במכירתו את הפירורים האלו, דינם שוה לשאר החמץ. **ופוסקי** זמננו חקרו כיצד להתנהג עם שתי סעודות החמץ שמשייר לאכילתו, ואכמ״ל.

יט. **פשוט,** וכן מפורש ספר הלכות חג בחג פרק כ״ו דף תקע״ג. ומחלוקת הפוסקים לגבי בדיקת חמץ למי שלא מכר ׳מכירת י״ג׳ הובאה במשנה ברורה סוף סימן תל״ו. וע״ש בשם האשל אברהם דמסתברא להקל, וכן פשט המנהג. וכן דעת החזו״א, כמובא

ביעור חמץ

ח] כפי שנהוג בכל ערבי פסחים, צריך לבערי את החמץ הנמצא בבדיקת חמץכא וכן את שאר החמץ שברשותו, ביום ששי עד

ביאורים והערות

בארחות רבינו ח"ב דף ז'. **ובמכירות** החמץ הנהוגות חזינן שישראל קדושים מחמירים בדבר.

כ. לכתחילה ביעור חמץ הוא בשריפה משום דחיישינן לדרבי יהודה דאין ביעור חמץ אלא בשריפה, וכן מטעם דלרבנן נמי לכתחילה צריך לשרפו. עיין בסימן תמ"ה בהגהת הרמ"א, ובמ"ש בס"ד בבארות שאול על איגרת מהרי"ץ הערה כ"ז. ואפילו שדעת הרא"ש בפ"ב דפסחים דכשמבער קודם זמן איסורו השבתתו בכל דבר, לא קיימא לן הכי, עיין בב"י שם ד"ה ורבינו, ובשעה"צ ס"ק ט"ז. וביעור חמץ דערב שבת הוא הביעור החשוב, אבל הביעור דיום השבת הוא טפל, ואין לנו אפשרות לשרוף אז את החמץ באש אלא רק בדרכים אחרות, וכמו שיתבאר במקומו.

כא. גם את החמץ שנמצא בבדיקה וגם את שאר החמץ שאינו מייעדו לאכילה, את כולם צריך לשרוף ביום ביחד עם שאר החמץ שברשותו, זולת מי שחושש שעלול לבוא לידי מכשול ושכחה ויעבור בבל יראה, יש לו לשרוף את החמץ מיד בלילה לאחר בדיקת חמץ, כפסק מהרי"ץ בתשובותיו ח"ב סי' ל"ה, וכדלקמן.

כתב הב"ח בסי' תל"ד (ד"ה כתוב) בזה"ל, המנהג לשרוף את החמץ ביום, משום דדמיא לנותר כדאיתא בגמרא. ועוד כתב במהרי"ל (הל' בדיקת חמץ דף מ') טעם, משום שצריך לבטלו שנית ביום בשעת הביעור, ואם לא ישרפנו ביום י"ד, על ידי מה יזכור שיבטל. [עכ"ל]. ואין זה כלום, דהא למחר לאחר שיאכל, ישרוף מה שנשאר מאכילתו, ויבטל אז קודם שיגיע זמן איסורו. עכ"ל הב"ח. והנה עיקר סברת מהרי"ל ששריפת החמץ מזכירתו לבטל, מקורה בש"ס פסחים דף ו: וניבטליה בארבע וכו', וברש"י שם כתב בזה"ל, וניבטליה בשית, ליתקנו רבנן לכל אדם ליבטל בלבו בתחלת שש, דהשתא לא פשע, דאיכא זכרון טובא, שהרי עסוק בשריפתו. ע"כ. ולעצם קושית הב"ח, אפשר דמהרי"ל מיירי באופן ששורף ומכלה את כל החמץ שברשותו ומותיר למאכלו רק פת שחרית למחר בעת הבוקר, אי נמי שלא מותיר לעצמו מאומה ומתכוון לאפות למחר פת חמה, דבהכי חיישינן שלא יישאר לו כלום לשריפת חמץ בזמנה ואיכא למיחש לשכחת ביטול היום. ועל כן קאמר דטפי עדיף לשרוף את החמץ שברשותו למחר כדי שלא ישכח לבטל. וגם המשנ"ב בסימן תמ"ה (סק"ז) הביא את טעמו של מהרי"ל, שמע מינה דלדידיה הוא טעם נכון. **מאידך** דעת מהרי"ץ בתשובתו הנזכרת דשפיר עדיף לשרוף בלילה, שמא ישכח לשרפו ביום ויעבור עליו. וזו דעת המרדכי (בפסחים ס"ס תקמ"א) בשם רבינו יעבץ מטעם אחר (יעו"ש, ובמ"ש בס"ד בקובץ דברי חפץ ח"ב מדף קנ"ב, ובבארות שאול על איגרת מהרי"ץ הערה כ"ז).

ולגבי שנה זו שערב פסח חל בשבת נראה שמהרי"ל גם הוא יור"ה דשפיר דאמי לשרוף בלילה, משום דשריפת כל החמץ היא ביום ששי, וכמו ששנינו במסכת פסחים (דף מט:), ארבעה עשר שחל להיות בשבת, מבערין את הכל מלפני השבת. וביום שבת אין דין שריפת חמץ אלא רק למי שנשאר בידו חמץ בלא מתכוון. ויכול גם ליתנו לגוי במתנה

סוף שעה חמישית[כב], כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים לבער את החמץ לאחר חצות[כג]. ואין צריך לבטל לאחר מכן, כי הוא יחזור ויזכה

ביאורים והערות

ע"מ שלא לצאת בו לרשות הרבים, כדאיתא בש"ע סי' תמ"ד (סעיף ד'), על כן מכיון שהביטול דיום אינו קשור ביחד עם החמץ, אפשר לשרוף בלילה. וכיון שעפ"י מהרי"ץ בכל השנים ראוי לעשות כן, ממילא בהאיי שתא מתחזקת הוראת מהרי"ץ.

אולם לפי טעמם של הרמ"א והב"ח שצריך לשרוף את החמץ ביום דומיא דנותר, אין חילוק בין שנה זו לבין שאר השנים, וגם השתא דער"פ חל בשבת צריך לשרוף את כל החמץ דוקא ביום ששי, ולא בלילה. וכן ראוי לעשות, בפרט מפני שיש לומר לאידך גיסא שחשש מהרי"ץ אינו שייך לערב פסח שחל בשבת, דאפי' תמצי לומר שישכח לשרוף את החמץ בזמנו ביום ששי, מכל מקום עוד לו זמן רב עד ליום שבת בסוף שעה חמישית להיזכר מן החמץ שמצא בבדיקה ולהוסיפו ולצרפו לשאר החמץ שברשותו. [ובספר זי"ר בפירוש סביב לשלחנך (סי' תמ"ד סעיף ב') הביא את שיטת מהרי"ץ הנז"ל והוסיף וכתב כך, ונראה לענ"ד דבער"פ שחל בשבת דהבדיקה היא בליל י"ג, ליכא למיחש. ובמקום אחר הארכתי בטעם הדבר].

ומכל מקום דייקנו לכתוב בפנים שהעיקר הוא לשרוף ביום, ולאו דוקא בשנה זו שערב פסח חל בשבת, אלא גם בכל השנים, משום שנראה שטעמו של מהרי"ץ אינו שייך בכלל לדורנו זה. כי כידוע נהוג בכל בתי עמך ישראל שכבר יום או יומיים (לכל הפחות) לפני הפסח מייחדים מקום מוגבה ומוצנע לכל מיני החמץ וחשש חמץ שבבית, וכל חדרי הבית נקיים ובדוקים ומוכנים לבואו של ליל הסדר. ומתוך כך לא ידוע ולא מצוי, וגם לא שמענו מעולם שמישהו שכח לשרוף את כל החמץ שבביתו. ושאני זמנם של בני הדור שעבר שהצניעו את החמץ במקום מיוחד, ואפו לאכילתם לחם בעבור כל יום מחדש. ומתוך כך חייש מהרי"ץ שיבואו לשרוף את החמץ החדש שייחדוהו לאכילתם בערב הפסח וישכחו את החמץ המוצנע מאתמול, ודו"ק. ומרן אאמו"ר שליט"א הסכים עמי בדברינו אלה (מד"ה ולגבי), והוסיף ואמר לי כי אחד מתלמידיו סיפר לו שהשאיר לבניו חמש פיתות במרפסת במקום שמור לצורך אכילת פת שחרית, ואת שאר החמץ המיועד לשריפה הניח במקום אחר. ומה שקרה שבניו קמו מאוחר בבוקר ולא יכלו לאכול את אותן הפיתות, ואביהם לא שם לב לזה והלך לשרוף רק את החמץ המיועד לשריפת חמץ ושכח מאותן הפיתות... עכ"ד. אי לכך, ובכדי להשוות ולדמות את חומרת מהרי"ץ לדורנו זה, נראה עכ"פ להיזהר שלא להפריד ולהניח את מיני החמץ במקומות שונים, אלא לקבוע מקום אחד המיוחד לכל סוגי החמץ.

כב. בערך בשעה 11:40. ולחומרא הוא בערך בשעה 11:05. **וכאן** המקום להודיע ולהזכיר כי בשנתנו זאת, החל מיום ששי י"ג בניסן מונהג "שעון קיץ".

כג. הנה זמן שריפת חמץ בכל השנים הוא בסוף שעה חמישית לפני כניסת השעה הששית, כדאיתא בש"ע סי' תל"ד סעיף ב'. וכן שנינו בפסחים דף יא: ושורפין בתחלת שש. ומטעם שבשעה ששית החמץ אסור בהנאה מדרבנן ואינו בידו לבטלו. אבל בערב

בפת שמשייר לאכילתו [או בפת שיקנה מהחנווני] לצורך מאכלו לשתי סעודות השבת[יד]:

דיני ערב שבת

הלכות השייכות לערבי פסחים של שאר השנים

ט] יש כמה דינים הנוהגים בכל שנה בערב פסח שחל בחול ומפורטים במקומותיהם, ועתה שערב פסח חל בשבת רובם אינם שייכים ביום הששי. ואלו הם. **השכמה:** אין צריך להשכים להתפלל מוקדם מבכל יום[טו]. **מזמור לתודה:** גם לפי מנהג השאמי, אומרים מזמור

ביאורים והערות

פסח שחל בשבת אף דהוה אמינא דמשום טעמא שלא יבואו לטעות בשאר שנים גם אז צריך לשרו דוקא בסוף שעה חמישית, מכל מקום מפורש בש"ע בסימן תמ"ד (סעיף ב') שטוב לבער 'קודם חצות' כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים לבער 'אחר חצות'. וכן הוא במרדכי (פסחים תקמ"ג), כדאיתא בבית יוסף שם. והכי מוכח מדברי מהרי"ץ בפירושו לתכלאל (עץ חיים ח"ב דף ב' ע"א), וכן כתב מהר"ש צאלח בזבח פסח (בדיני ערב פסח שחל בשבת, אות ב'). וביאר מהרש"ם בספר דעת תורה שם, דהשתא יש להקפיד רק שלא לבער לאחר חצות, משום דלא חיישינן בשאר השנים לאיסורא דרבנן דליתיה ברשותיה דליבטליה אלא לאיסור תורה של בל ייראה ובל יימצא.

מיהו אעפ"י שכן הוא בודאי לענין דיעבד, הסכימו הפוסקים להחמיר לבער עד סוף שעה חמישית. שכן הוא במאמר מרדכי (סי' תמ"ד ס"ק ג'), והביאו הכה"ח (ס"ק כ"ב). וכן כתב המשנ"ב (שם סק"ט) מדנפשיה, והבן איש חי (שנה א' פרשת צו, דיני ערב פסח שחל בשבת אות א') ועוד פוסקים. וכ"כ כתב מרן אאמו"ר בש"ע המקוצר סי' פ"ט סעיף א'. ובודאי דלדידהו דברי המרדכי והש"ע נאמרו שלא בדוקא.

ואחר הביטול אינו צריך לבטל כמ"ש בפנים, אבל אם טעה וביטל אין בכך כלום. ודין ביעור החמץ ביום שבת יתבאר בס"ד לקמן (הלכות ל"ה - ל"ז). ובזבח פסח דלעיל כתב לבטל מיד לאחר הביעור ביום ו', והערנו בבארות שאול שם (הערה ק"ט) על כך.

כד. ולא מצאתי מי שידון לגבי אדם שאינו משייר ברשותו חמץ כלל לאחר חצות יום ששי, ומשתיקת הפוסקים מסתברא דלא פלוג רבנן. ומה גם שאפילו לגביו יכול להיות דביני וביני תזכה לו רשותו וגבולותיו במשהו חמץ, **על כן**, גם הוא יבטל רק ביום השבת.

כה. דטעמא הוי כדי שיגמור סעודתו קודם ד' שעות, כמו שכתב המשנה ברורה בסימן תכ"ט ס"ק י"ג בשם מהרי"ל, והשתא שמותר לאכול חמץ במשך כל היום אין צריך להשכים מוקדם יותר, וכן כתבו פוסקי זמננו. **ואעפ"י** שבתימן לא הקפידו לקום

לתודה בתפילת שחרית[כו]. **איסור מלאכה:** אפשר שאין צריך להחמיר

ביאורים והערות

מוקדם בערב פסח יותר משאר הימים, אין זה אלא משום שאפילו אם יקומו כפי הרגלם בכל יום שהוא מאד מוקדם, עדיין יש להם מספיק זמן כדי לאכול את החמץ עוד לפני סוף ד׳ שעות, אך נפ״מ לזמננו במי שאינו רגיל להשכים קום כמנהג אבותינו נע״ג, והוא רוצה להספיק לאכול פת שחרית מלחם חמץ, הרי הוא צריך להתפלל מוקדם יותר משאר הימים.

ובדרך אגב אציין בקצרה למזכרת עיו״ן כמה ימים שגדולי הפוסקים הזהירו להשכים להתפלל בהם מלבד הימים שמשכימים לומר אשמורות, וצריך לחקור אחר מנהג אבותינו בזה. **א.** כל ערב שבת מפני כבוד השבת (ש״ע סימן ר״נ סעיף א׳). **ב.** ראש השנה, כדי להיות ער בזמן שיאיר היום מפני קטרוג השטן. [יש אומרים מעלות השחר (מטה אפרים סימן תקפ״ד אות א׳), ויש אומרים שנוהגים להקל מהנץ החמה (תשובות והנהגות ח״א סימן של״ט)]. **ג.** יום הכיפורים (מגן אברהם סימן תקצ״א ס״ק ח׳). **ד.** למחרת יום הכיפורים, כדי שלא יהא נראה ח״ו שאנו היינו נכנעין להקב״ה רק בעת שאנו צריכין לבקש על דיננו. (משנה ברורה סימן תרכ״ד ס״ק י״ד) **ה.** יו״ט ראשון של סוכות, מפני מצות הלולב (טור סימן תרמ״ד). **ו.** הושענא רבה, גם למי שלא היה ניעור כל הלילה (אליה רבה סימן תרס״ד אות ג׳) **ז.** פורים. (מגן אברהם בסוף סימן תרצ״ג). **ח.** תשעה באב, משכימין קצת. (משנה ברורה סימן תקנ״ט ס״ק ט״ז). **ט.** ערבי פסחים, כדי להספיק לאכול חמץ קודם זמן איסורו. **י.** מאידך בשבת וביום טוב פסק הרמ״א שצריך לאחר את התפילה (כדאיתא בהגהת השלחן ערוך בסימן רס״א ובסימן תקנ״ט) [יתכן שיש זמנים נוספים שלא נודעו לי כעת]. **ושאלתי** לאאמו״ר, והשיב לי כי בכל ימות השנה קמו להתפלל מוקדם, והשכמות אלו המפורטות לא נשמעו ולא נודעו אצלינו (ע״ע בעיני יצחק על ש״ע המקוצר סימן נ״ח הערה ל׳ לגבי שבת ויו״ט, ובסימן קי״ט סעיף ג׳) מלבד בערב פסח שחל בשבת שהשכימו עוד יותר מוקדם משאר הימים, (כמ״ש בס״ד לקמן בהלכה כ״ט). **ולגבי** יום הפורים, הגם שמהרי״ץ בפירושו לתכלאל (חלק א׳ דף קסה:) הביא את דברי המג״א שצריך להשכים לתפילה, לא נהגו כן, כמו שמוכח בש״ע המקוצר סימן קכ״ב סעיף ל׳, וגם בספר מצפי״ת שבת ומועד דף 135 (וראה בשערי יצחק מוצש״ק תצוה זכור דשנת ה׳תש״פ).

כו. לפי מנהג הבלדי אין יום שלא אומרים בו מזמור לתודה, כי מזמור זה נתקן כהודאה להקב״ה, ואין שום זמן שבו איננו צריכים להודות לו על נסיו ונפלאותיו שבכל יום עמנו. וז״ל מהרי״ץ (תכלאל עץ חיים ח״ב דף לב:), אין נמנעים מלאמרו בכל יום טוב, זולתי בשבת שאומרים ׳במקומו׳ מזמור שיר ליום השבת. ואף על פי שרמא זל בכמה מקומות בהגהת שולחן ערוך רשם כמה ימים שאין לומר בהם מזמור לתודה מטעם שאין תודה קריבה בהם, אין מנהגינו כן. וטעם מנהגינו, דאין אנו אומרים אותו לשם קרבן תודה אלא לשם הודאה. עכ״ל. ומלשון במקומו דקאמר, מוכח שמזמור זה שייך בכל ימי השנה ללא יוצא מן הכלל, ואפילו בשבת, ועיין בשערי יצחק שיעור מוצש״ק בראשית ה׳תשע״א. **והשאמי** הולכים בעיקבות פסק הרמ״א בסימן תכ״ט סעיף ב׳ שאין אומרים מזמור לתודה אלא ביום הראוי להקרבת קרבן תודה, והם מחלקים בין ערב פסח דכל שנה לשנה זו, דהשתא שערב פסח חל בשבת יכולים להקריב קרבן תודה, לכן אומרים בו מזמור לתודה, משא״כ בערבי פסחים של שאר השנים שאסור להקריב קרבן תודה משום לחמי החמץ שבו, לכן גם אין אומרים אז מזמור לתודה.

מעשיית מלאכה, ואפילו מלאכת אומן, עד זמן מנחה קטנה[יז]. ומלאכת

ביאורים והערות

כז. כתבו רבותינו הראשונים בריש פרק מקום שנהגו (פסחים דף נ.) שטעם איסור המלאכה בכל ערבי פסחים אחר חצות מפורש בירושלמי (בפסחים רפ"ד) שהוא מפני שזהו זמן הקרבת הפסח במקדש, וביום שהיחיד מביא קרבן הרי הוא אסור במלאכה. והביאם הבית יוסף בסימן תס"ח. ומאידך דעת רש"י בפסחים שם דטעמא הוי משום שלא יהיה טרוד בביעור החמץ והכנת המצה. ולכאורה נפ"מ ביניהם באופן שערב פסח חל בשבת, וכדלקמן.

בספר מנהגי מהרי"ל (הלכות ערב פסח אות י"ג) כתוב בזה"ל, אמר מהר"י סג"ל, איסור מלאכה דערב פסח אין צריך לומר כשחל ע"פ בשבת, דהא שבת הוא. אכן מי שרוצה להחמיר על עצמו שלא לעשות מלאכה אחר חצות בערב אותו שבת יחמיר, משום לא פלוג. והואיל דעיקר האיסור משום שחיטת פסח וחגיגה והם קרבים בשבת לא שייך לגזור. עכ"ל. ואין לדבריו מובן, הן מעצם קישור הדברים האחד אל השני, והן משום דברישא הוא פתח ואמר שיכולים להחמיר משום דלא פלוג, וסיים דלא שייך לגזור משום דקרבן פסח קרב בשבת ולא ביום ששי, ותמוה, אכתי מכל מקום נימא דלא פלוג רבנן. ולכאורה נראה שבהכרח צריך לומר כמ"ש הרב כנה"ג בספר פסח מעובין (דיני ערב פסח אות צ"ג) דסליק אדעתיה דמהרי"ל מלכתחילה לאסור מן הדין, דומיא דמ"ש המרדכי בפסחים סי' תקמ"ג לבער את החמץ בערב שבת קודם חצות, גזירה שמא ישהה אותו לשנה הבאה אחר חצות, ואם כן יש לומר דשמא הוא הדין באיסור מלאכה בערב שבת זו. ומסיק מהרי"ל דעכ"פ מדינא אין להחמיר משום שהכל יודעים שאיסור מלאכה תלוי בשחיטת הפסח והחגיגה, ולא יבואו לטעות בשאר השנים. ומכל מקום לשופרא דמילתא קם דינא שהרוצה להחמיר יחמיר. אבל הרב כנה"ג חתם דבריו ואמר שלא ראה נזהרים בזה אפילו בדרך חומרא.

ובקוצר שכלי לא הצלחתי להשיג סברתו במה שחילק בין ביעור חמץ לבין איסור מלאכה, דקאמר שדוקא את החמץ יש לבער עד שעה ששית כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים, אבל באיסור מלאכה אין להחמיר כי הכל יודעים שאסור לעשות מלאכה אלא רק מפני הקרבת הפסח, כי יותר נראה דאיפכא מסתברא, דשאני ביעור חמץ שהכל יודעים שאיסורו נוהג רק עד שעה חמישית שקודם פסח עצמו, שהרי בשבת כולם סועדים על לחם חמץ. ומאידך איסור מלאכה שהוא מפני הקרבת הקרבן הוא טעם שפחות ידוע, וגם לא מוסכם, וגם לא שייך לזמננו עד כדי שדעת הרז"ה (בעל המאור בפסחים שם) היא דהשתא שבעוונות נחרב בית המקדש, ואין לנו לא היכל ולא הר המור, מותר לעשות מלאכה בערב פסח. ואף דלא קיי"ל הכי, ונקיטינן שהדין אינו בטל גם בזמננו, מכל מקום אין חולק שאפשר לטעות באיסור המלאכה, ואם יבואו להתיר מלאכה בערב שבת, עלולים לטעות בשאר השנים להתיר מלאכה בערב הפסח עצמו. וכמה מגדולי האחרונים תפסו להחמיר מלעשות מלאכה בערב שבת זו מן הטעם האמור שעלולים לטעות**בינו**לבין שאר השנים ודומיא דביעור, ואת כולם דחה החיד"א בשתי ידים, וכתב כי על דנא פתגם קדְמו שרים, הם מהרי"ל והכנה"ג הנז"ל, כמובא בשו"ת חיים שאל ח"ב סימן ל"ח, ובברכי יוסף ובמחזיק ברכה בריש סימן תס"ח, וצ"ע.

ולעצם פירושו של הכנה״ג בדעת מהרי״ל, יש לעיין אם גם המשנה ברורה למד כן, שכן בביאור הלכה ריש סימן תס״ח כתוב בזה״ל, עפ״י הירושלמי שהביאוהו הפוסקים, הטעם משום שחיטת הפסח. ולפ״ז אם חל פסח במוצאי שבת מותר במלאכה מעיקר הדין עד המנחה כיון דשחיטת הפסח הוא למחר בשבת, וכמו שכתב המהרי״ל. ורש״י פירש עוד טעם, כדי שלא יהא טרוד במלאכה וישכח ביעור חמצו וכו׳ ותיקון מצה לצורך הלילה וכו׳ ולפי טעם זה אפי׳ כשחל פסח במוצאי שבת גם כן יש ליזהר שלא לעשות מלאכה מחצות שהרי טרוד בביעור חמץ ותיקון המצה לצורך מחר. אלא דרוב הפוסקים תופסין טעם הירושלמי, וא״כ אפשר דאין להחמיר, עכ״ל. ומדדייק לכתוב ברישא בשם מהרי״ל שאין ההיתר במלאכה אלא רק מעיקר הדין, משמע כמו שביארנו שמסקנת מהרי״ל היא שאף שאין בכוחנו לאסור מן הדין, אכתי הרוצה להחמיר יחמיר. [ומש״כ בציונים והערות למשנ״ב עוז והדר שם, דנקט לשון מעיקר הדין, לאורויי לן שלחומרא אפשר לנקוט כמו שיטת רש״י, יעו״ש, אינו נראה מן הלשון כלל, שכן מפורש שהביאוה״ל כיון את לבו כנגד ״ירושלם״, ודוק]. אבל מאידך עומדים לנגדנו דברי הביאוה״ל בסופו, שאחר שכתב דלפי טעמיה דרש״י יש לאסור ביום ששי, פסק הלכה ואמר כי אפשר שאין להחמיר. וברור שהוא כתב זאת רק בתורת אפשר משום דהוה מספקא ליה קצת אם שיטת רש״י דחויה מכל וכל, או דהא מיהת יש מקום לחוש לה. אבל תמיהא מילתא מדוע ׳אין להחמיר׳, הרי כפי שנתבאר דעת מהרי״ל היא שהרוצה להחמיר יחמיר. ונראה לי שצריכים לדחוק בכוונתו לומר דמאי דקאמר אפשר שאין להחמיר, היינו רק למי שבא להחמיר מעיקר הדין,

אבל המחמיר משום שחושש לעצמו דלא פלוג רבנן, שפיר דאמי, וצ״ע.

ומסתמא יש סברא נוספת לצדד להקל אבל לעת עתה לא ראיתי שעמדו עליה, דאעפ״י דפשיטא ליה להביאוה״ל שלפי טעם רש״י שאסור במלאכה מפני שהוא טרוד באפיית המצה וביעור החמץ, אסור לעשות מלאכה גם בערב שבת זו, אולי יש לומר דרש״י גם הוא מודה שמותר לעשות מלאכה השתא, דעכ״פ בביעור חמץ אינו טרוד כל כך שהרי יכול לבער את הנותר לו גם ביום השבת. [ושוב מצאתי שכן כתוב בספר הלכות חג בחג פרק י״ד הערה 21] ולגבי אפיית מצת המצוה יש לדון דטפי עדיף לאפות בעיצומו של ליל הסדר מאשר ביום ששי. ואף שמנהגו של הרא״ש היה לאפות את המצות מצוה דוקא בערב שבת, כמ״ש הטור בסימן תנ״ח וכן נפסק בשלחן ערוך, מכל מקום מכלל מחלוקת לא נפקא, כמובא בטור ובב״י שם באורך. ואין הכרע שרש״י סובר כמו הרא״ש. וכפי שנראה מדברי מהרי״ץ בעץ חיים דף ב׳ ע״א, מנהג תימן הוא לאפות את המצות לכל לילה בפני עצמה גם בערב פסח שחל בשבת. וכן כתוב בש״ע המקוצר (סימן פ״ז סעיף י״ז) בפשיטות שזהו המנהג הידוע. גם מסתמא הנשים לא תעדפנה לאפות מיום ששי, כי אז המצות לא תהיינה טריות וטובות די הצורך. ועמ״ש בס״ד בחוקת הפסח, חלק העיונים סימן י״ח. והרציתי סברא זו לפני אאמו״ר והסכים עמה בכל פה.

וכד נחתינן לדינא היה נראה כי על אף דפשיטא מילתא שאין לאסור מלאכה בערב שבת,

בכל זאת יש מקום מסויים להחמיר, כי כפי הנתבאר בדעת מהרי״ל הרוצה להחמיר יחמיר, ובשיטת רש״י נקיט הביאור הלכה גם כן שאסור לעשות מלאכה. ולבד מזה שכמה אחרונים סוברים לדינא גם עפ״י טעם הירושלמי שיש להימנע לכתחילה, [והרב אדמת קודש ח״א סימן י׳ הגדיל ואסר אף מדינא, כמובא בברכי יוסף שם], משום דאיכא למטעי בשאר

עראי, כגון כתיבת איגרת, מותר בכל היום. **הגעלת כלים:** אף שבכל ערב פסח ראוי להגעיל את הכלים עד זמן איסור חמץ, עתה אפשר להגעילם בכל היום[כח]. **הקזת דם:** מותר לתרום דם, וכל שכן שמותר לעשות בדיקות דם וניתוחים בערב שבת זו[כט]. **אכילת מצה:** לדידן

ביאורים והערות

השנים, ודומיא דביעור. ועל אף שהחיד"א סמך שתי ידיו על הכנה"ג דמסיק שלא ראה נזהרים בזה אפילו בדרך חומרא, הכה"ח בס"ק ג' פסק שהמחמיר מלעשות מלאכה בערבי פסחים בכל היום ומחמת זה הוא מחמיר גם בערב שבת זו, תבוא עליו ברכה. וכן פסק הגרמ"מ קארפ בספר הלכות חג בחג פרק י"ד סעיף ט'. **אבל סתמנו בפנים** כדעת הביאור הלכה שסיים ואמר כי אפשר שאין להחמיר, משום דאיכא למשדי נרגא בכל המגדל אשר בנו, שבהיגלות כתבי ידות שונים נתברר כי יתכן מאד שחסרו ממהרי"ל בסופו כמה תיבות, שעיקרם הוא שאין צורך להחמיר גם משום דלא פלוג, עיין בספר מנהגי מהרי"ל שנדפס מחדש מהדורת מכון ירושלם דף נ"ו, ובהערות שם. ועל אף שממילא דברי מהרי"ל נראים כסתומים וחתומים כי לא מובן מדוע נדחית סברת מהר"י סגל, ומצוה ליישב, מכל מקום מסקנתו ברורה שאין צורך להחמיר. **ומה** שכתבנו עוד בפשיטות שעד זמן מנחה קטנה מותר בעשיית מלאכה, אתי כפי דעת

יש אומרים בתרא בש"ע בסימן רנ"א סעיף א', וכהכרעת רוב האחרונים שם, וכן הוא בש"ע המקוצר בסימן נ"ד סעיף י'. ויש מחמירים מערב שבת כבר מזמן מנחה גדולה.

כח. דבכל ערבי פסחים אינו אלא עצה טובה משום שצריך לדקדק בכמה עניינים מסובכים,

ועלולים להיווצר מכשולים, כמו שנפסק בשלחן ערוך ריש סימן תנ"ב. אבל מעיקר הדין יכולים להגעיל אפילו בחול המועד פסח. והשתא שזמן איסורו אינו אלא ביום השבת, אין שום טעם להיזהר בכך. וכן דעת פוסקי זמננו. **ואחר כך** ראיתי בקונטריס בארה של מרים שנתחבר ע"י הגר"ד הלל שליט"א שהאריך על כך (סימן ח' דפים נ"ח - נ"ז), ובסיום הדברים כתב בזה"ל, מיהו אף שכן הוא מדינא, מכל מקום מצד ההנהגה לא אריך למיעבד הכי, ויש להזדרז בהגעלת הכלים כבכל שנה, כדי למנוע תקלות שאינן צפויות. ומדרכי הנהגה

באופן כללי הוא שלא משיירין שום דבר, וק"ו דבר שנוגע לאיסור, לרגע האחרון.

כט. אמרינן בשבת דף קכט: דערב שבועות הוא יום סכנה להקזת דם, משום שיצא בו

שד ושמו טבוח, ואם לא קיבלו עליהם ישראל את התורה הוה טבח לבשרייהו ודמייהו. וגזרינן בכל ערב יו"ט אטו ערב שבועות. ואעפ"י שהרמב"ם ומרן הש"ע לא העלו דין זה, וגם השתילי זיתים (בסוף סימן תס"ח) כתב בשם פר"ח דהאידאנא דדשו ביה רבים שומר פתאים ה', מכל מקום ראוי להיזהר לכתחילה כדברי הרמ"א (בסוף סימן תס"ח), וחמירא סכנתא. **לכן** נזהרים שלא להקיז דם, וגם אין עושים בדיקות דם ולא ניתוחים שאינם בגדר פיקוח נפש בכל ערבי ימים טובים. ועיין בחוברת 'מקרא קודש' (דיני ומנהגי חג השבועות, דף ג' אות ה'). **ובשו"ת** מהר"י מברונא סי' קי"ח כתב שבאופן ששבועות חל להיות ביום א' וביום ב', יש להחמיר מלהקיז דם לפניהם ביום ששי, יעו"ש בדבריו. אך מכיון שעיקר הסכנה היא בערב שבועות לבד, הבו דלא לוסיף עלה גם בשאר ערבי ימים טובים. **וממילא** נלמד דהשתא שפסח חל במוצאי שבת אין להחמיר ביום ו'. וכן כתב היפה ללב (ח"ב אות ד'),

שמתירין אכילת מצה בכל חודש ניסן ואוסרים רק בערב פסח, מותר לאכול מצה בכל יום ששי. **אפיית מצות מצוה:** כמו בכל ערבי פסחים, גם השנה ראוי לאפות את המצה ביום ששי אחר חצות היום[ל]. ומי שקשה לו לקיים את המנהג בקלות, רשאי להקל ולהקדים את האפייה[לא]:

ביאורים והערות

והביאו הכה"ח בסימן תס"ח (ס"ק צ"ח). ובספר ערב פסח שחל בשבת (פרק ז' סעיף ט') ובלוח דינים ומנהגים שעל ידי בית ההוראה אהבת שלום (לשנת ה'תשפ"א דף 408) טעו בכוונת הרב יפה ללב, ועיין בפסקי תשובות סימן תס"ח אות י"ד, ובמשנה ברורה הוצאת דרשו שם הערה 31.

ל. מנהג תימן לאפות את המצות בליל הסדר בעצמו, גם בערב פסח שחל בשבת, כמובא בש"ע המקוצר בסימן פ"ז (סעיף י"ז), כדי שהמצה תהיה חמה וטרייה למאכל, ודלא כמו שנפסק בשלחן ערוך בסוף סימן תס"ח [ועיקרי המחלוקת הובאו בטוב"י שם ובכה"ח ס"ק יא]. ומסתברא דלאו למימרא שפסק השלחן ערוך נתבטל לדידן. דהיינו שאף שאבותינו העדיפו לאפות את המצות בליל הסדר מאשר ביום ששי לאחר חצות, אבל באופן שאינם יכולים לאפות בליל הסדר עדיף לאפות ביום ששי לאחר חצות מאשר מקודם לזה. והטעם הוא כמ"ש הלבוש (שם בהגהה) כדי שלא יבואו לטעות בשאר השנים. **ונמצאנו** למדים שאבותינו נע"ג שאפו בליל הסדר נהגו כדעת הגאונים רב מתתיה ורב יהודה [שהובאו בטור שם ובספר מטה משה חלק ה' סימן תקצ"ז, וזו היא סתימת הרמ"א בריש סימן תנ"ה], דחביבה מצוה בשעתה, ואי נמי משום דלא ליתו לזלזולי במצה, עי"ש, וכן נהג מרן החתם סופר שהמשיך את מסורת רבותיו הגר"נ אדלר ובעל ההפלאה לאפות מצות בליל הסדר ולא בערב שבת (כמובא במנהגי החת"ס פ"י ס"ז), אבל באופן שלא יוכלו לנהוג כפי מנהגם שבכל שנה, יסכימו שעדיף לנהוג כדעת רב האיי גאון והרא"ש שהובאו בטור שם לאפות מערב שבת לאחר חצות. וממילא לפי המנהג כיום דרובא דאינשי כלל לא אופים מצות בביתם, וגם אלו שאופים בביתם יקשה עליהם מאד לאפות בליל הסדר בעצמו, על כן נראה פשוט שעדיף להם להכין מצות ביום ששי לאחר חצות, או לקנות מצות כאלו [המכונות בפי העולם "מצות חצות"], מאשר לבצוע על מצות שנאפו קודם זמן זה.

ואחר כתבי זה דיברתי עם מרן אאמו"ר שליט"א ושאלתיו על כך, וגם שאלתי מדוע הוא כתב את ההלכה הזו בספר ש"ע המקוצר, הרי אין דרכו להביא מנהגים שהיו בתימן אם אינם שייכים בארץ. והשיב לי כי אכן פשוט כדברַי לדינא, והעלה זאת בספר רק למזכרת המנהג כמו שאר ענייני לישת המצות המפורטים שם בסימן פ"ז שנכתבו בזמנו מטעם זה, כי אפיית מצות תימניות היתה נראית אז כחלום יעוף, אבל אחרי דאכשר דרא ונתחדשה ברוך ה' אפיית מצות רכות לאלפים ולרבבות, אכן צריך לתכנן ולסגנן את כל ההלכות שנכתבו בסימן זה ולהתאימם לאופן האפייה בזמננו. ועוד חזון למועד בס"ד.

לא. דכיון שעיקר טעם אפיית מצות אחר חצות הוא משום שזהו זמן הקרבת הפסח במקדש, וכתב הלבוש שגם כאשר ערב פסח חל בשבת, למרות שהקרבת הפסח במקדש היתה ביום שבת אחר חצות, מכיון שאי אפשר לאפות מצות בשבת וגם לא רצו

דיני אבילות

י] מי שהוא אבל על שאר קרובים ונהג שבעת ימי אבילות ולאחריהם פגע בו הרגל, הרי הוא מבטל גזירת שלושים ומותר לו לספר ולכבס בערב המועד. ובשנה זו מותר להסתפר כבר מערב שבת, בתנאי ששלמו שבעת ימי האבילות. ומקצת יום השביעי נידון ככולו. ואם חל שביעי שלו בשבת ערב פסח, מותר לספר ברגל. אבל אם הוא אבל על אביו ואמו אסור בתספורת ותגלחת עד שיגדלו שערותיו כל כך בשיעור שיגערו בו חבירו[לב]:

הפרשת חלה

יא] נשים המהדרות לאפות בעצמן חלות לכל שבת, וגם בשבת זו שחלה להיות בערב פסח מוכנות להישאר במנהגן, יזהרו במאד מאד להפריש חלה מערב שבת, וגם על בעליהן מוטל להזהירן על כך בניחותא, כי באופן ששכחו להפריש יש מבוכה גדולה כיצד לנהוג עם החלות וכדלקמן[לג]:

ביאורים והערות

לשנות משאר השנים, לכן אופים ביום ו׳, דלא פלוג רבנן (וכדלעיל בהערה הקודמת). וכיון שזהו טעם קלוש, ובלאו הכי בזמננו רוב העולם אינם מקפידים בזה, ובשנה זו יש עוד סמך נוסף להקל, על כן מי שאינו משיג ״מצות חצות״ בנקל רשאי להימנע מכך. וכ״כ האור לציון חלק ג׳ פרק י״א אות ד׳.

לב. שלחן ערוך או״ח סימן תקמ״ח סעיפים ח׳ וט׳, וסימן תקל״א סעיף ז׳.

לג. גזרו חכמים שלא להפריש תרומות ומעשרות בשבת, כדתנן בביצה (דף לו:) לא מקדישין, ולא מעריכין, ולא מחרימין, ולא מגביהין תרומה ומעשר. ואמרינן בגמרא (שם דף ל״ז ע״א), דבחלת חו״ל שהפרשתה היא מדרבנן, אם לש עיסה ביום טוב התירו לקרוא לה שם וליתן את החלה לכהן, ואם לש את העיסה מערב יו״ט, אסור לקרוא לה שם ביום טוב. אבל בחלת ארץ ישראל אסור להפריש בשבת ויו״ט בשום אופן. והרמב״ם בהלכות שבת (פרק כ״ג הלכה י״ד) נתן שני טעמים לדבר בזה״ל, אין מגביהין תרומות ומעשרות, שזה דומה למקדיש אותן פירות שהפריש, ועוד מפני שהוא כמתקן אותן בשבת. ע״כ. ובאופן שלש עיסת חו״ל מערב שבת ולא הפריש חלה, מותר לאכול ממנה כפי צרכו ולשייר מעט יותר משיעור חלה ולהפריש במוצאי שבת, משום דקיימא לן שאם רצה לאכול תחילה ואח״כ להפריש מותר, מפני שאין עיקרה אלא מדברי סופרים. אבל בחלת ארץ ישראל שהיא מן התורה, לא יאכל עד שיפריש. ודינים אלו מפורשים בשלחן ערוך או״ח סימן תק״ו סעיף ג׳ ויו״ד סימן שכ״ג.

שכחה והדליקה נרות

יב] אשה שהדליקה נרות ונזכרה שעוד לא הפרישה חלה, תצוה לאחר להפריש חלה בעבורה. ואם אינה יכולה למנות שליח לזה, יש להתיר לה להפריש חלה, משום שאנו אומרים שקבלתה היתה בטעות[לד]. ותפריש בלא ברכה[לה]. וכן הדין באיש שקיבל על עצמו קדושת שבת, אלא שבדרך כלל מצות הפרשת חלה מוטלת על הנשים[לו]:

ביאורים והערות

וממילא באופן ששכחו להפריש חלה מחלות החמץ, והרי אסור להפריש חלה בשבת מן הטעמים שנתבארו, ועתה בשבת זו שגם בחלת חו"ל אינו יכול לשייר יותר משיעור חלה ולהפריש במוצאי השבת, משום שיעבור אז בבל יראה, על כן צריך להזדרז להיזהר שלא לשכוח להפריש חלה מערב שבת, הן מחלות החמץ והן ממצות ליל הסדר, כדי שלא יבואו לידי תקלה. ומי שחושש לשכוח, ראוי שיעשה תנאי מערב שבת כדי שיוכל להפריש חלה בשבת ללא חשש, כמ"ש החזו"א עמ"ס דמאי (סימן ט' אות י"ג) ודעת הגר"ח קניבסקי שליט"א בספר דרך אמונה (הלכות מעשר פרק ט' ס"ק ק"ד) שכן נכון להתנות בכל ערב שבת. וע"ע אריכות בספר שמירת שבת כהלכתה פרק י"א סעיף י"ח ובהערות שם. ומרן אאמו"ר שליט"א שמקפיד לעשר מכל דבר מאכל הבא לפיו [ידידי הרא"ח שליט"א הוסיף כאן בזה"ל, וכך כתב בתשובה מתאריך י"א תמוז תשע"ט בזה"ל, אכן מן הראוי לעשר כל דבר שמגיע לידינו מן הספק בלא ברכה, ע"כ, ונדפסה בקונטרס ליקוט מפוסקי זמנינו בעניין הפרשת תרומות ומעשרות וכו', עמ' יז], היה נוהג בעבר להתנות בכל ערב שבת, עד שלאחר כמה שנים חדל מלהקפיד על כך בצורה נחרצת ואמר כי מכיון שהמעשרות הן רק מפני ספק רחוק לא מוכרחים להתנות.

כיון שהשכחה בשבת זו עלולה להיות לפוקה ולמכשול, סובר הרב כנסת יחזקאל (פ"ס כ"ג) שהדין האמור במשנה בפרק במה מדליקין, שלושה דברים צריך אדם לומר וכו', עשרתן וכו', אינו שייך בארצות נֵכָר כי אם בערב שבת זו שחלה להיות לפני פסח, וכן עשה מעשה והזהיר את אנשי עירו בשבת הקודמת לתת לבם לדבר. והביאוהו השערי תשובה בריש סימן תנ"ז והמשנה ברורה בסימן ר"ס ס"ק י"ג ועוד אחרונים.

לד. שערים המצויינים בהלכה סימן קט"ו ס"ק ט'. פסקי תשובות סימן תנ"ז אות ח'. וזהו כדעת הט"ז בסימן ת"ר ס"ק ב' שהיקל כיו"ב לגבי שופר שבא מחוץ לתחום, וכן פסק המשנה ברורה שם בס"ק ז'. ויש שכתב דלדינא נראה שתעשה התרה על קבלת שבת ותוכל להפריש. אבל מסתמא שיקשה עליה בדוחק השעה כזו להתיר את נדרה קודם בין השמשות, ואין הכי נמי לרווחא דמילתא.

לה. ספר ערב פסח שחל בשבת פרק י' בהערה ח'.

לו. כמובא בירושלמי שבת פרק ב' הלכה ו'.

הפרשת חלה בבין השמשות

יג] כאשר כבר שקעה החמה והתחיל זמן בין השמשות, אם יכולה להשיג חלות משכניהם וקרובים בכמות המספיקה לסעודתם, אסור לה להפריש חלה בבין השמשות. אבל אם קשה לה להשיג חלות מן השכנים, יכולה להפריש חלה בבין השמשות, משום שחז"ל לא גזרו על איסורי שבות בבין השמשות במקום מצוה[לז]:

אם יש תקנה להפריש חלה בשבת

יד] יצאו הכוכבים ולא הפרישו חלה, יש לחלק בין חלת חו"ל שהפרשתה אינה אלא מדרבנן כדי שלא תשתכח תורת חלה, לבין ההפרשה בארץ ישראל. שבארץ ישראל אין שום תקנה להתיר את החלות באכילה, ומוטב שיתבטלו מעונג שבת ולא יעברו על איסור שבות[לח]. ויבערו את החלות עם שאר החמץ שנותר להם בשבת

ביאורים והערות

לז. כן כתבו האחרונים, והביאם המשנה ברורה בסימן רס"א ס"ק ד'. ומבואר שם דבכל ערב שבת אין להתיר להפריש מחלת חו"ל בערב שבת בבין השמשות, כיון שאפשר לאכול ולשייר ולהפריש במוצאי שבת. אבל בשבת שחל להיות בערב פסח שאי אפשר לאכול ולשייר, התירו להפריש גם בבין השמשות. והנה בשו"ת בית דוד סימן ק"ג חולק ומתיר להפריש מחלת חו"ל גם בכל ערב שבת, כיון שאין הפרשתה אלא מדרבנן כדי שלא תשתכח תורת חלה לא חשיב תיקון, והביאו החיד"א בברכי יוסף סימן רנ"א ס"ק ג'. ובחזו"ע (שבת חלק א' דף רע"ח) כתב לחזק שיטת הרב בית דוד, שהמתקן חלת חו"ל חשיב כצורך שבת משום שיש לחוש שישכח לשייר. ועוד הוסיף והביא מ"ש הגאון מהרי"ט אלגאזי בספר הלכות יו"ט (פ"ד דבכורות) שתקנת חכמינו ז"ל על חלת חו"ל היתה רק על מצות ההפרשה, אבל הם לא גזרו על העיסה שתיאסר משום טבל לפני ההפרשה. ולפי זה מובן שאין לאסור בהפרשה משום מתקן. לכן המיקל במקום הצורך יש לו על מה לסמוך. **גם** אאמו"ר אמר לי שבמקום חשש שכחה אפשר לסמוך על דברי הרב בית דוד ולהקל.

לח. החיד"א (בברכי יוסף על יו"ד סימן שכ"ג אות ג') בשם הרב קרית מלך רב. משנה ברורה סימן תק"ו ס"ק כ"א. וז"ל הכף החיים בסימן תק"ו ס"ק כ"ט, אם שכח ולא הפריש חלה בארץ ישראל בערב יו"ט, ליכא תקנה אלא אם כן ילוש עיסה וכו', יעו"ש. ולישת עיסה נוספת האמורה שם כהיתר להפריש ממנה חלה, וכן סברת הפרי מגדים (בא"א שם ס"ק ח') דדין התורה דוחה שבות דדבריהם, שמפני כן הוא התיר להפריש חלה מן המצות מצוה, לא שייכי אלא פסח ובליל סוכות, שאז יכולים ללוש עיסה נוספת, וגם מצות האכילה בהם היא מן התורה, כדאיתא במסכת סוכה דף כ"ז ע"א, אבל בשבת אין שום תקנה, כי אי אפשר להתיר שבות של הפרשת חלה לצורך עונג שבת דקיימא לן שהיא מדרבנן. (כדעת הרמב"ם בפרק ל"ו מהלכות שבת הלכה א' וסיעתו).

עד סוף שעה חמישית (כפי שיבואר לקמן בהלכה ל"ה). ודין החלות האלו כמוקצה מחמת גופו[לט]. ואם היא חלת חו"ל, יש מגדולי הפוסקים[מ] שאסרו לאכול מן החלות בשבת כפסק השלחן ערוך (בסימן תק"ו סעיף ג'), אבל הסכימו הרבה אחרונים[מא] להקל בשעת הדוחק ובמקום ביטול מצות עונג שבת להפריש חלה בלא אמירה ובלא ברכה[מב], כדעת המתירים[מג] להפריש חלת חו"ל בשבת:

ביאורים והערות

לט. פרי חדש בסימן תק"ו סעיף ג', שער הציון בסימן תק"ו ס"ק ל'.

מ. ובראשם המגן אברהם בסימן תק"ו ס"ק ח'. וכן דעת החק יעקב סימן תנ"ז אות ט', ועוד כמה אחרונים, הביאם הכה"ח בסימן תמ"ד ס"ק ה'. וכן מוכח מדברי הבן איש חי שנה ב' פרשת שמיני הלכות חלה סעיף ה', יעו"ש.

מא. קרבן נתנאל בפ"ק דביצה (אות ד'), וכתב שם שכן דעת הרא"ש, נתיב חיים (סימן תק"ו), חידושי רעק"א (על הש"ע שם), שאילת יעבץ (סימן קל"ג), שו"ת פנים מאירות (ח"ב סימן צ"ו), ועוד אחרונים. וראה בשערי תשובה (ריש סימן תמ"ד). וכמותם פסק המשנה ברורה בסימן תק"ו (ס"ק כ"ג) ובביאור הלכה (שם ד"ה ולמחר). וכן פסק הכה"ח (שם), הגם שדעת מרן אינה נראית כן. וכ"ה ביל"י (מועדים פסח חלק א' סימן תמ"ד בהערה לסעיף נ"ה ד"ה וכתב, דף תשצ"ה). **ואיני** יודע בבירור אם גם לדידן אפשר להקל בשופי כנגד דעת הרמב"ם והשלחן ערוך שפסקו כאבוה דשמואל שאסר להפריש חלת חו"ל בשבת.

ובכה"ח סימן תמ"ד ס"ק ה' צידד כדעת המקילים, אבל קצת תמוה שלא הזהיר דאיירי בחלת חו"ל בלבד ולא בחלת ארץ ישראל. ופשוט וגם מפורש בספרו בסימן תנ"ז ס"ק ט"ז, ובסימן תק"ו שבחלת ארץ ישראל ליכא תקנה. שו"ר ביל"י שם שכתב שאינו יודע מדוע סתם את דבריו.

מב. ז"ל השערי תשובה בסימן ר"ס סק"א, שפיר דאמי לשייר בלי הפרשה בפה ובידים, בלי ברכה.

מג. לבד מדעת הרא"ש הנז"ל. וז"ל השעה"צ בסימן תק"ו ס"ק ל"ג בנימוק ההיתר, ובפרט שהרבה הם המקילין, הלא המה רבנו חננאל וספר התרומה וראב"ן ורז"ה וראב"ד בהשגות (ועיין במאירי שכתב שהראב"ד חזר בו) והרא"ה בחידושיו והריא"ז והמאירי, עכ"ל. **ואת החלה המופרשת** יתנו לכהנים באופנים דלהלן. או לכהן קטן פחות מבן ט' שנים, או לבת כהן קטנה שעדיין לא ראתה דם, או לכהן גדול שטבל לקריו, ויאכלנה מיד ואף לא יטיל מים בין טבילה לאכילה [וכן היה המנהג בתימן עד הדור האחרון, שנותנים את החלה לכהנים בתנאים אלו ואוכלה בברכה, כי הכהנים מיוחסים ושומרים על קדושתם. וכמובא בפשיטות גם באיגרת מהרי"ץ ובזבח פסח, וכן העיד הר"י ספיר באבן ספיר דף ס"ח ע"א יעו"ש, וזהו כדעת הרמב"ם והשלחן ערוך. ונפקא מינה גם כיום לבני קהילותינו המפוזרים בארצות נכר. אבל בשאר קהילות ישראל נתבטל מנהג זה משום שאין מחזיקין אותו לכהן ודאי ושמא נתחללה אחת מאמותיו, כמובא במשנה ברורה בסימן תנ"ז ס"ק כ"ב. ועיין בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן ק"ע בהערות ס' ס"א וס"ה]. או שיתננה

עבר והפריש

טו] עבר והפריש חלת ארץ ישראל בשבת, אם ההפרשה היתה בשוגג, מותרים לאכול. ואם ההפרשה היתה במזיד, אסור למפריש ולאחרים עד מוצאי יו"ט[מד]:

לא הפרישו מן המצות לליל הסדר

טז] כל האמור הוא בחלות חמץ הנאכלות בשבת, אבל אם נזכרו בשבת שלא הפרישו חלה מן המצות מצוה של ליל הסדר, אזי בחו"ל יאכלו את המצות ויישיירו מהן יותר משיעור חלה ויפרישו חלה במוצאי יו"ט. ובארץ ישראל ישתדלו להשיג מצות מאחרים, ואם אינם משיגים מצה משומרת, או שאינם סומכים בשום אופן על אפיית שכניהם יכולים להקל להפריש חלה, משום דמצות עשה של אכילת מצה דוחה שבות דדבריהם[מה]:

ביאורים והערות

לבהמות ועופות של כהן. או שיבטלנה אפילו שוה בשוה [לפי דעת מרן ביו"ד סימן שכ"ג. ובגליון ש"ע כת"י לחכם מתימן כתב שצריך ביטול ברוב, והובא בעיני יצחק שם הערה ס', וצ"ע. ומיהו לכתחילה אין כדאי לסמוך בכלל על הביטול, לחוש לדעת הפמ"ג בסימן תמ"ד מש"ז ס"ק ב' דס"ל שאסור לבטל כה"ג בשבת], לפי שאינה מדמעת, ויאכלנה ישראל. וכל זה הוא לרווחא דמילתא. אבל מעיקר הדין אינו חייב להביא את החלה לכהן, אלא יכול להתנהג עמה כשאר החמץ שנותר לו, או שיבערה בכל מיני הביעור, כגון שיזרקנה לבית הכסא (וכמובא לקמן בהלכה ל"ה), או שיכפה עליה כלי ויבערה במוצאי יו"ט. ובספר ערב פסח שחל בשבת פרק י' סעיף ח' הביא עצה נוספת ליתנה לגוי, אבל לא כדאי להתנהג כך, ואכמ"ל.

מד. ז"ל הרמב"ם פכ"ג מהלכות שבת הלכה ט"ו, המגביה תרומות ומעשרות בשבת או ביום טוב בשוגג, יאכל ממה שתיקן. במזיד, לא יאכל עד מוצאי שבת. ובין כך ובין כך תיקן את הפירות. ע"כ. וכן דעת הגר"א בביאורו לסימן שי"ח ורבים מן האחרונים, דלא כהפמ"ג בסימן שי"ח (מש"ז ס"ק א') שאינו מחלק בין מלאכה דאורייתא למלאכה דרבנן. ולדבריו, גם העושה מלאכת שבת דרבנן בשוגג אסור לו עד לו עד למוצ"ש. וקצת תמוה, דהפמ"ג לכאורה סותר משנתו, דהכא בסימן תמ"ד (מש"ז ס"ק ב') צידד להקל בחלת חו"ל אפילו במזיד לאכול בו ביום כשאין לו חלות אחרות, כדעת הט"ז בסימן שכ"ג ס"ק ה', ובחלת ארץ ישראל היקל רק בשוגג וכדעת הרמב"ם הנז"ל. **ואולי** לדידיה יש חילוק בין הפרשת חלה שהיא רק בגדר תיקון לבין מלאכה גמורה שאיסורה הוא מדרבנן כגון מבשל בתולדות חמה, וצ"ע.

מה. אף שהיה עדיף יותר לאפות מצות בליל הסדר ולצרפן ולהפריש מהן ביחד חלה (כדברי הרמ"א בסימן תק"ו), מכל מקום דבר זה אינו באפשרות רוב העולם. **ועיקר** הדין

המחמיר להפריש מכל מאכליו

יז] הדינים האמורים לעיל הם בטבל ודאי, אבל מי שנוהג להחמיר על עצמו להפריש חלה ושאר תרומות ומעשרות מכל המאכלים הבאים על שלחנו, אף שהיה עדיף להפריש תרומות ומעשרות מכל מאכלי החמץ שברשותו מערב שבת ולבערם קודם זמן ביעור חמץ ביום ששי, מכל מקום יכול להפריש חלה גם בשבת עצמה, וישליכנה מיד למקום המתבער, כגון לבית הכסא[מו]:

הכנת שלושת סעודות השבת

אופן בישול המצות

יח] הרוצים לקיים סעודה שנייה וסעודה שלישית במצה מבושלת, ינהגו באופן דלקמן. מערב שבת יקחו כמות מצות המספיקה לכל הסועדים ויתנוה בתוך סיר מרק שהוסר מהאש[מז] בשיעור שהיד סולדת בו למשך כמה שניות[מח], וישמרו אותם כך לשבת (וראה בהערה).

ביאורים והערות

שבמקום צורך יכולים להפריש ביו"ט מפורש בפרי מגדים באשל אברהם סימן תק"ו אות ח', ובשאילת יעבץ ח"א סימן קל"ג, הביאם הכה"ח בסימן תנ"ז ס"ק ט"ז, וסיים שאפשר לסמוך על זה היכא שאי אפשר לשאול מאחרים. ומובא בהרבה ספרי אחרונים, כי אירע מעשה בירושלם עיקו"ת באחד ששכח להפריש חלה ממצותיו, ובצר לו פנה למהרי"ל דיסקין כדת מה לעשות, והתיר לו לתת את אחת ממצותיו לקטן בן י"ב, שבגיל זה הוא בגדר מופלא הסמוך לאיש, והוא יפריש חלה בעבורו. וכן כתוב בפסקי תשובות סימן תנ"ז בהערה 42. אך מלבד שיש המפקפקים בהיתר זה, עיין בספר מועדים וזמנים ח"ד סימן רפ"ה, גם מהרי"ל דיסקין בעצמו לא התיר אלא בשעת הדוחק גמורה, לאדם שהיה זהיר ביותר שלא לאכול ממצות אחרות. וראה בספר ערב פסח שחל בשבת פרק י' הערה י' שהביא דברי הגדולים שפלפלו בהיתר זה.

מו. **פשוט** עפ"י האמור בסעיפים הקודמים.

מז. **כדי** שייחשב לאפייה בכלי ראשון. אבל אם מבשל "מצות מכונה" על האש ממש, מסתמא הם יתפוררו ויהיה קשה לקבצם בחזרה.

מח. **לאחר** שנתבשל התבשיל יורידנו מעל האש, ובעוד התבשיל שבסיר חם שהיד סולדת בו, יתן בזה אחר זה בתוך התבשיל כמה רקיקי מצות כדי צרכו, באופן שהמצה ספגה היטב טעם התבשיל, ואז יוכל לקיים בה מצות שלוש סעודות. וטוב שלא יוציא את רקיקי המצות מתוך הסיר אלא עד שיצטנן התבשיל, ויוכל להוציא המצה בשלמותה,

ומי שחושש שהמצות יתפוררו או יתקלקלו יכול אף לטגנם במחבת, כי דין הטיגון כדין הבישול[מט]. **ולכתחילה** יבשלו את המצות ביום ששי ולא בשבת, משום חשש בישול אחר אפייה. ואם שכחו לבשלן ביום ששי ואין להם חלות אחרות, נתבאר לקמן בהלכה נ':

המנהג הקדום וזהירות ממאכלים נדבקים

יט] בדורות עברו נהגו לבשל לצורך שתי הסעודות הראשונות אוכל חמץ בקדרות של כל השנה, רק שנזהרו להכין מאכלים שאינם מתדבקים לסירים ולצלחות[נ] [כגון כובאנה וגחנון (בלי נייר אפייה או נייר כסף) ובארצות אשכנז נמנעו מהכנת קוגל אטריות וכיו"ב[נא]]. ואחר כן הוציאו את כלי הפסח לצורך הסעודה השלישית והלאה באופן שאין חשש מכין[נב]:

ביאורים והערות

שלא תתפורר בתוך המרק, שיהיה אפשר לבצוע אותה בשבת ולברך עליה המוציא וברכת המזון, כיון שנשאר עליה צורת פת, ובאופן שיש בה כזית. (חזו"ע פסח דף רס"ב). **צורת** הבישול היא על ידי נתינת המצות למשך כמה שניות תוך כלי ראשון. אופן זה אינו מומלץ, כיון שהמצות מתקלקלות בבישול. (לוח דינים ומנהגים אהבת שלום דף 423). **אבל** להמבואר אפשר להמתין עד שיצטנן התבשיל והמצות לא יתקלקלו.

מט. כפסק רוב האחרונים שהטיגון כבישול, וראה בעולת יצחק חלק א' סימן ל"ח. ובפרט שאיסור אכילת מצה בערב פסח הוא מילתא דרבנן כמ"ש הרמב"ם פרק ו' הלכה י"ב. ובסעודת הבוקר יש להקל יותר משום שיש לצרף דעת המתירים לאכול מצה עד חצות היום, ראה בלוח אהבת שלום ה'תשפ"א שם. וברכת המצה המבושלת היא המוציא. אבל אם אין אפילו באחת מן המצות המבושלות והמטוגנות שיעור כזית, ברכתן בורא מיני מזונות.

נ. ושורש המנהג הוא מדברי הגאונים, שזה לשון הב"י בסימן תמ"ד, כתב הכל בו (סי' מ"ח) בשם רבינו האיי, מנהגא דחזי לנא דאין מבשלין דייסא ולא כל דבר שמבשלין שיצטרך הדחה בארבעה עשר שחל להיות בשבת. וכן פסק בש"ע שם סעיף ג'. **ואם** עברו ובישלו, יש להדיחם אחר האכילה משום איסור חמץ. ועדיף על ידי גוי. **ולגבי** המנהג הקדום לאכול מאכלי חמץ, זהו דבר פשוט ומפורש בדברי מהרי"ץ בעץ חיים דף ב' ע"א בזה"ל, אחר שאכל סעודת שחרית בשבת זו, ינער המפה שאכלו בה, ויקנח הקערות באצבעו ויטמנם מן העין עם שאר כלי החמץ. וז"ל מהר"ש צאלח בזבח פסח, ויערה התבשיל לכלי חמץ, שהרי עדיין צריך לאכול בו חמץ.

נא. חיי אדם כלל קכ"ט סעיף י', ומהרא"ח נדאף בענף חיים חלק ב' דף ב' ע"ב, הובאו בעיני יצחק בסימן פ"ט הערה ג'. ומהרא"ח נדאף סיים שכן המנהג, ואין לשנות.

נב. הדין בזה הוא פשוט. שלצורך סעודה שלישית מותר להם להוציא את כל הכלים והצלחות שיתכן שיצטרכו להם, אפילו אין צורך אלא בכלי וצלחת אחת. [ומוכח

המנהג בדורות האחרונים

כ] אבל בדורות האחרונים נשתנה המנהג לשבח, וכבר מיום ששי או לפניו מצניעים את כלי החמץ במקומם המיוחד להם לכל הפסח, ומבשלים את כל סעודות השבת בקדרות הכשרות לפסח[נג]. ולגבי **לחם משנה**, יש להמליץ על אחד משני האופנים. אם בני הבית גדולים וזהירים וגם בטוחים שלמרות שיותירו פת חמץ לשתי הסעודות הראשונות, בכל זאת יוכלו לכבד ולענג את השבת כפי רגילותם בכל שבתות השנה, ולא ייגרם להם לחץ, או שאלות שונות [כשינוי מקום באמצע הסעודה], יאכלו פת לחם חמץ כפי מנהג ישראל בכל הדורות. [**יש** מקומות שנוהגים לאכול בבוקר מאכלי חמץ קרים, ואחר חצי היום אוכלים תבשילים חמים שעמדו בתנור ושנתבשלו בכלים של פסח, ויוצאים בזה ידי סעודה שלישית[נד]]. **ויש אומרים** שעפ"י רוב עדיף לבער את כל החמץ כבר מיום ששי בזמן הביעור ולא להשאיר לשבת שום חמץ, כך יכניסו את השבת ואת החג ברוגע ובשמחה[נה]. וראה הערה:

ביאורים והערות

ממה שכתוב בש"ע המקוצר סימן ס"ג סעיף ב' שאין הבדל בין צלחות לכוסות], אבל כלים שאינם צריכים להם בסעודה שלישית אסור לטרוח ולהוציאם לצורך הלילה.

נג. זה לשון מהרי"ץ בעץ חיים דף ב' ע"א, ועכשיו נהגו לבשל תבשילי השבת בקדירות דפסח. וז"ל מהרש"ץ בזבח פסח, והמרק והקפה וכל מה שטומנין בתנור יהיו בכלים של פסח. והובאו בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ה'. וכן כתב המשנה ברורה בסימן תמ"ד ס"ק י"ד בשם הפוסקים, שטוב לעשות כך. **ומובן** שיש להקפיד גם כן שהפלאטה החשמלית או מכסה הפח יהיו כשרים לפסח.

נד. משנה ברורה סימן תמ"ד ס"ק י"ד, בן איש חי שנה א' פרשת צו סעיף ד', חזון איש באיגרותיו סימן קפ"ח, ועוד.

נה. לסעודת ליל שבת יכינו מצה, ולסעודת הבוקר יכינו מצה מבושלת שברכתה המוציא, ולסעודה שלישית ינהגו כפי האופנים המפורטים לקמן. והצעה זו היא הצעת הגרע"י שפרסמה בשיעוריו לרבים, ואחמ"כ נדפס בחזו"ע דף רס"ב, וגם בספר ערב פסח שחל בשבת פרק ח' סעיף ו' בשמו. **ודיברתי** על כך עם מרן אאמו"ר שליט"א ואמר כי אכן פתרון זה יכול להילקח בחשבון, אבל מאידך צריך לתת את הדעת על כך שמא ישנו ענין לאכול חמץ בערב הפסח. והוסיף ואמר דבכל גווני צריך להיזהר שלא יצא שכרו בהפסדו. **ואכן**, בספר ערב פסח שחל בשבת פרק ח' סעיף ג' כתב כי יש שמחו כנגד עצה זו, ושם בהערה ג' האריך ופלפל בדעת כמה רבנים דלא ניחא להו משינוי מה שהיה נהוג מדורי דורות לאכול לחם חמץ בשתי סעודות השבת. ובפסקי תשובות בסימן תמ"ד אות ג' (דף ל"ז, ושם בהערה

הכנת פת בצמצום

כא] המנהג להכין פת רק כדי צורך שתי סעודות שבת בצמצום[35]. גם מי שקונה מהחנות, לא יקנה אלא מעט לחמניות קטנות בדיוק כפי השיעור שנצרך להם:

הכנת החרוסת ומי מלח

כב] ראוי ונכון להכין את החרוסת כבר מערב שבת[36], משום חשש דיכה ביו"ט [וגם בכדי שלא ייווצר לחץ ועומס בליל הסדר]. **שכחו** ולא הכינו חרוסת, יש לחלק בין מיני המאכלים והתבלין שמערבים בתוכה, שאותם שאם ידוכו אותם לפני השבת טעמם יפוג, כמו התפוחים והרימונים ודומיהם, מותר לדוכם בליל הסדר

ביאורים והערות

35) הוסיף שמנהג אדמו"רי חסידות צאנז לאכול בכל שנה ביום י"ד בבוקר סעודה גדולה בלחם ובשר, וזה כעין דברי אאמו"ר. מיהו יש לתת את הדעת לכך שמנהג כמה קהילות קדושות בישראל כבר לפני מאות בשנים לאכול מצה עשירה בכל ג' סעודות השבת (והרחבנו על כך לקמן בס"ד בחלק העיונים בסימן א'). גם מפורש בבית יוסף בסימן תמ"ד דהכי עדיף טפי, אלא שחכמינו לא רצו להטריח על הציבור יותר מדאי. וכן כתבו לדייק מיניה מהר"ח פלאגי בשו"ת לב חיים חלק ב' סימן ח"פ, והגר"מ פיינשטיין בשו"ת איגרות משה חלק א' סימן קנ"ה. והאוכלים חמץ נכנסים ללחץ ומבוכה, והדברים ידועים. אחר זמן מה, הוסיף אאמו"ר ואמר לי כי שקל זאת בדעתו ונראה לו יותר להעדיף אכילת לחם חמץ על פני מצה, ויקפידו לאכלו בזהירות הנדרשת, עכ"ד (וחזר ואמר זאת בשיעורו השבועי מוצש"ק כי תשא ה'תשפ"א). על כן הנה בודאי מי שהיכולת בידו לכבד את סעודות השבת כמו שצריך, וניחא להו לבני ביתו להכין וגם לאכול את החמץ בזהירות, ובטוחים שלא יגיעו לידי שום מכשול, מה טוב ומה נעים שיבצעו על לחם חמץ כמנהג ישראל מקדמת דנא. אולם באופן שאין הדבר כן, ובכל זאת רצונם וחפצם לאכול חמץ בשבת מן הטעמים האמורים, נראה בדרך פשרה להנהיג שינקו את הבית מכל כלי החמץ ושאריות החמץ שבו לפני השבת, וכל הכלים והתבשילים כולם יהיו כשרים לפסח. ויכינו לעצמם חלות חמץ בצמצום (כמובא בהלכה כ"א) לסעודת הבוקר לבדה, וכמובן שיאכלום בתוך שקיות ניילון בזהירות יתירה, וינקו את עצמם היטב מכל הפירורים וימשיכו בסעודתם. וכל זה לסעודת שחרית, אבל לסעודת הלילה יוכלו לבצוע על מצות.

נו. וכן מבואר בזבח פסח בזה"ל, משיירים מזון ליל שבת ושחרית "בשיעור", כדי שלא יישאר כלום מן החמץ. עיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ה'. ומאיגרת החזו"א המפורסמת מובן שהטעם הוא בכדי שלא יישאר חמץ. ואף הנוהגים במנהג האר"י לבצוע על י"ב חלות, יכולים להמשיך במנהגם ולבצוע על קצת חלות חמץ ולצרף אליהן מצות (עמ"ש בס"ד לקמן בהלכה כ"ו).

נז. פשוט, וכן משמע מהכף החיים בסימן תע"ג ס"ק צ"ו בשם הרוקח, וכן כתב הפרי מגדים בסימן תמ"ד מש"ז ס"ק ב'.

בלי שום שינוי, במקלף ב"פומפייה" או ב"סלייסר". אבל מיני התבלין שאפילו אם ידוכו אותם מערב שבת אינם מפיגים טעמם, יש לדוכם בליל הסדר על ידי שינוי אחד[נח]. **ובכל גווני** אין ליתן את היין (או החומץ) אלא בליל הסדר[נט]. **ואותם** הנוהגים טיבול ראשון במי מלח, ראוי להחמיר לעשותן מערב פסח אפילו כשלא חל פסח בשבת. ואם מכין אותן בליל הסדר, אין לעשות רק מעט, דהיינו לא יותר מכדי הצורך לטיבול. ויש אומרים שצריך לעשותן בשינוי, שיתן תחילה את המים ואח"כ את המלח[ס]:

ביאורים והערות

נח. דעת מרן בסימן תק"ד סעיף א'. ובספר בנין משה פרק כ"א מפורטים סוגי השינוי בארוכה. ובדרך כלל אפשר לרסק במגרדת הפוכה מלמעלה למטה וחשיב שינוי אחד. **וכיון** שבדרך כלל מצויים בכל בית מיני תבלין טחונים, לכאורה אפשר להכין את החרוסת בליל הסדר בלי שום שינוי.

נט. כן מוכח מדברי האגודה שהובאו במגן אברהם בסימן תע"ג (ס"ק ט"ז), שבאופן שפסח חל בשבת הורה להחמיר ליתן את היין מערב שבת, שמע מינה דבשאר הפסחים אין צריך להחמיר לתת את היין מערב יו"ט. ובשנה זו שפסח חל להיות במוצאי שבת לא כדאי להחמיר בדבר, משום שבאופן שיתנו את היין לתוך החרוסת כבר מערב שבת ויעברו עליה כך משך כשלושים שעות יש לחשוש שהיא תתקלקל. ובפרט שהנוהגים במנהג הבלדי מברכים על טיבול החרוסת, וממילא צריך לדאוג שהיין יהיה ניגר כדי שלא יברכו ברכה לבטלה (ראה בש"ע המקוצר סימן צ' סעיף ד'). לכן אין למזוג את היין אלא בליל הסדר לפני הטיבול.

ס. ש"ע המקוצר סימן צ' סעיף ד', ועיני יצחק שם הערה ו'. **לא הזכרתי** את מה שכתבו הפוסקים (כהגר"ח פלאגי בהגדת חיים לראש, וכה"ח בסימן תע"ג ס"ק צ"א) להקדים לבדוק היטב את עלי החסא מערב שבת, ומטעם דהוא מידי שאפשר לעשותו מאתמול, וגם מחשש שאם ידחו את הבדיקה לליל הסדר עלולים להיכשל בבדיקה, משום שבזמננו אכשר דרא ב"ה ובבתי יראי ה' לא מכניסים רק את העלים הגדלים בחממות, כדוגמת חברת "חסלט", וממילא לא צריך להחמיר לבדקן ביום ששי, ויכולים לדחות את הבדיקה לליל הסדר. אבל אין להכינן בשבת לצורך הלילה משום חשש מכין. [ופלא על כמה מלקטי הלכות בזמננו שהעתיקו את ההלכה הזו בלא שום שינוי]. **אופן** בדיקת עלי החסא והפטרוזיליה שהם בחזקת בדוקים היא בשטיפת כל עלה בנפרד תחת זרם מים חזק כדי שיפלו הזבובים והחרקים הגדולים שמהם החממות אינן מגינות, ואח"כ ראוי להשרותם במים עם סבון למשך מספר דקות. וכתוב בספר בנין משה פרק י"ט (סעיפים ז' - ט') שזוהי הדרך הנכונה בהכשר אכילתן בשבת, כי אם שורה את העלים בסבון בלי שטיפה מקודם יש לחוש שמצויים נמלים חיות על העלים, ומי הסבון ממיתים אותם.

טבילת כלים

כג] ראוי ונכון להטביל את כל הכלים החדשים לפני כניסת שבת.

שכחו להטביל איזה כלי, אם הוא כלי שיש לו בית קיבול למים, ישאב בו מים מן הנהר או מן המקוה ויביא לביתו. ויברך על הטבילה בלחש. ואם הוא כלי שאין לו בית קיבול, או שהוא במקום שאין בו עירוב, יתנהו לגוי שמכירו במתנה, ויחזור וישאלהו ממנו. ואם אי אפשר בדרכים אלו, מותר להטבילו לכתחילה ויברך בקול[סא]. **ונראה** שעדיף להטביל את הכלים בליל הסדר ולא בשבת[סב], אבל מי שזקוק להטביל בשבת כדי שהכלים יהיו מוכנים מיד בתחילת ליל הסדר, יכול להטבילם אפילו בשבת בתנאי שהכלים יהיו ראויים לשימוש גם במשך השבת[סג]. **ובכל אופן** אין בכלים שאינם טבולים שום חשש מוקצה[סד]:

ביאורים והערות

סא. פרטי דינים אלו בש"ע המקוצר סימן קל"ח סעיף י"ב.

סב. גם משום שביו"ט יש מתירים עוד יותר משבת, כדאיתא במג"א ובשאר אחרונים (בסוף סימן תק"ט) דהוי צורך אוכל נפש. וגם כי באופן שמטביל ביו"ט אין שום חשש מכין.

סג. דבהכי ניצול מאיסור הכנה, כדתניא בשבת דף קי"ח ע"א, קערות שאכל בהן ערבית מדיחן לאכול בהן שחרית וכו', מן המנחה ואילך שוב אינו מדיח. ופירש רש"י, דאין הדחה זו אלא לחול. וכן פסק השלחן ערוך בסימן שכ"ג (סעיף ו'). ואעפ"י שדעת הרמב"ם בהלכות שבת פרק כ"ג (הלכה ז') דהאיסור הוא משום מתקן ולא משום טירחה לצורך חול, מכל מקום הדין מוסכם לכולי עלמא שבאופן שטורח גם לכבוד השבת אין בו משום הכנה. וכן הוא בדין הצעת המטות, דתנן בשבת (דף קי"ג ע"א), מציעין את המטות מלילי שבת לשבת, אבל לא משבת למוצאי שבת. וכתב המג"א בסימן ש"ב ס"ק ו' דבאופן שהוא גם לכבוד השבת מותר להציע את המטות.

סד. דאין להחשיבם כמוקצה, משום שהם ראויים לשימושים אחרים מלבד אכילה. וגם האוכל המוגש בהם אינו נאסר, אלא דדינא רמיא על בעה"ב להטבילם. והנה הלכה זו מצויה בדרך כלל בכלי אכילה ככוסות וצלחות וסכו"ם שרגילים לקנות חדשים לפסח, ובהו בלאו הכי מחמרינן כדעת הרמב"ם בפיהמ"ש ובחיבורו פרק כ"ה הלכה ב' (עפ"י הרב המגיד שם) להחשיבם ככלי שמלאכתו להיתר שאין לטלטלם שלא לצורך (כמובא בש"ע המקוצר סימן ס"ז סעיף ט'). וממילא הלכה זו אינה שייכת אלא באופן שמטלטלן מחמה לצל או שלא ייגנבו, משום שלאכול בהם אינו יכול כי עוד לא הטבילום, ולטלטלן סתם נמי אסור. אבל לדעת רוב הראשונים המתירים לטלטלן אפילו שלא לצורך כלל, הכא קמ"ל נמי שמותר לטלטלן אפילו שלא לצורך כלל.

טבילת כלים בשבת בצירוף ספק נוסף

כד] בבין השמשות של ערב שבת[סה], וכן בכל מקום שמטביל את הכלי מספק[סו], אין צריך לטרוח ליתנו לגוי, ויכול להטבילו אז לכתחילה[סז]:

ביאורים והערות

סה. עפ"י משנ"ב ושעה"צ בסימן רס"א סעיף א'. והיינו באופן שהוא צריך את הכלי לשבת, כי בפרק במה מדליקין (שבת לד.) שנינו במפורש לגבי בין השמשות, שאין מטבילין בו את הכלים.

סו. ככלים שמכינים בהם את האוכל בשלביו הראשונים, והפרט מפורש, **סכין שחיטה או סכין שמפשיטין בו** וכן כל כיוצא בהם. ש"ע יו"ד סי' ק"כ סעיף ה'. וכן **טרמוס ומחבת "טפלון"**, ראה בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן קל"ח הערה י"א וי"ב. וכן **כלי פורצלן**, [אפילו שכמה פוסקים אחרונים כתבו שאין צריך להטבילם (כמובא בפתחי תשובה סימן סימן ק"כ אות ב' ובשארי פוסקים) כיום שנודע שמייצרים אותם בציפוי זכוכית צריך להטבילם בלא ברכה. תשובות והנהגות כרך ד' סימן קצ"א. קל וחומר **כלי פלסטיק** שאינם צריכים טבילה כלל, ממילא גם המחמיר להטבילם בכל השנה יכול להקל להטבילם בשבת. **ואפשר** דאפילו בכלי זכוכית שכמה אחרונים הסכימו להחמיר בהם אעפ"י שטבילתם היא מדרבנן, מכל מקום יש לדון אם לדידן אפשר לצרף דעת הקרבן נתנאל (בפ"ב דביצה סימן י"ב אות ס') שהסתפק בדבר. וצ"ע. ולמעשה אין להקל.

סז. דאפילו לפי המשנה ברורה בסימן שכ"ג (ס"ק ל"ג) שהביא דברי הרמ"א בדרכי משה שפסק מדינא כדעת היש אוסרים להטביל כלי בשבת ויו"ט, כתב בסוף דבריו בזה"ל, אם יש לו ספק על הכלי אם היא צריכה טבילה, נראה לי דיש לסמוך על דעה הראשונה, ולהטבילה לכתחילה כשאי אפשר לו לעשות בנקל העצות המבוארות בשו"ע. ע"כ. קל וחומר לדידן דאתכא דמרן סמכינן שפסק כדעת הרי"ף והרמב"ם המתירים להטביל כלים בשבת ויו"ט. **וממה** שסייג המשנ"ב את הדין וכתבו בלשון 'נראה לי', מובן שהוא היה מחודש בעיניו, ולפום רהטא נראה משום דטעם האוסרים להטביל כלים בשבת הוא אליבייהו דרבא ורבה במסכת ביצה (דף יח.) גבי טעם איסור טבילת כלים מטומאתן, דלרבה אסור משום חשש טלטול, ולרבא אסור משום דמחזי כמתקן. והרא"ש פסק להלכה להחמיר כפי שני הטעמים, ומאידך הרשב"א בעבודת הקודש (בית מועד שער ג' אות ד') פסק להחמיר רק משום דברי רבא בלבד שהוא בתרא. גם המשנ"ב בס"ק ל' ביאר דברי היש אוסרים משום דמחזי כמתקן, הגם שבביאוה"ל הוסיף והביא גם את דברי רבה. ומובן שטעמו של רבא דבתראה הוא נחשב לטעם העיקרי. ובאופן שמטביל כלי מחמת ספק, יש לדון הן אליביה דרבה והן אליבא דרבא. דאליבא דרבה נראה שתלוי בשני הטעמים שנתן רש"י שם (ד"ה זריזין) גבי היתר טבילת בגד שנטמא בולד הטומאה מפני שכהנים זריזין, יעו"ש. ואליבא דרבא נמי יש לצדד דאסור להטביל גם כלי מחמת ספק, דהאיסור כאן אינו משום מתקן מנא ממש, אלא משום מחזי כמתקן, וכיון שהוא נמנע מלהשתמש בכלי הזה לפני הטבילה מחמת הספק ועתה לאחר הטבילה הוא הותר בשימוש, אכתי נראה כאילו

זהירות ממכשולים

כה] כיון שיכול להיווצר בלבול, אמרתי להעתיק כאן (בהערה למטה) לתועלת הרבים בקצרה כמה נקודות חשובות שראיתי מעוררים שצריך לתת עליהם את הדעת ביום ששי זה כדי שלא תיווצר מבוכה בשבת ובליל הסדר שאחריה[סח]:

❖

דיני סעודה ראשונה ושנייה

צירוף מצה ללחם משנה

כו] מי שיש לו לחם משנה בצמצום, יכול לצרף מצה ללחם משנה[סט]. ובאופן שיש לו מצות מצוה בריוח (וכמו שמצוי בדרך כלל), יכול לצרף

ביאורים והערות

תיקנו, והוי דומיא דכלי זכוכית שהפוסקים אסרו להטבילם אפילו שחיוב טבילתם מדרבנן. ועיין עוד במגיד משנה פ"ד מהלכות יו"ט הלכה י"ח. ועכ"פ אחר דברי המשנ"ב קם דינא שמותר להטביל באופן זה, דאם כן הוא לדידהו, קל וחומר לדידן.

סח. לא לשכוח קריאת שנים מקרא ואחד תרגום / גלילת ספרי התורה לקריאת יו"ט / לשמור את חלות החמץ במקום מוצנע ומיוחד, ולראות שהחלות יהיו מסוג שאינו מתפורר / מפות ניילון, שקיות אשפה, סכו"ם וכלים חד פעמיים, ניירות טישיו חתוכים, להכין בכמות כפולה / בדרך כלל רצוי להכין את תבשילי החג מיום ששי, וכן את הצלי, כדי שהנשים תהיינה פנויות בליל הסדר. [אבל מעיקר הדין מותר לבשל גם את הצלי בליל הסדר לפי מנהגינו שאוכלים אותו אז, כדין כל אוכל נפש. עיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ג' ד"ה מה] / להכין נר הדולק עד ליל הסדר, כדי שתהיה אש מצויה / הכנת שעון שבת לתפילת שחרית בשבת כותיקין / רצוי להכין הגדות כבר מיום ששי. ואם הם חדשים, לראות שלא נשארו דפים המחוברים בדבק / לשים לב שבגדי יו"ט וטלית יו"ט מוכנים בהישג יד / לדאוג שכל הדרוש לליל הסדר [מפות לכיסוי השלחן, כריות הסיבה, קערה למצות, גביעים, כלי שבור לשפיכת היין] יהיו בהישג יד / להפריש חלה ותרומות ומעשרות מכל המאכלים, ורצוי לעשות תנאי מערב שבת / יש שנהגו לעשות עירובי חצרות ממצות מכונה כדי שיחול מערב שבת זו על כל השנה הבאה / פתיחת אריזות ובקבוקי שתייה, ובפרט בקבוקי מיץ ענבים שפיהם ממתכת בכמות מספקת / "התקן שבת" כפול למקרר, גם לשבת וגם לחג / בישול או טיגון המצות לסעודות / הכנת קערה עם חומר חריף לצורך ביעור החמץ בשבת / הכנת חרוסת [ומי מלח למנהג השאמי] / הארכת שעון השבת [לתאורה ולמיזוג ולפלאטה חשמלית] באופן שיתאים גם לליל הסדר.

סט. אם יש לו ילדים קטנים בביתו שאינם מבינים בסיפור יציאת מצרים, פשיטא שאין במצות שום סרך מוקצה, דהוי אוכל לדידהו. אולם אפילו אם כל הסועדים על

גם מצת מצוה ללחם משנה, ויעטוף אותה במפה או בניילון[ע] כדי שלא יתדבקו עליה פירורי חמץ[עא]:

ביאורים והערות

שלחנו אסורים באכילת מצה, מכל מקום המצה לא נפקא מתורת אוכל, וגם עתה יכול לבשלה באופן המותר, וממילא אין שום סיבה לאסרה משום מוקצה. וגם לפי המחמירים בבישול אחר אפייה, הרי אפשר ליתנם לבהמותיו או לגוי. **ומה** שיש לחקור הוא במצות מצוה שאין לו מהם אלא מעט בצמצום ובהכרח, ומתוך כך יש לדון דחשיבי מוקצה מחמת חסרון כיס, דהא מקפיד עליהן ונזהר לשמרן. והאחרונים נחלקו בדבר, דהפרי מגדים (בא"א סימן ש"ח ס"ק י"ב, ובא"א סימן תמ"ד ס"ק א') אוסר, וכן פסק הכה"ח (בסימן ש"ח ס"ק מ"ב), והאשל אברהם (בוטשאטש, סוף סימן ש"ח) מתיר. **ומיהו** מלשון הרמב"ם בהלכות שבת פרק כ"ו הלכה י"ד מוכח שלא יפול על שום אוכל שם מוקצה אפילו אם הוא יהיה יקר מאד, יעו"ש. לכן יין ישן נושן או אתרוג מהודר ושכמותם מותרים בטלטול, וממילא הוא הדין נמי במצת מצוה. ואחי הרה"ג משה שליט"א האריך בזה בקובץ יום השביעי על הלכות מוקצה (בני ברק ה'תשע"ד, פרק ג' דפים פ"ב - פ"ד), **יעו"ש**.

ע. **מצד** הדין אין שום בעיא לעטוף את הלחם משנה, שהרי עכ"פ הוא מקיים את הדין שכתוב בש"ע (סימן ר"ו סעיף ד') לאחוז את המאכל בימינו משום חשיבות הברכה, ואין שום מקום להקפיד כעת על דיני חציצה. וכל מה שנותר חשש בעטיפת הניילון הוא רק משום דינא דעובר לעשייתן כדאיתא בסימן קס"ז (סעיפים ד' וה'), והכא שאינו בוצע מן המצה העטופה ליכא שום חשש, ופשוט. **אמנם** מרן אאמו"ר שליט"א אמר לי כי לכבוד השבת ולכבוד הברכה לא ראוי לצרף חלה ללחם משנה אם היא עטופה בניילון, אבל במקום שיש צורך מיוחד, כגון בעניינו שרוצים לשמור על המצה מכל פירור חמץ, מותר ורצוי לעטוף את המצה בניילון ולבצוע עליה כך, עכ"ד. **ובשו"ת** רבבות אפרים (או"ח סימן ר"א) תלה דין זה במחלוקת הראשונים אם צריך לבצוע משתי החלות, דלדעת הגר"א (בסימן ער"ד) שפסק כדעת רב האיי גאון והרשב"א והשל"ה לבצוע משתיהן, יתכן שאין לעטוף את החלה, אבל לדידן שבוצעין רק מפת אחת, לא מוכרח שהחלה תהיה גלויה, יעו"ש. **והגם** שמעיקר הדין ליכא קפידא אפילו אם המצה נגעה ממש בפת החמץ וגם אם שתיהן חמות, ישראל קדושים נזהרים מכל נדנוד חמץ, כמו שכתב הב"י בסימן תנ"א בזה"ל, כתב הכל בו (סי' מ"ח) אפילו הונח לחם מצה על חלות לחם חמץ, אפילו חם בחם, לא אסרוהו, דלא בלע מיניה כלל. אבל ראוי להרחיק מזה, לפי שזה דבר זר בעיני קצת העם, וראוי להחמיר בו מפני מראית העין.

עא. **ובעצם** היתר צירוף מצה ללחם משנה אפילו שהיא אסורה באכילה, כן כתבו הרבה אחרונים ולא חשו למידי. וכן הורה החזון איש לבני ביתו (איגרות חזו"א סימן קפ"ח). ויסוד הדבר ממה שכתב המשנה ברורה בסימן ער"ד ס"ק ד' בזה"ל, כתב הפמ"ג, אם אין לו בשבת פת ישראל כי אם פת גויים מותר לאכול ממנו. ועי"ש עוד. עכ"ל. והמעיין בדברי הפמ"ג שם (מש"ז סק"ב) ימצא שכתב עוד דבר חידוש אחר בזה"ל, יראה לי, מי שאין אוכל פת גויים ואין לו לחם משנה כי אם אחת פת כשר ואחת פת גויים, אפשר יניח השניה זכר למן. עכ"ל, והעתיקו הכה"ח שם. ולפי זה הוא הדין שמותר

לצרף מצה אפילו אם נמנע מלאכלה. ואין לטעון דשאני פת פלטר שמעיקר הדין אפילו אם אפאה הגוי לעצמו בשבת אין איסור לאכלה, כמו שפסק מרן בסימן שכ"ה (סעיף ד'), ומאידך איסור אכילת מצה בערב פסח הוא פשוט ונוהג בכל ישראל, די"ל זיל בתר טעמא, כיון שצירוף לחם משנה הוא רק זכר למן כמ"ש הפמ"ג, העיקר למעשה הוא שיהיה עליו תואר לחם, לפיכך מה לי אם הבוצע נמנע מלאכלו מפני שהוא פת פלטר, או מפני איסור גזל, או מפני שאסור לאכול מצה בערב פסח. [ואף שאין לצרף פת טבל ללחם משנה, אין זה אלא מפני איסור מוקצה שבה ולא משום שאינה יכולה להיות זכר למן. ואפילו מי שיעבור ויטלטלה נראה שלא יצא בה ידי חובת לחם משנה, משום שיש להוסיף שעיסת ארץ ישראל שלא הפרישו ממנה חלה הרי היא חשובה כאבן שאין לה הופכין, וממילא היא בכלל לא בגדר אוכל, משא"כ בשאר כל האופנים שאינו כן].

וברור ופשוט שהנוהגים כדעת הגר"א דנקיט לבצוע משני הלחמים גם יחד, לכתחילה לא יצרפו מצה שאינה ראויה לו לאכילה, אבל אנן דנקיטינן שבוצעים רק על אחד מן הלחמים, יש היתר גמור לצרף גם לחם שאינו ראוי לאכילה כעת. וזו דעת רבים מפוסקי זמננו שנאספו בספר פסקי תשובות (סימן ער"ד דף שנ"ח הערה 118), וכמותם פסק מרן אאמו"ר שליט"א בש"ע המקוצר בסימן נ"ט (סעיף כ"ב, ושם בהערה ס"ד) בפשיטות. **ואף** שהגרש"ז אוירבך פקפק בעיקר היתר שאילת לחם משנה מן השכן, כמו שכתוב בשמירת שבת כהלכתה (פרק נ"ה דף קצ"ט הערה מ"ג) בשמו בזה"ל, צ"ע קצת, אולי בעינן שיהא דומה ללחם משנה של המן במדבר, שהיה ראוי לאכול משניהם, ואילו זה (ששאל משכן) הרי אסור משום גזל, עכ"ל, הנה מלבד שזו היא דעת יחיד, יש לדון ולחלק בין איסור גזל שהוא מן התורה לבין איסור אכילת מצה בערב פסח שהוא רק מדרבנן, ומה גם שיש לצרף דעת המתירים לאכול מצה בערב פסח עד חצות. ועוד יש לומר שבאופן שחלק מן הסועדים על שלחנו הם קטנים שאינם מבינים בסיפור יציאת מצרים ומותרים באכילת מצה, אזי מכוחם יש היתר אכילה בפת זו, ועל ידם היא נדמית ללחם משנה שהיה במדבר.

ובעיקר היתר צירוף חלה קפואה, ראיתי בשו"ת שבט הלוי ח"ו סימן ל"א שנשאל בדבר והשיב בזה"ל, דרכי להחמיר בזה, דכיון דנקרא לחם משנה, ולדעת קצת ראשונים באמת צריך לבצוע על שניהם, ממילא בעינן שיהיה ראוי לאכילה ממש. ולא מהני כאן סברת עומד להפשיר שכתב הרב השואל, דמה יושיענו זה, דהשתא מיהת בשעת סעודה ראויים לאכילה בעינן. ואעפ"י שידעתי מקילים בזה ראוי להחמיר לכתחילה. עכ"ד. מבואר דסבירא ליה להחמיר בזה לכתחילה גם לפי האומרים שלא בוצעים על שתי החלות, דאעפ"י שבפועל לא בוצעים משתיהן, בעינן עכ"פ ששתיהן יהיו ראויות לאכילה. ומסתמא הגר"ש ואזנר ידע מדברי הפמ"ג שהיקל בפת פלטר, וא"כ צריך ביאור מ"ש פת שאפאה גוי מחלה קפואה. **ואולי** הגר"ש ואזנר סובר להחמיר בזה רק לכתחילה, משום דהפמ"ג תלה דבריו בלשון אפשר. אך כיון שכידוע דרכו של הפמ"ג בהרבה מקומות לתלות את חידושיו בלשון אפשר או נראה וכדומה, ואין זה אלא לרוב ענוותנותו, שהרי הפוסקים שבאו אחריו ובראשם המשנה ברורה סמכו עליו לדינא, לכן נראה להסבירו באופן אחר, דחלה שהיא קפואה כאבן ואינה ראויה כעת לאכילה, אין עליה שם לחם, ולכן סבר שאין כדאי לצרפה. ועיין בשמירת שבת כהלכתה (פרק נ"ה הערה ט"ל) בשם הגרש"ז אוירבך דסבירא ליה הכי, ואף דאיהו מודה שבאופן שהיא תפשיר במהלך הסעודה דשרי, הגר"ש ואזנר מחמיר עוד יותר וסבירא

סעודת ליל שבת

כז] בסעודת הלילה אוכלים בין חמץ ובין מצה[עב]. ואם אוכלים חמץ, יאכלוהו בזהירות רבה, ובשמירה שלא יתפזרו הפירורים אנה ואנה. ומדיחים [= משפשפים מכל טינוף] את הצלחות והסכו"ם לאחר האכילה לצורך סעודת היום:

ערוי מכלי פסח לכלי חמץ

כח] המבשל את סעודות השבת בקדרות של פסח ואוכל את הסעודה בכלים הבלועים מחמץ, אעפ"י שמהרי"ץ (בעץ חיים דף ב.) ומהר"ש צאלח (בזבח פסח דיני ער"פ שחל בשבת סעיף ג') כתבו שיכול לערות מתוך הקדרות לתוך הצלחות, המנהג שקיבלנו הוא לערות באמצעות כף, ולהרחיקה כמה שאפשר[עג]. ויותר טוב לערות מן הקדירה לכלי אחר של פסח, וממנה לקערה של חמץ[עד]. ואם אוכל

ביאורים והערות

ליה דבעינן שתהא ראויה בשעת ברכת המוציא. **וכפי** שנתבאר לעיל, נקיטינן לדינא כדעת רוב פוסקי זמננו שבמקום שיש צורך, אזי גם אי אפשר לאכול את הלחם משנה אפשר לצרפו. לכן מי שהשאיל חלה משכנו, או מי שאפה חלה ביחד עם חלב וכעת כולם אוכלים בשר, וכן חלה קפואה או חלה שחושש מכשרותה [דאין בה חשש מוקצה, כמ"ש בקונטריס יום השביעי (פרק ג' הערה י"ב, דף פ"ב), כיון שיכול ליתנה לאחר, דלא כהארח"ש פרק י"ט הערה י"ב שנסתפק אי הויא כמוקצה מחמת חסרון כיס משום שמקפיד עליה לשמרה]. קל וחומר עתה בערב פסח שחל בשבת ורוצה לצרף מצה. בכל גווני מותר לצרף חלה כזאת ללחם משנה, מלבד חלה שלא הפרישו ממנה תרומות ומעשרות ואין לה שום תקנה בשבת, שהיא אסורה משום מוקצה.

עב. דלדידן אין איסור אכילת מצה נוהג אלא מיום י"ד בניסן בבוקר. כמ"ש בש"ע המקוצר בסימן ח"פ סעיף ב'.

עג. כמנהגו של הרב פרי חדש המובא בספרו בסימן תמ"ד.

עד. עיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ז'. שבאופן כזה אין חשש, כי הכלי האחר הוי כלי שני ואינו מבשל, וגם לא חשיב ניצוק חיבור. וכן החמירו רבים מן הפוסקים, הביאם הכה"ח בסימן תמ"ד אות כ"א. וכן הוא בשער הציון בסימן תמ"ד ס"ק ד'. **ובספר** חוקת הפסח (חלק העיונים סימן י"א) הארכנו בס"ד לברר שמצד הדין אין מקום לחוש, כיון שמערה מחם לצונן, והצלחת היא רק בלועה ואין בה חמץ בעין, וגם חמץ קודם פסח חשיב היתרא בלע. וכן הדין לענין דיעבד אפילו אם עירו מרק רותח מקדירה לצלחת שיש בה חמץ (כגון שקדי מרק), שמותר לחזור ולבשל בה תבשילים לפסח.

בכלים חד פעמיים, או אפילו בצלחות זכוכית נקיות[עה], אין צריך להחמיר:

תפילת שחרית של שבת

כט] צריכים להשכים לתפילת שבת זו. וחובה על החזן שלא יתמהמה, ויזדרז מעט בתפילה כדי שלא יתעכבו באכילת החמץ ח"ו[עו]. ובאופן שרוצים להספיק שתי סעודות צריכים להשכים ביותר (כדלקמן בהלכה ל"ח):

דין קטנים בסעודות השבת

ל] קטן וקטנה שאינם מבינים מסיפור יציאת מצרים יכולים לאכול מצה בערב פסח. ובשבת זו יש להקפיד לתת להם בדוקא מצות ולא חמץ, משום חשש שיסתובבו בבית, ותינוק דרכו לפרר[עז]:

ביאורים והערות

עה. עיני יצחק שם, דהכי נמי בכלי זכוכית, משום דנקיטינן כדעת מרן בסימן תנ"א סעיף כ"ו דכלי זכוכית אינם צריכים הכשר כלל, מפני שהם חלקים וקשים. **ועיין** בסוף חוברת 'באר הפסח' (שנתחברה על ידי הר"א סויסה בבני ברק ה'תשע"ט והיא המשלימה לקודמתה שיצ"ל בשנת ה'תשע"ח) מאמר ארוך ומקיף בנוגע לכלי זכוכית בזמנינו שמצרפים לתוכם חומרים שונים המונעים מהם להישבר כגון "כיריים אינדוקציה", ומסיק דכלים כאלו צריכים הכשר וכיסוי, יעוש"ב.

עו. מהר"ש צאלח בספר זבח פסח. בספר חמדת ימים כתב בזה"ל, בשחרית של שבת יש להזהיר למזמר ולחזן שלא יאריכו בתפלה, ושלא לאמרה בנחת, פן יבואו להיכשל באיסור חמץ חס ושלום. וראוי להתחיל להתפלל תכף אחר שעלה עמוד השחר כי היכי דלא ליתו ליגע באיסור חמץ, כמ"ש בס' החסידים סי' שי"ד, עכ"ל. והעתיקו מהרי"ץ (בע"ח דף ב' ע"א) וכ"ה בש"ע המקוצר (סי' פ"ט סעיף ד'). **וקושטא** קאי שבספר חסידים לא אמר להתפלל בעלות השחר אלא רק שלא להאריך בתושבחות, ותו לא מידי, וכן העתיקו לנכון הרב חק יעקב (סק"ט). אכן פשוט שהרב חמדת ימים לקח את עיקר הדברים מדברי הספר חסידים, והוסיף עוד סברא מדנפשיה שמתפללים בעלות השחר, כי בכל מקום שישנו צורך מסוים מותר להתפלל אף לכתחילה בעלות השחר וכנודע, וכפי מנהגינו להתפלל שחרית בהושענא רבה כבר מעלות השחר (עיין ש"ע המקוצר סי' קי"ט הערה ה' בארוכה), והוא הדין בשבועות שניעורים בו בכל הלילה. והכא חמיר טפי, כדי שלא ליגע באיסור חמץ. וכן כתב בעניינו הרב כנסת הגדולה בהגה"ט בסימן תמ"ד, ובספרו פסח מעובין אות קכ"ז.

עז. כן נראה עפ"י האמור בפסחים דף י' ע"ב. **ושיעור** גיל הקטן שאינו מבין בסיפור יציאת מצרים הוא עד גיל חמש שנים. כ"כ במשנה ברורה מהדורת דרשו (סימן תע"א הערה 10) בשם הגרי"ש אלישיב. וכיון ששאר הפוסקים סתמו ולא פירטו שום גיל, צריך לומר שעד גיל חמש שנים פשיטא שאין לו דעת, ומגיל חמש והלאה הכל תלוי לפי הבנת

מי שאין לו אלא מצה

לא] מי שאין באפשרותו להשיג חלות חמץ לסעודת הבוקר, וגם את המצות שברשותו אינו יכול לבשלם בכלי ראשון, נראה לי שיכול לסמוך לבצוע על מצת מכונה ולאכול ממנה לצורך המצוה רק בשיעור של כזית ולא יותר[עח]:

סוף זמן אכילה וביעור

לב] סוף זמן אכילת חמץ בשבת לחומרא בשנה זו הוא בערך בשעה 9:50, וסוף זמן ביעור חמץ לחומרא הוא בערך בשעה 11:00. ומעיקר הדין יכולים להקל עוד יותר (כפי המבואר לקמן בהלכה מ׳), אבל ראוי להשתדל לא להגיע לידי כך:

סילק ידו מן הפת

לג] באופן שרוצים לאכול פת עם קצת תבשיל, ואחרי כן לסלק את הלחם ואת המפה עם כל הפירורים שעליה ולהמשיך את הסעודה בכלי פסח ללא פת, נראה שאין שום חשש בדבר[עט]:

ביאורים והערות

התינוק.

עח. בפשוטו היה נראה כי מי שאין באפשרותו להשיג לחם חמץ לסעודה שנייה, וגם אינו יכול לבשל את המצות באופן הנז״ל, שאין לו שום תקנה כיצד לקיים סעודת שחרית. **אולם** אף שהדבר סובל אריכות, אציין כי בשעת הדוחק גמורה יתכן שאפשר להקל אפילו באכילת מצה משום צירוף של ד׳ טעמים שונים, ואלו הם בקצרה. א. דעת החתם סופר (בהלכותיו המודפסות בסוף חידושיו לפסחים) להתיר אכילת מצה בשבת שחל להיות בערב פסח, משום דמצות סעודת שבת גוברת על חשש בועל ארוסתו. ב. בשו״ת מעיל שמואל סימן ס״ט כתב תשובה בשם הרב אור חדש, דהא דחשיב בועל ארוסתו היינו רק אם מתכוון לרעבון, ולא באופן שמתכוון למצוה. ג. דעת כמה ראשונים שמותר לאכול מצה קודם חצות יום י״ד ניסן, (הלא הם הרא״ש בפ״ג דפסחים סימן ז׳ והרז״ה בפסחים דף טו: מדפי הרי״ף ועוד). ד. יש המתירים לאכול בערב פסח מצה שאין יוצאין בה ידי חובה בפסח, כבצקות של גויים (המאירי בריש פרק ערבי פסחים).

עט. בימי חכמי הגמרא (ברכות דף מא:) נהגו שבאופן שסילקו ידיהם מן הפת וקבעו עצמם לאכילת פירות, שבירכו על הפירות לפניהם ולאחריהם. ופסק השלחן ערוך בסימן קע״ז (סעיף ב׳) שמנהג זה אינו מצוי בינינו. לכן בשאלות שונות הנוגעות לעקירת שלחן, דרכנו להקל בזה (כן קבע וייסד בשו״ת אור לציון ח״ב פרק י״ב תשובה י״ג). ובענייננו יש כמה צירופים לסמוך להקל לכתחילה על ידי החלפת המפה שלא יצטרכו לברך על תבשילי השבת לפניהם ולאחריהם. חדא, דעקירה כזו שהיא מפני חשש חמץ לא

שינוי מקום

לד] מן האמור בהלכה הקודמת נלמד שיכולים לסמוך להקל במקום הצורך אפילו בעקירת מקום ממש, דהיינו שמקדשים ובוצעים לכתחילה על כביצה פת בחדר צדדי, ומתכוונים בעת הברכה לעקור מקום. ואחרי אכילת הפת מנקים את עצמם היטב וממשיכים את עיקר הסעודה בחדר השבת[פ]:

ביעור החמץ אחר סעודת שחרית

לה] כפי שנהוג בזמננו, מבשלים את כל סעודות השבת בקדירות חדשות של פסח, ולא מותירים למאכלם כי אם מעט פת בצמצום (ראה לעיל בהלכה כ׳ ובהלכה כ״א), לכן אין צריך לפרט כאן את דיני ניקוי החמץ מהצלחות והסירים. **אם אירע** שנשאר פת לאחר הסעודה, יחתכנה לחתיכות פחותות מכזית וישליכן לתוך האסלה

ביאורים והערות

נחשבת להפסקת הסעודה, אלא לְהַמְשִׁכָהּ בזהירות הנדרשת. כן כתב בשו״ת חשב האפוד ח״ג סימן י׳, וזו דעת עוד כמה גדולים בזמננו (המובאים במשנ״ב מהדורת דרשו שם הערה 17 ובשא״ס). ודבריהם אמורים בסילוק שלחן ממש, והכא שאין מסלקים אלא את מפת הניילון ה״חד פעמית״ ועיקר השלחן במקומו מונח, יש לצדד יותר דלא חשיב הפסק סעודה [אם כי יש מפקפקים באופן שאכלו על מפת בד נאה ופינוה ונשאר השלחן ערוך בלא מפה כלל, שמא חשיב כהפסק סעודה. גם קולמוסים רבים נשתברו על מנהג אולמות האירועים בזמננו שמפנים את השלחנות בשביל הריקודים באמצע הסעודה, ואכ״מ]. ועל כולנה יש להוסיף שדעת כמה ראשונים שהמנהג הקדמון אינו שייך אלא באופן שאכלו פירות דלא חשיבי מעיקר סעודה, אבל באופן שנעקרים לאכול בשר ודגים או דייסא שהם שייכים לעצם הסעודה, לכולי עלמא אין לחזור ולברך. והביאוה״ל בד״ה שאין האריך בשרשי פלוגתא זו, וכן בספר ברכת ה׳ חלק ג׳ דף שמ״ה ובהלכה ברורה בבירור הלכה אות ט׳. וממילא בענייננו שממשיכים באכילת החמין בצלחות הפסח, אינם טעונים ברכה לפניהם ולאחריהם.

והרוצה להחמיר, יאכל בזהירות מעט פת לפני ברכת המזון.

פ. **דכיון** שהיתה דעתם מתחילה לעקור מחדר לחדר, לא חשיב שינוי מקום אפילו לדעת מרן בסימן קע״ח, עיין באור לציון ח״ב פרק י״ב אות י״ד. וגם לפי מהרי״ץ (מובא בפסקי מהרי״ץ הלכות סעודה דף כ״א) שעפ״י מרן לא מהני כוונת דעת בשעת הברכה, אין זה אלא באופן שעוקר מבית לבית, אבל מחדר לחדר גם לפי מהרי״ץ שפיר דאמי. מיהו יש ליתן לב כי מה שהתירו לשנות מקום מחדר לחדר, אין זה אלא בתוך הבית, אבל באופן שעוקרים מבית למרפסת או לחצר, או לחדר המדרגות, או לחדרים הנפרדים במהותם זה מזה, כמו שמצוי בפנימיות ובבתי הארחה, בכל אלו ישנה מבוכה בספרי האחרונים האם צריך לחזור ולברך שוב, לכן צריך להיזהר בדבר.

שבשירותים[פא]. ויותר טוב לבער את החמץ על ידי השלכתו לתוך קערה עם חומר חריף, כגון אקונומיקה[פב]. **הצלחות והמפות** החד פעמיות שאכלו עליהן חמץ, אם יכול לטלטלן למקום שהוא הפקר לכל, ישליכן לשם. ואם אינו יכול לטלטלן למקום כזה, ישליכן לפח האשפה העירוני הציבורי[פג]. וראה הערה.

ההנהגה לאחר סעודת שחרית

לו] לאחר הסעודה כל בני הבית ינערו את עצמם היטב, וינקו את הבגדים, וישימו עיניהם בפרט על מקומות שיש בהן קפלים כמו כיסים ומכפלות. וינקו את כל כלי החמץ הנשארים ויצניעום עד

ביאורים והערות

פא. כן כתבו גדולי הפוסקים האחרונים, (פרי מגדים בסימן תמ"ד מש"ז ס"ק ו', משנה ברורה בסימן תמ"ד ס"ק כ"א ועוד), וכך נהוג היום בכל תפוצות ישראל (פסקי תשובות בסימן תמ"ד אות י"ח, דף מ"ז), ולא חשו לבזיון אוכלים משום דעסיקינן במצות ביעור חמץ, וגם מבטלינן ליה מחשיבותו ומעלתו (עיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן פ"ט הערה ד').

פב. עיני יצחק שם. **ולגבי** ענין מוקצה, יש לחלק בין חמרי נקיון שרגילים להשתמש בשבת לצורך ניקוי הכלים, שהם אינם מוקצה, לבין חומרים שאין רגילות להשתמש אתם בשבת שהם מוקצים מחמת גופן. ובחוברת בארה של מרים דף קט"ו כתוב בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ שאקונומיקה וכל שכן אמה וכיו"ב אינם מוקצים, אבל נפט וחומרי ניקוי לרצפה הם מוקצים.

פג. למקום הפקר, וכן לפח שהוא ציבורי מותר להשליך חמץ קודם זמן איסורו. דאעפ"י שמבואר בט"ז ובמג"א בסימן תמ"ה שאם השליך חמץ בחצר שלו במקום שהעורבים מצויים, ולא אכלוהו העורבים, שמחוייב להוציאו ולבערו, יעו"ש, דבריהם נאמרו דוקא באופן שהחצר היא שלו כי בעה"ב חוזר וזוכה בחמץ. אבל באופן שהפח הוא ציבורי וכללי וכן בחמץ שברשות הרבים אין צריך לחוש, וזהו דין מפרר וזורה לרוח (בפסחים דף כ"א ע"א). **אבל** אין להשליך חמץ לתוך פח אשפה פרטי, וכן לא לפח אשפה עירוני המיוחד לכמה תושבים, משום שהוא חוזר וזוכה בו. כן כתבו כמה פוסקים, ומכללם הבן איש חי שנה א' פרשת צו אות ג' והאור לציון ח"ג פרק י"ד תשובה ב'. ובשו"ת שבט הלוי חלק א' סימן קל"ז ביאר היטב טעם האיסור עפ"י כללי קנין חצר, יעו"ש. **ומה שכתבנו** להתיר להשליך לפח אשפה ציבורי השייך לעיריה ("צפרדע", או "טמון") הוא עפ"י דעת כמה גדולים בזמננו משום שפח כזה נידון כהפקר, ועיין בשבות יצחק על הלכות פסח פרק א' אות ה' שהאריך בזה. ולכתחילה ראוי לנהוג כמו שכתוב בשו"ת מנחת יצחק חלק ד' סימן נ"ו [וכן בפסקי תשובות סוף סימן תמ"ד] לאסוף את כל הכלים לתוך שקית אחת ולהשליך לתוכה חומר חריף כדי לפסול את כל הפירורים מאכילת כלב, ולהשליכם כך אל תוך מיכל האשפה העירוני.

למוצאי הפסח. ויכבדו [= יטאטאו] את הבית באופן המותר[פד]. וניגוב הבית על ידי מגב אסור בדרך כלל[פה]. וישטפו את פיהם היטב מכל שאריות חמץ. ועפ"י מהרי"ץ (בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סימן קנ"ט) יכולים גם לצחצח את השיניים במברשת ומשחה[פו]:

ביטול החמץ ביום שבת

לז] לאחר שפינו וביערו את כל החמץ מן הבית, צריך לבטל את החמץ. ויאמר כך, **כל חמירא דאיכא ברשותי, דחזיתיה ודלא חזיתיה, דביערתיה ודלא ביערתיה, להוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא**[פז]:

❖

ביאורים והערות

פד. שבבית מרוצף לכו"ע מותר לטאטא. ואפילו לדעת הרמ"א בסימן של"ז סעיף ב' שמחמיר גם בבית מרוצף, הכריע הביאור הלכה שם שבאופן שרוב בתי העיר מרוצפים אין לגזור בכך. והוא הדין באופן שיש ריוח מעט בריצוף שבין אבן לאבן, כגון שמצוי במדרכות רחוב שבזמננו. (בנין משה פרק ג' סעיף ט', דף ל"ז). **אם** סעדו את סעודתם בחצר, הדין הוא כדלקמן. באופן שהחצר לא מרוצפת, אין להקל אלא לדידן שפוסקים כדעת מרן, ורק בשעת הדוחק ובדיעבד, וכדעת היש מתירים בש"ע שם. (כמובא בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן ס"ב הערה ע"ג). ובחצר המרוצפת, לפי דעת מרן מותר לטאטא, אבל לפי הרמ"א יש להסתפק אם גזרו בזה אטו שאר חצרות בעיר שאינן מרוצפות, ונחלקו בזה גדולי זמננו. **ומעיקר** הדין אין חיוב לטאטא, כיון שהפירורים שנפלו נדרסים ברגלי כל אדם ובטלים מאליהם. ועמ"ש בס"ד בבארות על זבח פסח למהר"ש צאלח הערה קט"ו. **יש** מצריכים לכסות את המטאטא בבד כדי שלא יימשכו אליו הפירורים. אבל מדינא סגי להצניעו אחר פעולתו במקום החמץ או לזרקו לאשפה, מכיון שהפירורים הדבוקים בו בטלים וכנז"ל.

פה. ש"ע המקוצר סימן ס"ב הערה ע"ג. **מלבד** במקומות המפורטים בספר בנין משה בפרק ג' סעיפים י"ב – י"ד, יעו"ש.

פו. עיקר ענין השטיפה לאחר סעודת שחרית הוא פשוט ומפורש בבן איש חי (פרשת צו) ובעוד ספרים. **ודעת** מהרי"ץ להתיר לסוך חמאה קרושה על גופו דליכא בזה משום ממרח יעוש"ב, ולפי זה הוא הדין במשחת שיניים, כמו שכתוב בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סימן ע' הערה ד'. וגם לפי המחמירים, מותר לצחצח שיניים בנוזל שאין בו חשש ממרח, כדאיתא בבארות משה (על פסקי מהרי"ץ ט"ל מלאכות שבת, דף קע"ט, הערה תפ"ט, ד"ה ולשיטת) דפשיטא שאין מקום להחמיר בצחצוח משום עובדין דחול. ופשוט דכל זה הוא בתנאי שלא יהיה פסיק רישא של הוצאת דם מהחניכיים. **וכתוב** בחוט שני (פסח דף קע"ג), כי אם נשארו פירורי חמץ מעל המברשת לאחר הצחצוח, צריכים לשטוף אותה בזהירות כדי לסלק ממנה את כל הפירורים. **ראוי** להצניע את מברשות השיניים במקום מיוחד שאינו רגיל לילך בו בפסח, ולהשתמש לפסח במברשות שיניים חדשות.

פז. שלחן ערוך בסימן תמ"ד סעיף ו'.

דיני סעודה שלישית

מכיון שאסור לקיים סעודה שלישית כתקונה על הפת, כי לחם חמץ נאסר באכילת מתחילת שעה חמישית, ומצה אסורה באכילה כבר מעלות השחר, צריך לקיים סעודה שלישית באופן אחר, ונפרט בס"ד את האפשריות כיצד יש לקיים את הסעודה השלישית, ונדון בהם כדרכה של תורה[פח]:

חלוקת סעודת שחרית לשנים

זריזות בתפילה

לח] כמובא לעיל בהלכה כ"ט, בתפילת שחרית צריך ליתן לב להתפלל בהשכמה ובזריזות, ולא להאריך בפיוטים כדי שלא ליגע באיסור חמץ. ואם רוצים להחמיר לאכול שתי סעודות חמץ[פט],

ביאורים והערות

פח. ישנן תשע אפשרויות לקיום סעודה שלישית, וכולן יתבארו בס"ד בתוך הדברים, ואלו הן בקצרה. א. מקדים להתפלל שחרית, וסועד סעודה קלה על הפת בבקרו של יום, ומברך ברכת המזון. אחרי כן נוטל ידיו שוב לסעודה נוספת. ב. אוכלים לפני שעה עשירית סעודה שלישית על מצה עשירה. ג. אוכלים לפני שעה עשירית מצה המבושלת [או מטוגנת] בשיעור יותר מכזית שברכתה המוציא. ד. אוכלים מצה המבושלת [או מטוגנת] בשיעור של פחות מכזית שברכתה מזונות. ה. אוכלים מיני פירות וירקות (או קטניות למיניהן). **ו. אוכלים תבשיל בשר ודגים. ז. שותים יין בשיעור המותר. ח. מקיימים את הסעודה בדברי תורה ועסק בסוד ג' סעודות. ט. יכול לבצוע אפילו על מצה ממש, בשיעור של פחות מכביצה.** ומרן אאמו"ר שליט"א אמר בשיעורו השבועי (למוצש"ק כי תשא פרה ה'תשפ"א) שאין שום משמעות לחלוקת סעודת הלילה לשנים.

פט. מהרי"ץ בפירושו לתכלאל (ע"ח דף ב'.) העלה את חלוקת סעודת שחרית לשני חלקים בזה"ל, וסעודה שלישית, יש אומרים דיחלוק סעודת שחרית ותעלה לו לסעודת מנחה. ויש אומרים וכו', עכ"ל. ומקורו מדברי המג"א (סי' תמ"ד סק"א) שכתב כן בשם כמה ראשונים, וכן הסכים הגר"א בביאורו, וכך ידוע בדרך כלל בלי פקפוקים. אלא שהכף החיים ס"ק ח' הקשה על כך בזה"ל, מיהו עיין בש"ע סי' רצ"א דפסק דאפילו בדיעבד לא יצא אם עשאוה קודם זמן מנחה. ע"כ. ויש לחזק את קושייתו, דאיכא למימר שהמג"א לטעמיה אזיל, שכן בסי' רצ"א סק"א פסק כי מי שאין לו מאכלים כדי סיפוקו לסעודת

שחרית ולסעודת מנחה, אפילו אם עוד לא הגיע חצות היום, ראוי לו לחלוק את הסעודה לשנים, דבזה יוצא דעת איזה פוסקים שסוברים שיוצא ידי חובת סעודת שלישית אף קודם חצות. והמשנ"ב בשער הציון שם (סק"ז) סובר שאין לעשות כן, משום שלפי דעת הש"ע לא יוצאים יד"ח בסעודה שקודם מנחה, וממילא לדידיה הברכות שמחייב את עצמו נידונות כברכה שאינה צריכה. נמצא דעל המג"א בסוגיין לא קשיא מידי, דהוא אזיל לשיטתיה דבשביל לצאת דעת הפוסקים המתירים לאכול סעודה שלישית קודם מנחה, מותר לחייב את עצמו בברכות נוספות, ולא חשיב לדידיה ברכה שאינה צריכה, אבל על המשנה ברורה שפסק כוותיה בסי' תמ"ד (סק"ח), שטוב לחלק סעודת שחרית לשנים, קשה מדידיה אדידיה, הא סבירא ליה בסימן רצ"א דלפי דעת מרן הש"ע חשיב ברכה שאינה צריכה, ושאין נכון לעשות כן.

וקושייתנו לעומת קושית הכה"ח הן שתי קושיות נפרדות זו מזו. הכה"ח סובר שאין לחלק את הסעודה לשנים, משום דאתכא דמרן סמכינן דנקיט שאין שום משמעות לאכילת סעודה לפני שהגיע זמן המנחה. וכן צריך להסביר גם בדעת מהרי"ץ, שאחר שהביא דעת היש אומרים לחלק את הסעודה לשנים, הוסיף ואמר שלפי האומרים שאין לקיימה קודם מנחה צריך למצוא עצה אחרת. והן הן הדברים אלא שקיצר. ובהכי יש לפרש גם דעת הרב שתילי זיתים, שהשמיט דברי המג"א בזה, מוכח דסבירא ליה שעפ"י דעת מרן לא יאות למעבד הכי. והוספנו בס"ד כי אפילו מי שירצה להחמיר לצאת דעת האומרים שיוצא ידי חובה גם קודם שהגיע זמן מנחה, וכמו שכתב הב"ח (ד"ה ומה) שדוקא לענין לכתחילה יש לאכול סעודה שלישית לאחר מנחה, אבל בדיעבד אפשר לקיימה גם בבוקר, מכל מקום עפ"י המשנה ברורה העושה כן נכנס לבעיא חמורה של ברכה שאינה צריכה, כי אסור להפסיק באמצע הסעודה ולחייב את עצמו בברכות נוספות. ולאחר מכן מצאתי כי אלו הם דברי האליה רבה בסי' רצ"א (סק"ב) שהאריך בדבר וכתב שלא ראוי לחלק סעודת שחרית לשנים, דהוא חומרא דאתי לידי קולא דברכה שאינה צריכה. וסיים שכן משמע מן הרמ"א והלבוש שלא הביאו דבר זה.

ובישוב דעת מהרי"ץ ושאר הפוסקים שכתבו את העצה הזו, איכא למימר בפשיטות דסבירא להו דכיון שהעושה כן מתכוון באכילת הסעודה הנוספת לכבוד השבת למען קיום סעודה שלישית, אף שמעיקר הדין לא יוצאים ידי חובה באכילה קודם המנחה, מכל מקום בהיות וישנן דעות המתירות לאכול אף קודם מנחה, והוא גורם לעצמו ברכות נוספות רק בשביל לצאת גם את דעת אותן השיטות, לא חשיב ברכה שאינה צריכה, כי הוא מחייב את עצמו לברך שוב רק בכדי להרויח את אותן השיטות. אולם דברי המ"ב נותרו תמוהים לכאורה, דאם ס"ל כמ"ש בסי' רצ"א דחשיב ברכה שאינה צריכה, כיצד הסכים בסי' תמ"ד לעשות כן בערב פסח שחל בשבת, וצ"ע.

עוד יש לדקדק במה שנראה מדברי מהרי"ץ בעץ חיים, וכן כתוב בש"ע המקוצר בסימן פ"ט (סעיף ד'), כי ישנן שתי עצות לקיום הסעודה. או לחלק את סעודת שחרית לשנים, או לקיימה בזמנה על ידי אכילת מצה עשירה או רביעית יין. אמנם חזינן בספרי הפוסקים שלא אמרו לעשות את אחת משתי מהעצות, אלא לקיים גם סעודה ג' בזמנה במצה עשירה או בפירות וכיו"ב, ובנוסף, לחלק את הסעודה לשנים לרווחא דמילתא. יעוין מג"א סק"א, חק יעקב סק"ב, מ"ב סק"ח, כה"ח סק"ח, וכן בספר ערב פסח שחל בשבת פרק כ"א סעיף י"א.

רצוי להתחיל להתפלל כבר משעלה השחר, וראה הערה״. אולם אין

ביאורים והערות

ובדרך חידוד איכא למימר דהני תרי מילי, חדא מתרצתא בחברתה. דאפשר שדעת מהרי״ץ לחלק את סעודת שחרית לשנים דוקא באופן שאינו מקיים סעודה שלישית בזמנה, בשום אופן שיהיה, שאז ההפסקה והברכות המחודשות שניתוספו בבוקר לא חשיבי ברכה שאינה צריכה. אבל באופן שמתכוין לאכול אפילו פירות או בשר ודגים לאחר תפילת מנחה לשם סעודה שלישית, תו לית ליה לחלק סעודת שחרית לשנים, כי בדיעבד יצא ידי חובה באכילת אותן הפירות, ועתה על ידי שמפסיק את סעודה באמצעה גורם ברכה שאינה צריכה בכדי. והיינו שלא התירו לחלק את הסעודה ולסמוך על דעת האומרים שיוצאים ידי חובה באכילת סעודה שלישית קודם שהגיע זמן המנחה, אלא אם אינו מקיים בשום אופן אחר את הסעודה. אבל אם מקיימה בשום צורה אחרת, הדר ומתחשב ברכה שאינה צריכה.

ואולי אפשר לפרש כוונת מהרי״ץ באופן אחר, דכיון שמפורש בדבריו שמתפללים בעלות השחר (וכדלקמן), הנה אפשר לאכול סעודה ממוצעת קטנה מיד לאחר התפילה, ואחרי כן נותר זמן הרבה, ויכול ללכת ללמוד או לנוח מעט ולסעוד שוב סעודה קלה נוספת, ואין בזה חשש ברכה שאינה צריכה כי הוא לא מחלק ממש את סעודתו לשנים, אלא עורך שתי סעודות קטנות עם הפסקה ארוכה ביניהם, ובהכי אין חשש ברכה שאינה צריכה.

ברם עפ״י דרך הישר, למרות כל הקושיות **שורת הדין** היא דשפיר דאמי לחלק את סעודת שחרית לשנים על ידי הפסקה קלה ביניהם, ואחרי תפילת המנחה לאכול שוב פעם פירות ובשר או יין, וכפי שכתבו רוב הפוסקים. ואם עברה שעה עשירית צריך לאכול רק מעט, וכדאיתא בסי׳ תע״א.

ובישוב כוונת מהרי״ץ צריך לומר שבתחילה הביא דעת יש אומרים שצריך לנהוג כך, והיא דעת המגן אברהם וסיעתו, ואחרי כן כתב יש אומרים וכו׳, לא משום שהם חולקים על היש אומרים קמא, אלא בכדי ללמדנו שאין לסמוך רק על עצת המגן אברהם, שהרי יש אומרים שבאופן זה לא יוצאים ידי חובת סעודה שלישית, לכן יעשנה גם באופנים אחרים לרווחא דמילתא, ודוק.

צ. **לעיל** בהלכה כ״ט הובאו דברי הפוסקים המזהירים להתפלל בהשכמה ובזריזות, ודבריהם אמורים בכל גווני, ועתה שמתכוונים להספיק לאכול שתי סעודות חמץ לפני זמן האיסור, עאכ״ו שצריכים להיזהר בדבר. אמנם הדבר מסור לראשי הקהל, כי באופן שיהיה ספק בעצם קיום המנין, כגון שבני הקהילה רגילים להתפלל תפילת שחרית דשבת בערך בשעה שבע, וימאנו עתה להתחיל את התפילה בסביבות השעה 4:40. ומה גם שפתח פתוח ליצר לבוא ולהורות לאדם ״להחמיר״ ולא לקום, שהרי ״לכתחילה״ צריך להתפלל דוקא מהנץ החמה. לכן יכולים לקבוע את תחילת התפילה לשעה 6:00 או 5:30, ולא יתמהמהו בה. והנה בהיות וסוף זמן אכילת חמץ לחומרא הוא בערך בשעה 9:50, כנראה שיכולים להספיק לקבוע אפילו שתי סעודות בפרק הזמן שנותר, וכל ערום יעשה בדעת. [אגב, יש לזכור שהחלפת השעון בשנה זו היא ביום ששי י״ג בניסן].

לקצר בתפילה יותר מדאי, דלא להוי כי חוכא ואטלולא[צא], רק אין להאריך בהוספות ובניגונים. ובאופן שאין מספיק פנאי, יש שהורו לאכול סעודת שבת אף קודם קריאת התורה וההפטרה[צב]:

אלו שאינם צריכים לחלק את הסעודה לשנים

טל] נשים שאין להם פנאי, וכן ילדים אינם מחוייבים ליטול ידיהם ולסעוד שנית[צג]. **מי** שמרגיש כי באופן שיחלק את הסעודה לשנים אכילתו לא תהיה עריבה עליו או שתהיה כאכילה גסה, לא יחלק את הסעודה לשנים:

חלוקת היום מזריחת החמה ועד השקיעה

מ] לדידן קיימא לן כדעת הגאונים והרמב"ם (וכמפורסם שזו שיטת הגר"א) ששנים עשר שעות היום מתחלקות מזריחת החמה ועד השקיעה[צד]. לכן באופן שהזמן דחוק יכולים מדינא לגמור את הסעודה בערך עד לשעה 10:40[צה]:

ביאורים והערות

צא. פשוט, וכבר הזהיר על כך הרב בן איש חי שנה א' פרשת צו.

צב. עיין בספר ערב פסח שחל בשבת, פרק ט"ז סעיף ב' משכ"ב. **אם** רבים בני הבית, ובפרט אם הגיעו אליו אורחים (כמו שמצוי שמגיעים הבנים והנכדים הגרים רחוק, ונשארים להתארח עד מוצאי שבת), או שישנה שמחה בבית הכנסת, צריך לצמצם את הזמן. ובכל אופן שיש ספק, עדיף יותר לא לחלק את הסעודה לשנים, אלא לגמור את הכל בסעודה אחת. ופשיטא ואין צריך לפנים, שבכל מקום שיכולים להיווצר צדדי כעס ומריבה, טפי עדיף לוותר על כל החומרות, ולא על משהו דמשהו מן המדות הטובות.

צג. כן כתוב בספר פסקי תשובות סי' תמ"ד אות ה', יעו"ש. **שבתי** וראיתי שיסוד דבריו נאמרו עפ"י שיטת כמה אדמו"רים הסוברים שנשים פטורות מסעודה שלישית, ואין לסמוך על כך, שהרי מרן הש"ע פסק בסוף סימן רצ"א שהנשים חייבות בסעודה שלישית כמו הגברים. [ומרן אאמו"ר שליט"א בשיעורו השבועי למוצש"ק בראשית ה'תשע"א האריך על כך]. אולם אעפ"י כן אין חובה להחמיר עליהן, כי ישנם צדדים נוספים לקיום הסעודה.

צד. מרן אאמו"ר שליט"א האריך להוכיח כן בקובץ דברי חפץ חלק י"ד מדף ל"א.

צה. והוסיף בספר ערב פסח שחל בשבת סוף פרק י"ז, דאם הוא מיקל כשיטת הגר"א בקרית שמע דהוי דאורייתא, כל שכן בנדון דידן דהוי דרבנן. ובפרט אם עדיין לא אכל סעודתו דאתי לידי קולא בביטול סעודות ועונג שבת. ושהגר"ש דבליצקי זצ"ל הוסיף ואמר כי שמא אף מי שאינו נוהג כהגר"א יכול לנהוג כן כיום לכתחילה משום החשש דלעיל.

אכילת כביצה פת

מא] יש לאכול כביצה פת בלבד בסעודה הראשונה, כדי שלא יקוץ באכילה הבאה[צו]. ויאכלנה עם מעט מאכלים קרים, כגון סלטים, או עם ביצים ודגים. ואחרי כן יברכו ברכת המזון, וישהו מעט, ויטלו ידיהם שוב ויאכלו פת עם חמין כהרגלם בכל שבת[צז]:

להקפיד שהפירורים לא יתפזרו

מב] אותם האוכלים חמץ צריכים להקפיד הקפדה יתירה שלא יתפזרו פירורי חמץ אנה ואנה, ועדיף לאכול שיעור פת בתוך שקיות נילון, ואחרי כן לאכול את שאר המאכלים בתוך קערות הכשרות לפסח, או בכלים חד פעמיים. וקטנים שאינם מבינים בסיפור יציאת מצרים יכולים לאכול מצה, וכן עדיף כדי שלא יתפזרו פירורים. וגם הגדולים יותר יכולים לאכול מצה מבושלת, כי אפילו לגדולים ממש שפיר דאמי מעיקר הדין[צח] (ודלא כהגר"א):

שהייה בין הסעודות

מג] יש להפסיק מעט בין הסעודות בהליכה או בטיול, וראוי לבני תורה להפסיק ולהסיח דעת בדברי תורה. וכן הוא לרווחא דמילתא, אבל מעיקר הדין אין צריך שום שהות והפסקה אלא מיד לאחר ברכת המזון יכול ליטול ידיו שוב ולאכול, ועכ"פ יתכן שהפסקה קצרה כשיעור הילוך ד' אמות מחוייבת מן הדין[צט]. **ונראה** שאין כדאי

ביאורים והערות

צו. כ"כ הגרי"ש אלישיב, הובא בקובץ הלכות והנהגות. (ומנהג החזו"א בפירוט הובא בקובץ איגרות ח"א סי' קפ"ח, יעו"ש).

צז. כן כתבו כמה אחרונים.

צח. והארכנו על כך בס"ד בחלק העיונים סימן ב'.

צט. מדברי הטור והש"ע בסי' רצ"א משמע שאין צריך שום הפסקה, וכן מוכח בבירור מדברי הבית יוסף שם (ד"ה וכן היה). ומה שכתבנו כי אולי הפסקה קצרה בעינן, כי כן כתב בחמד משה (סי' תמ"ד סעיף ו') מדנפשיה, דסגי בשיעור הילוך ד' אמות, יעו"ש. אולם הפוסקים כתבו דמחשש ברכה שאינה צריכה ימתין שהות מסוימת, ומסתימת דבריהם משמע שהוא כפי השיעור המבואר, וכ"כ הט"ז סי' רצ"א סק"ב. ואין הכרח להחמיר ביותר מזה, כי אף שהביאו (דרכי חיים ושלום דף ת"א) בשם מהרח"א ממונקאטש שהמתין רבע שעה, אינו אלא דעת יחיד. ומה שהבינו בשם החזו"א שצריך להמתין חצי שעה, אין מדבריו שום ראיה ממשית, עיין בספר ערב פסח שחל בשבת פרק כ"א הערה כ"ו, ובמשנה

להמתין יותר מדאי בין הסעודות, בשיעור של כשעה בערך. כי באופן שמזדרז לאכול את הסעודה הנוספת עדיין תיאבונו פתוח, אבל אם עובר זמן מסויים האוכל מתחיל להתעכל במעיו ודומה לאכילה גסה[ק]:

אכילת פירות או בשר ודגים

מד] עדיף לעשות סעודה שלישית לאחר תפילת המנחה ולא לפניה, וכן המנהג. לכן בדרך כלל אי אפשר לאכול מצה עשירה או מבושלת בסעודה זו, כי הם אסורים באכילה לאחר שעה עשירית. ואף שיש מתירים לאכול מהם פחות משיעור כביצה[קא], מסתימת כל הפוסקים נראה שאפילו שיעור מועט מכל חמשת מיני דגן אסור לאכול[קב]. לכן האוכלים סעודה שלישית סמוך לחשיכה[קג], יקיימוה על מיני תרגימה וכדלקמן:

אכילת פירות או בשר ודגים

ביאורים והערות

ברורה הוצאת דרשו הערה 14, ובפסקי תשובות אות ה'. ואין לטעות במה שכתב השעה"צ (סי' תקנ"ב ס"ק ט"ז) לגבי אכילת סעודה נוספת לפני סעודה המפסקת בערב תשעה באב, דאי לאו שהולך להתפלל מנחה בנתיים הוא גורם לעצמו ברכה שאינה צריכה, יעו"ש, דהתם שאני שהוא יום חול, אבל אם עושה כן מפני כבוד סעודה שלישית דשבת אין בכך שום פגם, כמפורש בשו"ת הרא"ש (כלל כ"ב סי' ד'), והובא בטור שם.

ק. **כן** יש ללמוד מדברי הרא"ש בתשובה הנזכרת.

קא. **וחילייהו** מדברי התוס' בפסחים דף צט: ד"ה לא, שכתבו לגבי איסור אכילה בערב פסח דמיירי באופן שהתפלל תפילת מנחה, דאי לאו הכי תיפוק ליה שאסור לאכול לפני התפילה יעו"ש, ומוכח לכאורה שאין איסור אכילה בפחות בערב פסח לאחר שעה עשירית בשיעור מועט, כי לפני תפילת מנחה נמי אין איסור בפחות משיעור כביצה וכדאיתא בש"ע סוף סימן רל"ב. עיין בשו"ת עמק הלכה סי' קל"ו, חידושי דבר שמואל לפסחים שם, חזו"ע דף קצ"ט, ירחון אור תורה אייר ה'תשס"ח סי' קי"ד. **כשהרציתי** את הראיה לפני מרן אאמו"ר שליט"א מיאן בשום אופן לקבל זאת, והשיב לי, "מקושיות לא מתים"...

קב. **וכ"כ** בהדיא הפרי מגדים בסי' תע"א סק"א, ומהר"י אסאד בשו"ת יהודה יעלה ח"א סי' ק"ו.

קג. **שעה עשירית בשנה זו** היא בערך בשעה 15:40.

מה] המובחר ביותר לצורך קיום סעודה שלישית בזמן המאוחר הוא לאכול פירות משבעת המינים, יחד עם תבשיל בשר או דגים או כל סוג תבשיל אחר, ולברך אחריהם ברכת מעין שלוש ובורא נפשות[קד]. **ואם** אין בידו לאכול את שניהם, ישנן חילוקי דעות האם עדיף לאכול פירות, או בשר ודגים[קה]. **ולאחר העיון**, ובהתחשב בכך שהרמב"ם (ספ"ו מהלכות חמץ ומצה) לא הזכיר היתר אכילת בשר ודגים בערב פסח, נראה לומר כי לפי המציאות כיום פירות משבעת המינים עדיפי על פני תבשיל[קו]. ואם אין לו פירות משבעת המינים, יעדיף תבשיל על פני פירות אחרים שאינם משבעת המינים[קז]. ואם קשה לבני הבית לבשל תבשיל מיוחד, עצה טובה להגיש משהו קל כגון שימורי טונה וכיו"ב[קח]. ואם אינו יכול להגיש שום תבשיל על שלחנו, יאכל מאיזה פירות שמצויים אצלו:

ביאורים והערות

קד. פשוט, וכן מפורש בכה"ח סי' תמ"ד ס"ק ט"ז. ואף שהם שני סוגי מאכלים שונים, מכיון שאוכל משניהם מעט לא יפגום באכילת המצה בערב לתיאבון.

קה. מפשטות דברי הרמ"א בסי' תמ"ד נראה שפירות עדיפי מבשר ודגים, וכן פסק החק יעקב בס"ק ב', ערוך השלחן סעיף ה', בן איש חי פרשת צו אות ה'. אולם דעת המגן אברהם בס"ק ב' דבשר ודגים עדיפי מפירות, והביאו השתילי זיתים בס"ק ד', וכן נטיית רוב האחרונים שהובאו בספר ערב פסח שחל בשבת פרק כ"א הערה ד', ועיין בהערה הבאה.

קו. בספרי הפוסקים והמנהגים הובאו צדדים לכאן ולכאן, כגון מה שנחלקו האם פירות משביעים יותר מבשר ודגים, או שבשר ודגים משביעים יותר מפירות, אבל פשיטא לי דהאידאנא פירות אינם סותמים את התיאבון כמו תבשיל בשר ודגים שרגילים לקבוע עליהם סעודה עיקרית לארוחת צהריים. עוד כתבו סברא להעדיף פירות, כי באכילת בשר ודגים חיישינן שיבוא לטעות ולאכול עמו מצה. וצ"ע. גם בפירות משבעת המינים יש מעלה מיוחדת שמברכים אחריהם ברכה מעין שלוש. ומאידך מה שאמרו שבבשר ודגים יש מעלה שהם מבושלים, והרי המגיד אמר למרן הבית יוסף שיקפיד לאכול תבשיל בכל שלושת הסעודות, יש להשיב שאפשר לאכול זית אחד שגם הוא מבושל כמותם, והוא משבעת המינים. ומסתברא נמי להעדיף סעודת בשר ודגים על פני פירות, כי סעודה כזו היא חשובה יותר, אבל מאידך גיסא קשה להטריח על בני הבית לבשל סעודת בשר ודגים בכלי פסח בשיעור מועט, לכן עדיף פירות. ויש סברא אחרת להעדיף דגים, כי ראוי לאכול דגים בכל אחת מסעודות השבת.

קז. זהו כעין פשרה במחלוקת הפוסקים דלעיל, ובפרט שהמשנה ברורה בסי' תמ"ד ס"ק ח' פסק שתבשיל עדיף על פני פירות, וכן נראה מדברי השל"ה במסכת פסחים פרק נר מצוה אות י"ט.

קח. ויפתחום לכתחילה מערב שבת. **ובמקום** הצורך אפשר להקל גם מלכתחילה על ידי דקירת נקב קטן בתחתיתם לפני הפתיחה. וכן הדין בכל קופסאות השימורים

להמעיט בשיעור האכילה

מו] ובכל גווני יש לשים לב שהאכילה לא תהיה בשיעור כדי שביעה, כדי שיאכל בלילה מצה לתיאבון[קט]. שאעפ"י שאוכלים בשביל מצות סעודה שלישית, בכל זאת יש להמעיט משיעור אכילתו הרגילה[קי]. ולכתחילה יש לאכול בשיעור כזית, ולא יותר[קיא]. וחלילה לזלזל בסעודה זו לאכלה בדרך עראי, אלא יש לאכלה בכבוד, ולהגיש את הפירות לשלחנו בקערה נאה[קיב], וגם לשיר זמירות שבת כפי רגילותו בכל שבת:

שתיית יין

מז] היה מן הראוי לשתות גם יין, וכמו שכתב מהרי"ץ (בפירושו לתכלאל עץ חיים ח"ב דף ב), אבל היות דקיימא לן שצריך לשתות לכל הפחות שיעור שתי רביעיות יין או רובן כדי לגרור תאות המאכל[קיג], יותר עדיף להימנע מכך כדי שלא יבוא לידי שכרות, מלבד מי שיודע בעצמו שלא יגיע לידי כך[קיד]:

ביאורים והערות

ששכחו לפתחם מערב שבת. (מילואים לבארות משה על פסקי מהרי"ץ הלכות שבת סימן נ"ה).

קט. משנה ברורה סי' תמ"ד סק"ח, בן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה ה', וכפסק הש"ע ריש סי' תע"א.

קי. וכפי שהבינו חכמי קבלה מדברי הזוהר הק' פרשת אמור דף צ"ד ע"ב, שגם בערב פסח שחל בשבת צריך להמעיט משיעור אכילתו הרגילה. וכן פסק הרמ"א בסי' תקכ"ט לגבי שארי ימים טובים שחלו להיות במוצאי שבת, וקל וחומר השתא. ומהרי"ץ בתשובותיו ח"ג סי' קע"ד האריך בסוגיא זו, והרחבנו בס"ד בכללות נושא זה בחלק העיונים סימן א'.

קיא. כ"כ הפרי חדש בסי' תמ"ד. ואף שהוא חידוש, העתיקוהו השתילי זיתים והכף החיים לדינא. ועמ"ש בס"ד לקמן בחלק העיונים סימן א'.

קיב. בן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה ה'. ואף שדבריו שם לגבי פירות, מסתברא שהוא הדין בהגשת התבשיל.

קיג. כדעת המג"א בסימן תע"א סק"ד, ועיין ביאור הלכה שם ד"ה ויין.

קיד. במשנה ברורה סי' תע"א סק"ט כתב מדנפשיה לאסור שתיית יין בשיעור מרובה מן הטעם האמור, מלבד טעם הט"ז ושאר אחרונים שחששו שיקלקל תאות המאכל על ידי שתייה מרובה. ואף שדבריהם נאמרו על שיעור מרובה יותר משתי רביעיות יין, מכל מקום

קביעת סעודה שלישית על מצה עשירה או מבושלת ומטוגנת

מח] כל האמור הוא באופן שמתפללים מנחה קטנה ומקיימים סעודה שלישית לאחר שעה עשירית, אבל אם מתפללים מנחה גדולה ועורכים סעודה שלישית לפני שעה עשירית, עדיף לאכול מצה עשירה או לביבות מטוגנות, וגם לשתות רביעית יין[קטו]:

הדרך המובחרת

מט] בחלק העיונים שבסוף הקונטרים הרחבנו בס"ד באופן קיום סעודה שלישית על מצה עשירה ומצה מבושלת, לכן קיצרנו פה. ובמסקנא מובן כי לכל אפני קיום הסעודה השלישית יש סמוכות ומקורות מספרי הראשונים, הפוסקים או המקובלים, ומנגד על כל אחת מהם ישנן

ביאורים והערות

במציאות אצל אותם שאינם רגילים בשתיית יין בכל השנה, שיעור שתי רביעיות, ובפרט אם הוא בשיעור הגדול של החזון איש, יכול לפגוע בריכוז ובמנוחת הדעת הנצרכת בליל הסדר. לכן מי שיודע בעצמו שהשתייה לא תזיק לו, אדרבה, טוב לו שישתה כדי לגרור את תאות המאכל, וכמנהגו של רבא (המובא בפסחים דף ק"ז ע"ב) ששתה יין כולי מעלי יומא דפסחא, אבל אם השתייה תזיק לו, מצוה להימנע מכך, ויכול לשתות מעט לפני שעה עשירית. **ונראה שזו** כוונת הגרי"ח זוננפלד, עיין בספר ערב פסח שחל בשבת (פרק כ"א הערה ה' ד"ה והנה), ודו"ק.

קטו. ענין שתיית יין מפורש בזוהר הק' פרשת אמור דף צ"ה ע"א, וכן פסק מהרי"ץ כמ"ש בפנים. וכפי הנראה הוא היחיד שכתב בהדיא שצריך לשתות כדי שיעור רביעית, כי בספר ערב פסח שחל בשבת פרק כ"א דף ק"נ הערה ו' לא מצא מי שאומר כן זולתו. **ומעיקרא** תמהתי מדוע לא הביא מהרי"ץ את מה שמפורש בספרי הפוסקים לאכול פירות או בשר ויין במקום מצה עשירה, ותחת זאת כתב לשתות יין. ואף שמובן לכל שהוא הלך בעיקבות מ"ש השל"ה (בפסחים, פרק נר מצוה אות כ') שכתב כן אליבא דהזוהר, מכל מקום השל"ה גופיה הביא מתחילה את דברי הפוסקים, ואחרי כן הביא את דעת הזוהר. אכן נראה ששתיית יין באופן המותר עדיפא מאכילת פירות או בשר, שכן לגבי מצות ישיבת סוכה, יש מהאחרונים דסברי דשתיית יין בקביעות חייב בסוכה, דלא כפסק הרמ"א בסי' תרל"ט סעיף ב', יעויין במשנה ברורה שם ס"ק י"ג. ותנא גדול דמסייע להו הוא הריטב"א בחידושיו לסוכה דף כח: דשתיית יין כדי רביעית חשיבא קבע (ע"ש בביאור הלכה ד"ה ויין). ומשא"כ אכילת פירות או תבשיל בשר וגבינה אפילו בקביעות, לית מאן דפליג שאין חיוב לאכלם בסוכה אלא רק מתורת חומרא. וגם לגבי קידוש במקום סעודה, דעת השלחן ערוך בסי' רע"ג סעיף ה' שאפשר לקבוע סעודה על הפת או על היין, אבל לא על שום דבר אחר.

קושיות. ומי שהיכולת בידו לקיים את כל האפשריות ושואל איזו דרך מובחרת ביותר, ייראה לי כי כדאי להתפלל מנחה גדולה[קטז], ואחריה לסעוד סעודה שלישית לפני תחילת שעה עשירית על לביבות מקמח מצה. **ומעיקר הדין** יכול לאכול ממנה אז כפי צרכו ורגילותו, אבל ראוי לאכול פחות משיעור שביעה גמורה. **ואחר הסעודה,** אם לא הגיעה שעה עשירית, ישתה שיעור רביעית יין. ואם הוא בר הכי יוסיף וילמד בספר הזוהר הקדוש (במקומות המפורטים בהערה על סימן 1 שם). וכל זאת מלבד המעלה הנוספת שנתבארה לעיל לחלק את סעודת שחרית לשנים:

בישול המצות בשבת

נ] אם שכחו לבשל את המצות מיום ששי, לצורך סעודת הבוקר יוכלו לבשלן אפילו ביום השבת (באופן המבואר לעיל בהלכה י"ח ובהערה שם), אבל לסעודה שלישית נראה שאין צורך להקל בזה[קיז]:

❖

ביאורים והערות

קטז. ואף שבדרך כלל נקיטינן כפי שנראה מדעת הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג הל"ב) והשלחן ערוך (סימן רל"ג סעיף א') שתפילת מנחה גדולה היא רק בדיעבד, הכא שיש לנו צורך מיוחד בדבר משום סעודה שלישית אפשר להקל [ועיין בש"ע המקוצר סימן נ' סעיף ב', ובעיני יצחק שם]. ומה גם שיש מקום לפלפל בדבר, שמא בערב פסח שחל בשבת אפשר לכתחילה להתפלל מנחה גדולה, משום דתפילות כנגד תמידין תיקנום, והרי בער"פ שחל בשבת הקדימו את קרבן התמיד של בין הערביים ושחטוהו בשש שעות ומחצה, (כדאיתא ברמב"ם שם, ובהרחבה בפרק א' מהלכות תמידין ומוספין הלכה ה'), ויש לומר שדוקא בשאר ימות השנה ששחטוהו בתשע שעות ומחצה מתפללים לכתחילה בזמן מנחה קטנה, אבל כהיום הזה שזמן שחיטת התמיד הוא בשש שעות ומחצה, שפיר דאמי להתפלל לכתחילה בזמן מנחה גדולה, וצ"ע. ומצאתי חידוש חשוב בקונטריס בארה של מרים (להגר"ד הלל, דף קי"ט) בזה"ל, גם למה שהובא שהאר"י ז"ל הקפיד להתפלל מנחה קטנה בכל יום, מכל מקום שמעתי מהגר"ש דבליצקי זצוק"ל, וכן מיבלחט"א הגר"י הלל שליט"א, שבשבת גם לדברי האר"י ז"ל שפיר דאמי להתפלל מנחה גדולה.

קיז. שכן בדין בישול אחר אפייה, הביא מרן בש"ע סימן שי"ח (סעיף ה') יש מי שאוסר ויש מתירין, ומובן דלדידיה העיקר להקל כדעת יש אומרים בתרא. וההוראה המקובלת בידינו היא כדעת השתילי זיתים ומהר"ח כסאר להקל בכלי שני ולהחמיר לכתחילה בכלי ראשון, כמובא בש"ע המקוצר סימן נ"ו סעיף ט"ו ובעיני יצחק שם הערה מ"ד בארוכה. ויש המקילים לגמרי, כמובא בעריכת שלחן בסימן שי"ח אות ל"ה. ומנהג האשכנזים כדעת הרמ"א שם להחמיר אפילו בכלי שני. והספרדים נוהגים להקל מעיקר הדין אפילו בכלי ראשון, כדמוכח ממש"כ באור לציון חלק ב' פרק ל' סעיף ד' לגבי קפה, יעו"ש, וביבי"א חלק ח' סימן ל"ה אות ב'. וראה בבנין משה חלק ג' פרק ל"א סעיף ג' ושם

דיני ערב יום טוב

איסור הכנה

נא] ראיתי להעתיק כאן בקצרה מקצת הלכות איסור הכנה משבת ליו"ט, מאותן השייכים בפרטות לשבת זו שחלה להיות בערב פסח[קיח]. **אסור** לטרוח בשבת לצורך ליל הסדר. לכן אין לערוך את השלחן ולנאותו לצורך הלילה, וכן אסור להגדיל את פלטת השלחן, וגם אסור להכין תבשילים במטבח בתוך קערות וצלחות כדי שיהיו מוכנים לפני הלילה. אך **מותר** לפנות מעל השלחן מה שנשאר כדי שהבית יהיה נקי ומסודר לכבוד שבת, וכן **מותר** לפנות אוכלים מהשלחן ולהחזירם אל המקרר. **יש לחוש** טובא לאיסור הכנה, באופן שהולכים בשבת כדי להתארח בליל הסדר בבית אחר ונוטלים יחד עמם חבילת מצות לצורך הלילה, אך נראה שמותר להביא אז בגדי שינה. **מותר** לישן בשבת זו לצורך הלילה, אבל לא יאמר כן בפיו בפירוש. **אסור** לגלול את הספר תורה בשבת למקום שיקראו בו למחרת ביו"ט. **יכולים** ללבוש בגדי יו"ט קודם חשיכה, ויכוונו בהם גם לכבוד השבת. **מותר** לטבול לקבל על עצמו קדושת יו"ט, ויכוון שהוא גם לכבוד שבת. **אין** להביא בשבת סמוך לחשיכה את הסידור של יו"ט, אבל אם מעיין בו קצת גם בשבת מותר:

הכנה משבת ליו"ט באוכלין

נב] במקום הצורך מותר להוציא אוכלים ומשקים קפואים מהמקפיא [כשאין בהוצאתם שום טירחא] כדי להפשירם לצורך יו"ט, אבל אין ראוי להוציא עוף ובשר חיים. **מעיקר** הדין מותר לתת אוכל על

ביאורים והערות

הערה ו'. **וממילא** לענין דינא, בכדי שלא לבטל קיום סעודה שנייה נוכל לסמוך על המקילים לבשל בכלי ראשון, אבל לסעודה שלישית דקאמר הזוהר דאתדחייא מכל וכל, ומקובל לקיימה גם בדרכים אחרות כיין או פירות ובשר וכיו"ב, אין הכרח לבשל מצות אלא רק במקום הצורך. **ואפשר** לתת בסעודת הבוקר בנתינה אחת כמות גדולה כדי שיהיה להם אז בריוח, ויסתפקו מן הנותר כדי שיעור כזית לצורך קיום סעודה שלישית.

קיח. **מקור** ההלכות הן מקובץ מקרא קודש על חג השבועות פרק ח' (שנת ה'תשע"ט) מאת אחי הרה"ג משה שליט"א, ומעוד ספרים אחרים.

הפלאטה לצורך יו"ט משום שאין בנתינה זו שום טורח, רק עפ"י כללי היתר חימום אוכלים בשבת המבוארים בסימן שי"ח, וכן הדין בהכנסת בקבוקי יין לקירור. והמחמיר תבוא עליו ברכה:

קריאת איגרת מוהר"ש מאוסטרופולי

נג] טוב ונכון לקרוא את איגרתו של מוהר"ש מאוסטרופולי זיע"א לפי התקדש ליל חג הפסח[קיט]:

אין מדליקין נר יו"ט

נד] בימים טובים, מנהגינו שאין מדליקין כלל נרות מיוחדים לכבוד היום. ויש שנהגו מקרוב לברך גם על נר של יו"ט, אבל מהרי"ץ [בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סימן ע"ר] פסק שאין לשנות המנהג הקדום משום ספק ברכה לבטלה[קכ]. ומי שהחליט לשנות מהמנהג ולהדליק נר יו"ט בביתו בלא ברכה, יימנע מהדלקת נר בליל פסח זה, משום שבלאו הכי אור החשמל דולק, ואסור להבעיר אש שלא לצורך[קכא].

ביאורים והערות

קיט. דאין זמנה אלא ביום שבת, ולא ביום ששי. וכיון שמוהר"ש מאוסטרופולי גילה בה סודות עמוקים, יתכן שמרוויחים בכך מבחינה מסויימת את דעת הזוהר הסובר שצריך לקיים סעודה שלישית בעסק ברזי תורה. ויש לציין כי זכינו ב"ה שאיגרתו נדפסה עפ"י הניקוד שלנו בתחילת אגדתא דפסחא עדת קדושים שיצ"ל על ידי הרב מאיר ליאור לוי שליט"א. **יש** שנהגו בתימן ללמוד דיני קרבן פסח מתוך ספר הרמב"ם בערב פסח, וכעין זה כתוב במנהגי בית אל סעיף נ"א ובקונטריס ערב פסח שחל בשבת להגרי"ח זוננפלד אות ו'.

קכ. מרן אאמו"ר שליט"א בש"ע המקוצר סימן נ"ז סעיף י"ח, ובספר נר יום טוב. וכיון שהדברים ידועים, דבר שפתיים אך למחסור.

קכא. כן עורר אחי הרה"ג משה שליט"א בקובץ מקרא קודש על חג השבועות פרק א' אות ז' (שנת ה'תשע"ט דף ג'), דומיא דמ"ש האחרונים לגבי הדלקת נר נשמה ביום היארצייט. **ולפני** כשנתיים ראיתי בספר דרכי שמואל על מסכת שבת [מכתבי הגר"ש אויערבך זצ"ל לאחר פטירתו], שכתב פרק שלם על כל ענין נר יו"ט, והוכיח שהדלקת הנר ביו"ט הוא מנהג שהתחיל בתקופת הראשונים ואין לו סמוכות מדברי הגמרא, ושלפי הרמב"ם אין להדליק נר ביו"ט, וכן דעת עוד ראשונים. וכתב עוד כי מה שמסתייעים מדברי הירושלמי להדליק נר יו"ט, אין לזה עיקר, ומצד הסברא נמי אין חשש כי אפשר להדליק נר מאש מצויה. עכת"ד. וכל זה הוא כעין מה שכתוב בספר נר יו"ט. **ושמעתי** מתלמיד חכם אחד שליט"א, שהגר"ש אויערבך נהג בעצמו שלא להדליק נר ביו"ט שחל להיות במוצאי שבת, מפני החשש הנז' הנוגע להדלקת נר של בטלה. ותלמידו הגר"צ וידר ניגש אליו ושאלו, הנה גם אני חושש לזה, לכן הנני מכוון שעון מערב שבת שאור החשמל יכבה למשך רבע שעה בזמן הדלקת הנר, וממילא אפשר להדליק ולברך. והשיבו

והנשים יכולות להתחיל לעשות מלאכה ולבשל לצורך הלילה לאחר שיעבור בערך חצי שעה מן השקיעה, **ויש להזהירן** שאסור לעשות שום מלאכה לצורך יום טוב עד שיאמרו המבדיל בין קודש לקודש,[קכב]:

ותודיענו בתפילת ערבית

נה] בתפילת ערבית בברכה אמצעית, אומר ותודיענו[קכג]. שכח ולא אמר ותודיענו ועוד לא הזכיר את השם בחתימת הברכה, נחלקו הפוסקים האם חוזר ואומר ותודיענו או שיסמוך על מה שעתיד להבדיל על הכוס. וכיון שהוא מחלוקת, טוב לחזור ולאמרו בהרהור[קכד]:

דיני הקידוש

נו] סדר קידוש הלילה. יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן (שהחיינו). נוסח 'תרומה הבדילנו' הנודע אצלינו הוא בתוך ברכת קידוש היום, הכל כמו שכתוב בסידורים. **חתימת** ברכת ההבדלה היא, 'המבדיל בין קודש לקודש'. טעה ואמר 'המבדיל בין קודש לחול' ועבר שיעור זמן של תוך כדי דיבור, חוזר ומברך[קכה]:

ביאורים והערות

הגר"ש אויערבך שאין ראוי לעשות כן, מפני שהוא גורם לעצמו בידיים הבערה שאינה לצורך. ואם הוא פטור מן ההדלקה, מדוע לחפש טצדקי לחייב את עצמו. וברור לפענ"ד שיש לצרף תשובה זו להא דסבירא ליה בלאו הכי שאין עיקר לנר יו"ט. **ובספר** ארחות שבת חלק ד' (ירושלם ה'תשפ"א) פרק ל"ג סעיף ק"י הרגישו בקושי האמור הנז"ל, והוסיפו (בהערה ר"מ) סברא נוספת שאינו מן הראוי לכוון שעון לכיבוי התאורה, כי בני הבית מצטערים לשהות בחשיכה, יעו"ש. **וכבר** אירעו מכשולים הנוגעים להדלקת נר יו"ט שחל להיות במוצאי שבת, שסברה האשה [ובדרך כלל זו כלה צעירה] המדלקת שצריך להדליק את הנר לפני כניסת החג כמו בכל שבת, וגם עתה הדליקה את הנר בעיצומו של יום השבת רח"ל. עיין בשו"ת שבט הלוי חלק י"א סימן ס"ח, ובקונטריס בארה של מרים סימן ל"ה (דף קל"ט). **הלכך** אין להדליק נר יו"ט בליל הסדר שחל להיות במוצאי שבת אפילו בלא ברכה, ועלינו להמשיך לאחוז במנהגינו העיקריים המבוססים בכל עוז.

קכב. כך אמר לי מרן אאמו"ר שליט"א בעל פה.

קכג. יש נוהגים לאמרו כל הציבור בקול רם, דהיינו שמתפללים לפני כן את התפילה בלחש, וממתינים איש לרעהו עד שהרב פותח ותודיענו בקול רם, וכל הציבור אומרים ביחד אתו. והיום אין לנהוג במנהג זה.

קכד. עיין במש"כ אחי הרה"ג משה שליט"א בקובץ מקרא קודש על חג השבועות (שנת ה'תשע"ט, דף ו', פרק ב' אות ט').

קכה. דעת רוב פוסקי זמננו עפ"י מש"כ הביאור הלכה בסימן נ"ט (ד"ה ולא), דלית מאן דפליג שבאופן שטעה בחתימת הברכה חשיב משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות ולא

ברכת הנר

נז] רצוי להכין מערב שבת נר שיהיה דולק עד ליו"ט, כדי שיהיה להם אש מצויה ויוכלו להדליק ממנו את הנר בברכת הקידוש. ולצורך הברכה יכולים לקחת שני גפרורים, ולהדליקם ביחד מאותה האש המצויה ולקרבם זה אל זה כדי שתהיה אֲבֻקָּה. **אחרי** כן אסור לכבותם, אלא יניחם מידו בתוך כלי שסובל חום עד שיכבו מאליהם:

כלי החמץ בפסח אם מותרים בטלטול

נח] אדם ששכח להכנים את כלי החמץ שברשותו לאחר סעודת שחרית למקום מוצנע, ומצאם בביתו בתוך הפסח, אין לאסרם בטלטול. אבל אסור להוריד את כלי החמץ ביום טוב ממקומם המוצנע ולהשתמש בהם לצרכיו[קכו]:

ביאורים והערות

יצא ידי חובתו. **ואין** לדייק ממה שאשתו של רבי אלעזר כינתה את רבינו הקדוש בשם חול, כמובא במסכת בבא מציעא דף פ"ד ע"ב, והיינו שאין כוונתה חול ממש, אלא רק שהוא חול לעומת בעלה רבי אלעזר שהוא קדוש ממנו, וממילא יש לומר דהוא הדין ליום טוב דחשיב חול רק לעומת שבת קודש. כי אם כן, עדיין זהו בזיון לרבינו הקדוש. וצריך לומר כמ"ש מהר"י מברונא סימן ק"צ שאמרה רק משל כדאמרי אינשי דומיא דמש"כ לקמיה קולבא רעייא וכו', וחלילה היא לא החשיבה את רבי חול. ומרן אאמו"ר שליט"א האריך על זה בכתביו ועדיין לא זכינו שנדפס. ועיין בכל זה בקובץ מקרא קודש הנז' (בהערה הקודמת) שהביא את תמצית הענין בקצרה.

קכו. דאעפ"י שפסק השלחן ערוך בריש סימן תנ"א שצריך להצניע את כלי החמץ במקום שאינו רגיל לילך שם כדי שלא יבוא להשתמש בהם בפסח, מכל מקום כלים אלו מותרים בשימוש בצונן בדרך עראי, וכמו שפסק הרמ"א ביורה דעה סימן קכ"א סעיף ה', וממילא שם כלי לא פקע מינייהו. אלא דהא מיהא יש לאסרם בטלטול משום דחשיבי כנתנם לאוצר ואסח דעתיה מינייהו, וזה תליא בפלוגתייהו דרבי יהודה ורבי שמעון במוקצה. וכיון שביו"ט נקיטינן לחומרא כרבי יהודה, אין לטלטל את כלי החמץ בפסח אפילו בשביל להשתמש בהן בצונן. מיהו בשבת אפילו לאחר זמן איסור חמץ כלי החמץ מותרים בטלטול, משום דבשבת נקיטינן כרבי שמעון דלית ליה מוקצה. אבל כלי ששכח להצניעו ומצאו בתוך הפסח, כיון שעדיין שמו עליו לגבי צונן וכדבר האמור, ומחשבת הצנעה לבדה אינה מחשיבתו למוקצה, אין לאסרו בטלטול.

עיונים וביורורי הלכה

עיונים וביורורי הלכה

סימן א

חידושים וביאורים מסביב לתשובת מהרי״ץ (ח״ג סי׳ קע״ד) בנוגע לסעודה שלישית בערב יו״ט או בערב פסח שחלו בשבת ..... נז

סימן ב

קיום סעודה שלישית על מצה עשירה מצה מבושלת ומצה מטוגנת, ובעיקר היתר אכילתם בערב פסח. ..... פו

סימן ג

הימנעות מאכילת חמץ בערב פסח וחקירה בגדר בל תוסיף ..... קא

עיונים ובירורי הלכה

סימן א

חידושים וביאורים מסביב לתשובת מהרי"ץ (ח"ג סי' קע"ד) בנוגע לסעודה שלישית בערב יו"ט או בערב פסח שחלו בשבת

מהרי"ץ בתשובתו ח"ג סי' קע"ד מאריך לבאר בכמה אנפי את מאמר הזוהר הקדוש בפרשת אמור (דף צ"ד.) שממנו יסוד מוסד לאופן עריכת סעודה שלישית בשבת שחלה להיות בערב יום טוב והמסתעף מינה. ועלה במחשבה כי תהיה תועלת לבוא בדרך קצרה ולסכם את השיטות השונות, בהיות דאיכא נפקותות בינייהו לדינא, ואגב אורחא ארשום למזכרת עיו"ן מה שנתחדש לפום רהטא, וזה החלי בעזר צורי וגואלי.

תחילה וראש נעתיק את דברי הזוהר כצורתם.

בהאיי יומא תלת סעודתאן בעיין בני מלכא לזמנא ולסדרא פתורי בגין יקרא דמלכא, כמה דאוקימנא. וכד אזדמן ביה חגא או זמנא, לא יסדר בר נש תרי פתורי בכל סעודתא, חד לשבת וחד לאושפיזא, בגין דכתיב (שמואל ב' ט' י"ג) כִּי עַל שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ תָּמִיד הוּא אֹכֵל. ספוקא הוא בפתורא דמלכא לההוא אושפיזא דאתייא ליה. ועל דא בעי בר נש לסדורי פתורא שלימא למלכא, והוא יהיב מיניה לאושפיזא.

א"ר אלעזר סעודתא תליתאה דשבת כד איערע ביה אושפיזא, שבקין ליה או לא שבקין ליה. אי לא שבקין ליה, אשתכח אושפיזא דחייא מפתורא דמלכא. אי שבקין ליה, אשתכח פגימו בסעודתא דמלכא.

א"ל ר"ש אבוי, למלכא דאיערע ביה אושפיזא, ונטל מיכלא מקמיה וסלקא לאושפיזיה, אשתכח אף על גב דמלכא לא אכל עמיה, ממיכלא דמלכא קא אכיל, ומלכא יהיב ליה למיכל. וכל דא בגין דהוא אושפיזיה דמלכא.

ובבי רב המנונא סבא, לא חיישי לאושפיזא בשעתא דא, ולבתר מסדרי פתורא לאושפיזא.

בהאיי יומא, מלולא אסיר הדא הוא דכתיב (ישעיהו נ"ח י"ג), מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר. ותנן, חפצך כתיב, בגין דהאיי יומא כל מהימנותא אתקשר ביה.

אמר ר"א והיך עבידנא דלא לסדרא (ס"א לסלקא) סעודתא דמלכא לאושפיזא, דהא ארביסר דחל להיות בשבת, סלקא סעודתא דמלכא לפסחא, אף על גב דלאו איהו אושפיזיה.

אמר ליה הכי אמינא, דאי הוא אושפיזיה (כל ההוא יומא) יכלא לסלקא ליה. ואי לאו, לא סלקא ליה. ואי נימא די"ד דחל להיות בשבת, אתדחייא סעודתא דמלכא מקמי סעודתא דפסחא, שאני פסח דסעודתא דשבת אתדחייא בכמה גוונין, חד בגין מצות ומרורים, דבעי בר נש דישתכח תאיבא. וחד בגין פסח, והא נהמא לא אשתכח מו' שעות ולמעלה, דסידורא דפתורא בלא נהמא לאו הוא סדורא. ואי תימא בחמרא, חמרא שארי בגין דתאיב (ס"א דגביר ס"א דגריר) לבא, אבל מיומאי אשתדלנא דלא בטילנא סעודתא דשבת אפילו אינון יומי דאשתכח ביה. בהאיי יומא חקל דתפוחין קדישא אתברך, ומתברכן עלאין ותתאין, והאיי יומא קשורא הוא דאורייתא.

א"ר אבא, הכי הוה עביד רבי שמעון, בזמנא דאסתלק סעודתא דשבתא, מסדר פתוריה ואשתדל במעשה מרכבה, והוה אמר, הא סעודתא דמלכא דייתי למיכל גבאי.

בביאור מאמר זה נחלקו הדעות, ומינייהו נפקא מינה להלכה וכדלקמן. ובעיקר יש לעיין במה שנראה כמסקנת הזוהר, דאין לקיים סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת כלל ועיקר, והן אלו דברי הגר"א בביאורו לסי' תמ"ד יעו"ש. וכן הוא פשטות לשון הש"ס בפסחים דף מ"ט, וע"ע שם בדף י"ג. וברש"י ד"ה מזון. ובהיות וכן הוא, מצוה עלינו ליישב דעת מרן שם שצריך לקיים סעודה שלישית במצה עשירה. וכן כתבו כמה מארי קבלה, ועל צבאם הרב טור ברקת שאין כמותו בקי בחדרי הזוהר, ויצק מים על ידי מהר"ח ויטאל. ובשו"ת רביד הזהב למהר"י משרקי (סי' ט"ל) כתב כי עכשיו חדשים מקרוב באו מורים שאין צריך לקיים סעודה שלישית, וסומכים עצמם על דברי הזוהר. לזאת שינס מהרי"ץ את מתניו לקיים את המנהג הקדום, ופלפל בחכמה בארבעה פירושים שונים, וכפי שנביאם לקמן. ואף שאלו דברים המוצבים ארצה וראשם מגיע השמימה, איננו יכולים להימנע מלכתוב לפחות את פשטיהם כפי דלות הבנתנו, וא"ש ההי"ב.

תוספת בסעודת יו"ט ר"ח וחנוכה שחלו בשבת, ועריכת שלחן נפרד לכבודו

תחילת מאמר הזוהר הוא כך, **בהאיי יומא תלת סעודתאן וכו', כמה דאוקימנא. וכד אזדמן ביה חגא או זמנא וכו', והוא יהיב מיניה לאושפיזא.** אין עוררין בפירוש תחילת מאמר הזוהר, שביו"ט שחל בשבת אין לסדר שני שלחנות בכל סעודה, אחד לשבת ואחד ליו"ט, אלא שלחן אחד לשניהם. שהיו"ט המשול באורח מקבל את מאכלו כדי סיפוקו משלחן המלך. ומדייק מהרי"ץ מלשון הזוהר שצריך להוסיף מעט בסעודתו בעבור יו"ט, דמלשון הזוהר כאן, **לסדורי פתורא שלימא למלכא** מוכח שתהא תוספת בסעודה גם עבור יו"ט.

ומסתברא דכשם שאסור לעשות שני שלחנות באותן הסעודות המחוייבות מדינא, אחד בעבור שבת ואחד בעבור יו"ט, הוא הדין שאין לאכול אפילו בין הסעודות רק לכבוד היום טוב. שהרי מצוי לפעמים שאוכלים פירות ומיני קליות גם שלא בתוך הסעודה, ועפ"י האמור יש לכוון בהם לכבוד שבת ויום טוב יחד, ולא לכבוד שבת לבד, ובודאי שלא לכבוד יו"ט לבד. שוב מצאתי בספר בן איש חי שיצ"ל על ידי מכון הרב מצליח בבני ברק ה'תשע"ב, הערה בדף תרט"ו, שאין נכון להרבות בסעודות נפרדות לכבוד ר"ח ויו"ט שחלו בשבת יעו"ש, והוא ממש כדברינו.

ובעיקר הדין שלמד מהרי"ץ מלשון הזוהר שביו"ט שחל בשבת צריך להוסיף מעט בסעודה לכבוד היום, מצינו למהר"ח פלאגי בספר רוח חיים (ס"ס תקכ"ט) שנראה שכתב כן מסברא דנפשיה, והעתיקו הכף החיים (שם ס"ק ל"ז). והשתא מצינו תנא דמסייע ליה מדברי הזוהר הק' ובודאי הוא היה שש ושמח על ראיה נכבדה כזו. אלא דמהר"ח פלאגי גופיה לא חילק בין סעודה שלישית לשאר הסעודות, ומהרי"ץ מחלק בכך וכמתבאר בתשובת מהרי"ץ בהמשך [וכדאיתא לקמן בסמוך]. ומה גם דלפי סברת מהר"ח פלאגי איכא למימר דסגי לן אפילו בתוספת באחת מתוך שלושת הסעודות ואין צריך תוספת בכל אחת ואחת, אבל למאי דמוכחינן מדברי הזוהר מובן כי יש להקפיד להוסיף גם בסעודה ראשונה וגם בשנייה [אלא שבסעודה שלישית סובר מהרי"ץ בפירושו הראשון שאין ראוי להוסיף]. ובמלים אחרות צריך לומר כי אף שאין לנו שום הכרח

שמהר״ח פלאגי יסכים דוקא לפירושו הראשון של מהרי״ץ, שלפיו כל מאמר הזוהר בענייננו נסוב על ענין התוספת שמוסיפים בסעודות יו״ט שחל בשבת, ושממילא יש לחלק בין סעודה שלישית לשאר הסעודות, אולם אפילו אם הוא לא יסכים לפירושו, מכל מקום דיוקו של מהרי״ץ מלשון הזוהר המזהיר לסדר פתורא שלימא למלכא, והוא יהיב מינה לאושפיזא, הרי הוא נכוחי מצד עצמו, והוא ראיה נפלאה לחידושו.

ועוד מצינו חידוש לדינא מאת הגרי״ח שצריך להוסיף תוספת מיוחדת בסעודת שבת אם חל להיות בו ראש חודש, וכן בחנוכה שחל בשבת, עיין בספר בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כ״ח לגבי חנוכה, ובשנה שנייה פרשת ויקרא אות י׳ לגבי ראש חודש. ואף שלא מצינו לו כן ביו״ט שחל בשבת בהדיא, הרי הדברים קל וחומר. וכן פסק מרן אאמו״ר שליט״א בש״ע המקוצר (סי׳ פ״ח סעיף י״ב, וע״ע שם). ובחמדת ימים איתא הכי דוקא לגבי ראש חודש שחל בשבת, אך לגבי חנוכה כתב בסתמא כי אם כשחל בשבת צריך להרבות בו בתוספת שמחה, ולא הזכיר מתוספת בסעודה.

ענין אכילת מרור לתיאבון

טרם נבאר את ההסברים השונים, יש לעמוד על מה שמפורש בזוהר בהדיא בסוף המאמר שבערב פסח שחל בשבת איכא סברא אלימתא לבטל את הסעודה השלישית, דהתם סעודתא אתדחייא בכמה גוונין, האחד בגין מצה ומרורים, והשני בגין פסח. ומבואר שישנן שלוש סברות לבטל סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת, ואחת מהן היא בשביל לאכול את המרור לתיאבון. ונתחדש בזה בדרך אגב, דאעפ״י שמבואר בש״ס בבלי וירושלמי (בריש פרק ערבי פסחים) וברוב הפוסקים שצריך לאכול את המצה לתיאבון, אין זה דוקא במצה, אלא גם במרור. ולא שייך לדחוק ולומר אולי נפלה טעות סופר בלשון הזוהר ותיבת מרורים בכדי נסבה, כי הזוהר פותח ואומר דסעודה שלישית אתדחייא בכמה גוונין, ונודע שתיבת ״כמה״ כוללת לפחות שלושה דברים. והכא נמי אין לקבוע סעודה בערב פסח כדי לאכול את המצה ואת המרורים לתיאבון, הרי שני טעמים, ועוד מפני שאסור לאכול פת בערב פסח משעה ששית ומעלה, סך כולם ג׳ טעמים. [אכן יעויין מה שכתב בזה בספר יש שכר דיני פסח אות ב׳ בהערה, וצ״ע]

ומכח דברים אלו הנני עני בדעת לא אדע דעת קדושים, כגון את מה שכתוב בספר ערוך השלחן (סי׳ תע״א סעיף ה׳), דכלפי מה שכתב הרמ״א בהגהת הש״ע שם שיש הנוהגים להימנע מאכילת חזרת בערב פסח כדי שיאכל מרור לתיאבון, וכמו שהעיד רבינו ירוחם (נ״ה ח״ד מ״ד:) העיר הערוך השלחן בזה״ל, אין עיקר לזה, דאטו המרור אכילה טובה היא שתהא לתיאבון, אדרבא הרי הוא זכר לעינוי. עכ״ל. וכבר קדמו הרב עולת תמיד (שם אות ב׳) יעו״ש. ואישתמיט מינייהו דברי הזוהר המפורשים בענייננו, וצ״ע.

ועל מרן הבית יוסף וסיעתו שהעירו על סברת רבינו ירוחם בסתמא ואמרו שאין למנהגם של אלו טעם, אין קושיא כל כך, משום שבעיקר מצות אכילת מצה לתיאבון צריך לומר שנתחדשו שני דינים, האחד שבעת אכילת המצה ירגיש שהוא זקוק למזון והוא מתאווה לאכול, והשני שירגיש חידוש והתרגשות מטעמה הנפלא של מצה[א]. והנה הסיבה שאסרו חכמים לקבוע סעודה בערב פסח היא מפני הטעם הראשון שייכנס לליל הסדר בתחושת רעב. ואסרו עוד לאכול את המצה לפני פסח, ודימוהו לבועל ארוסתו בבית חמיו, וכל זאת בכדי שירגיש חידוש באכילת המצת מצוה[ב]. וזה מפני הטעם השני שצריך להרגיש הנאה וחידוש מאכילת המצה. ומעתה מובנת הערת מרן הבית יוסף והבאים אחריו על רבינו ירוחם שאין למנהג זה טעם, דאין זה סותר למאמר הזוהר שלפנינו, כי אנן עסיקינן באיסור קביעת סעודה בערב הפסח, ועלה קאמר הזוהר שההימנעות מן הסעודה היא בכדי לאכול את המצה ואת המרור לתיאבון, ויש לפרש שמפני קדושת המצוה צריך לאכלם בהרגשת רעב, להיפך מקרבן פסח שנאכל על השובע, ושפיר איכא לאקשויי על הנוהגים להימנע מאכילת מרור בערב הפסח כדי לאכול את המרור לתיאבון, דתיאבון זה האמור אינו הרגשת רעב דקא עסיק ביה הזוהר, אלא הרגשת חידוש באכילת המרור, וזהו מנהג בלי טעם, דמהיכא תיתי, ואדרבה איפכא מסתברא כי המרור בא להזכיר את המרירות.

אולם על העולת שבת והערוך השלחן לא אשכחנא פירוקא, דאינהו קאמרי כדבר ברור שאין צריך לאכול את המרור לתיאבון, ומשמע כי אפילו

א. ומרן אאמו״ר שליט״א בשו״ת עולת יצחק חלק ג׳ סי׳ ק״נ האריך בזה, וכתב שהמצה היא כולה יצר הטוב, לכן ישנה מעלה לארכלה בתאווה מרובה, יעוש״ב.

ב. וידוע נידון הפוסקים האם האיסור הוא מעלות השחר כפי שאנחנו נוהגים, או שהוא מחצות היום, או אפילו מר״ח ניסן, ואכמ״ל.

לכתחילה מותר לאכלו על השובע, ולא היא, כדמוכח בזוהר. ונפקא מינה במי שאנוס ואינו יכול לקיים מצות אכילת מצה, אם מחויב להימנע מקביעות סעודה בערב פסח, דאם כדבריהם כן הוא מותר לו לאכול כפי דרכו בכל ערב יו״ט, אולם לפי מה שמפורש בזוהר גם בכה״ג אסור לו לקבוע סעודה מחמת המרור.

האם אפשר לנהוג כהנהגת רשב״י שעסק במעשה מרכבה

בסיום המאמר מעיד רבי שמעון על השתדלותו מעולם שלא לבטל סעודה שלישית, והסביר רבי אבא דרשב״י עסק במעשה מרכבה. ומבואר שבזמן שנאנס רשב״י מלקיים את הסעודה השלישית כתקנה במאכל ומשתה, היה פועל יחודים בדרך לימודו, ובכך קיים את תכלית סעודת השבת. ויש לדון לדידן יתמי דיתמי, מי שאנוס ואינו יכול לקיים את אחת מסעודות השבת, האם עליו להקפיד עכ״פ שילמד איזו סוגיא על שלחנו כפי כח שכלו ועיונו, ובפרט מי שבקי ברזי תורה, בבחינת הכתוב בפיוטו הנודע של מהר״ש שבזי, ׳לבי ביום שבת יבין בחידות׳. או דילמא דרשב״י לבדו הוא שיכל לפעול תיקונים כאלו, ולא אנן ודכוותן.

ומצאתי שהרב מגן אברהם בסי׳ תמ״ד (סק״ב) כתב בשם השל״ה, דרשב״י הק׳ היה עוסק במעשה מרכבה במקום סעודה שלישית. ומדקבעה המג״א בתוך ספר ההלכות, וגם ממה שלא ציין לגוף דברי הזוהר אלא להשל״ה שהעתיק את את מנהגו של רשב״י, מוכח דס״ל להמג״א דאף לדידן נמי אפשר לנהוג כן, ומי שאינו יכול לקיים את הסעודה השלישית כפי רגילותו במאכל ומשתה, אם הוא בקי ברזי תורה ראוי לו שיעסוק במקומה במעשה מרכבה, אבל אם אינו בר הכי לכאורה אין לו אפשרות להשלים את חסרון הסעודה ולתקן את המעוות.

מיהו הכף החיים (שם ס״ק י״ח) כתב על כך בזה״ל, נראה דהיינו דוקא לרשב״י ע״ה דהוה נהירא ליה שבילי דשמיא כשבילי דארעא, ויודע הלימוד שעושה תיקון במקום סעודה, אבל אנחנו צריכים דוקא לעשות סעודה. ומכל מקום אם יהיו שניהם כאחד טובים, עכ״ל. וביאור דבריו הוא, שהנה בערב פסח שחל בשבת אינו יכול לקיים סעודה שלישית כתקנה, ובזה אפשר לנהוג באחת משני דרכים, או לחפש צדדים לקיימה כפי שנוהגים כיום, או לבטל את הסעודה מעולם המעשה לגמרי, ותחת זאת לעסוק במעשה מרכבה. ועל כך

התרעם מהרי"ח סופר בעל כף החיים, כיון שאנחנו יכולים לקיים סעודה שלישית בדרכים מסויימות, אל לנו לנהוג כרשב"י דכל רז לא אניס ליה. אכן נראה שגם המג"א מודה לזה, כפי שנראה מדבריו שם שמחפש טצדקי כיצד לקיים בכל זאת את הסעודה השלישית, אלא שבכל זאת הוא אומר כי אפילו בזמננו מי שבקי במעשה מרכבה ראוי לו לדעת שאפשר "לתקן במקצת" את חסרון הסעודה על ידי עסק במעשה מרכבה, כמו שרשב"י "תיקן לגמרי" את חסרונה. וזהו שסיים הכף החיים ואמר, אם יהיו שניהם כאחד טובים. וכן צריך לפרש בכוונת הרב חמדת ימים שכתב (בהלכות פסח) בזה"ל, ואשר בא בתעלומות חכמה ויונק מסוד תנחומיה, יאותה להם לעשותה במיני תרגימה ולתרגם סודות התורה כמו שהיה עושה הרשב"י ע"ה. עכ"ל. כי מזה ומזה ידך אל תנח.

ויש לציין כי בספר יש שכר (דיני פסח אות ב') סבירא ליה איפכא, דנקיט התם לדינא דבערב פסח טפי עדיף והיותר מובחר להשלים את הסעודה השלישית בדברי תורה ובשתיית יין בשיעור הגורר תאות המאכל, עוד יותר מאשר לקיים את העצות המובאות בשלחן ערוך, יעו"ש. אלא דאפילו אם נסבור כמותו בכוונת הזוהר שלא כפי שהבינו שאר חכמי ח"ן, ודאי עלינו לנקוט למעשה כפי שמורים חכמי הפשט, וכמו שהאריכו על כך רבים, ומתוכם מהר"י משרקי בשו"ת רביד הזהב סי' ט"ל, יעוש"ב.

ונפ"מ מכל זה גם לאדם פשוט כמוני הצעיר הכותב, שאפילו בפשטי התורה אין לי השגה מספקת, קל וחומר ברזי התורה, בכל זאת אם נאנס ואינו יכול לקיים כלל איזה סעודה מסעודות השבת, כגון באופן שהסעודות מזיקות לבריאותו דנקיטינן שלעונג ניתנו ולא לצער, בכל זאת אפשר לתקן חסרון הסעודה במשהו דמשהו על ידי גירסא בעלמא בספר הזוהר הקדוש במקומות העוסקים בעניינים אלו[ג]. וכך נמצא שלא נדחה לגמרי מסעודת המלך, והטעם הוא כמו שביארנו שגם בזמננו מי שבקי בחכמת הקבלה יכול לתקן "קצת", הגם שעיונו בספרי הזוהר והמקובלים אינם מגיעים לקרסולי רגליו של רשב"י, והגם שמבחינת רשב"י עיונו של אותו חכם שווה לגירסא בעלמא, אזי אפילו אנחנו שאין עסקנו ברזי הקבלה כלל ועיקר יכולים לתקן בגירסא בעלמא אולי גם היא תועיל במשהו קטן, וצריך עיון.

ג. בפירוש מתוק מדבש איתא שאלו עניינים העוסקים ביחוד זו"נ, ובספר חמדת ימים (שם) כתב לעסוק בסוד ג' סעודות שנתבארו בזוהר פרשת יתרו. וע"ע בספר ערב פסח שחל בשבת פרק כ"א הלכה י"ד הערה ל' דעות אחרות בזה.

הסברו הראשון של מהרי״ץ בדברי הזוהר

עפ״י הקדמת מהרי״ץ המובאת לעיל שהזוהר משמיענו בזה שצריך להוסיף תוספת מיוחדת ביו״ט שחל בשבת, הרי הוא ממשיך ומבאר את כל המאמר עפ״י דרכו. מקשה רבי אלעזר על ההנחה שצריך להוסיף תוספת בסעודת השבת לכבוד יו״ט, סעודתא תליתאה דשבת וכו׳, אשתכח פגימו בסעודתא דמלכא. כאן מתחיל מהרי״ץ להסביר את המהלך הראשון בסוגיא, כי הנה עפ״י מה שהקדמנו שצריך להוסיף בסעודת שבת בשביל היו״ט, מה נעשה בסעודה השלישית, נוסיף בסעודה או לא נוסיף. אם לא נשביח את הסעודה בתוספת מיוחדת, נמצא האורח שהוא היו״ט דחוי משלחן המלך, שכן אין לו די סיפוקו. ואם נוסיף גם בשביל האורח, נמצאת פגימה בסעודת המלך. אלו הם דברי מהרי״ץ, ובהיות והם קצת סתומים, יש להוסיף הסבר, וזהו. היות וביו״ט לא צריך לאכול סעודה שלישית, אזי האורח אינו סמוך על שולחננו בסעודה זו כלל ועיקר, ואיננו סמוכים אז אלא על שלחן המלך לבדו. לכן רבי אלעזר מעלה צד שאין להוסיף בסעודה זו בעבור האורח, דמשתכח פגם בסעודת המלך, שכן כאמור היו״ט איננו אורחנו כעת, ואינו מיסב כעת אלא על שלחן המלך. ואם נוסיף תבשיל בעבורו, נראה כביכול ח״ו אין ביכולת המלך להעניק לו את סיפוקו. אלא דקשה מה נפשך, כי אם לא נוסיף בעבור האורח, הוא יידחה משלחן המלך. [מיהו אכתי לשון מהרי״ץ שכתב, חסרון שלא הוסיפו צריך ביאור, דהו״ל למימר חסרון שהוסיפו. ואולי הוא טעות סופר].

ויש ליתן לב לפי פירוש זה, דמאי דאמר רבי שמעון, אי לא שָׁבְקִין ליה כו׳ אי שָׁבְקִין ליה כו׳, אינו כמשמעו הפשוט בכל מקום בכוונת עיזבון והנחה, אלא בכוונת הוספה. וכך יוצא פירוש מחודש, אי לא שבקין ליה, ר״ל ״נניח״ את כבוד האורח במקומו ו״לא נוסיף״ תבשיל בעבורו. ואי שבקין ליה, ר״ל ״לא נניח״ את כבוד האורח ו״נוסיף״ תבשיל בשבילו. זכר לדבר מצינו לגבי פריקה וטעינה, וחדלת מעזוב לו, עזוב תעזוב עמו (שמות כ״ג ה׳), שתרגם אונקלוס, משבק תשבוק מא דבלבך עלוהי ותפרוק עמיה.

על קושיא זו מתרץ רבי שמעון אביו של רבי אלעזר, שאין להוסיף בסעודה שלישית בעבור האורח ואעפ״י כן הוא אינו דחוי משלחן המלך, שכן יש למשול על כך משל למלך שפגע בו אושפיזו בפתע פתאום. מה עשה המלך.

נטל את מנתו שלו, והעבירה לאושפיזו. וכך הוא גם בענייננו, אעפ״י שלא הוספנו מאכל עבור היו״ט, כי הוא סמוך על שלחן המלך ולא על שולחננו, עכ״פ המלך בעצמו נתן לו לאכול משלו. ואף שהאורח אינו סועד על שלחן המלך בסעודה שלישית, מכיון שהמלך הניח לפניו את מאכלו, נחשב כאילו נשתתפו שניהם יחד בסעודה.

ומייתי רבי שמעון ראיה לכך מדבי רב המנונא סבא, שגם הם לא חשו להוסיף תוספת מיוחדת בסעודה שלישית בעבור האושפיז. אלא שכתובה כאן תוספת חשובה, לבתר מסדרי פתורא לאושפיזא. דהיינו שבביתו של רב המנונא נהגו לסדר שלחן לכבוד היו״ט לאחר סעודה שלישית. ויש להסתפק בדבר, האם רבי שמעון בעצמו אינו מסכים לפשרה זו של סדר השלחן לאחר הסעודה השלישית, או דלמא שסדר השלחן אז מסכים למשלו שהמלך נטל את מאכלו והביאו לאושפיזו. אך מהרי״ץ נטה לפירוש זה האחרון, והמשיך להסביר את קושית רבי אלעזר השנית עפ״י מהלך זה יעו״ש.

עד כאן הוא המהלך הראשון שחידש מהרי״ץ בהבנת דברי הזוהר, ושרשו הוא דספיקיה דרבי אלעזר הוא על יו״ט שחל בשבת האם ביו״ט שחל בשבת מוסיפים תוספת בסעודה שלישית לכבוד היו״ט או שלא. וממהלך זה אין כל כך נפקותא לדינא מלבד מה שנתבאר מקודם בתוך הדברים, שביו״ט שחל בשבת צריך להוסיף בשתי הסעודות הראשונות תוספת ניכרת לכבוד היו״ט, מלבד סעודה שלישית שלא מוסיפים בה לכבוד היום, אלא שמסדרים בה את השלחן לאחר הסעודה לכבוד היום. ולא ראינו שנוהגים כן.

הנלמד מהסברו השני של מהרי״ץ בכוונת הזוהר, וענין הכנה משבת ליו״ט

שוב מחדש מהרי״ץ מהלך נוסף מדעתו, סעודתא תליתאה בשבת וכו׳. המדובר הוא באופן שיום טוב חל ביום שבת וביום ראשון שאחריו, ושאל רבי אלעזר כיצד נתנהג בסעודה שלישית דשבת, אם נאכל כדי שביעה, אז האורח שהוא סעודת ליל יו״ט יהא דחוי משלחן המלך, או שיאכל מעט בסעודה שלישית, ואז הוי חסרון בשלחן המלך. והשיב ר״ש כי לפי דעתו אין לאכול בסעודה שלישית כדי שביעה, ואין בכך פגם בכבוד המלך, שכן משל וכו׳. ומוסיף ר״ש כי מאידך בבית רב המנונא סבא לא חיישי להכי ואוכלים בסעודה שלישית

כדי שבעם, ובשביל להפיס דעת האורח נהגו עכ״פ לסדר לו שלחן. ולגבי סידור השלחן הנהוג אצל רב המנונא הביא מהרי״ץ שני פירושים שונים וכדלקמן. ולאחר מכן מסקינן כי אם יו״ט חל במוצ״ש ולא בשבת כולי עלמא מודו שיאכל בסעודה שלישית שלפניו כדי שבעו, וכל הנידון הוא רק באופן שיו״ט חל גם בשבת וגם במוצ״ש, וערב פסח שחל בשבת שאני וכו׳.

ישנם מספר חידושים הנלמדים מן המהלך השני, ונעמוד על חלקם. האחד הוא שבאופן שיו״ט חל בשבת ובמוצ״ש, דין סעודה שלישית שנוי במחלוקת בין רבי שמעון לרב המנונא, דלרבי שמעון יש להמעיט מעט מרגילותו באכילת סעודה שלישית, ואין בכך פגם בסעודת המלך. ואילו בבית רב המנונא נהגו לאכול סעודת שלישית לשובע כפי רגילותם בכל שבת, אלא שבכדי להפיס את דעת האושפיז הורה לבני ביתו לסדר שלחן לכבוד האורח [ולקמן יתבאר בס״ד מה שנוגע לענין איסור הכנה משבת ליו״ט]. וכפי הנראה מריהטת לשון הזוהר, רשב״י הראה פנים להנהגת רב המנונא לאכול סעודה שלישית לשובע, ולא הכריע בבירור כפי סברת עצמו. [וגם מהרי״ץ הכריח כן בסוף תשובתו, וכדלקמן].

ולענין דינא, הרמ״א בסי׳ תקכ״ט פסק כהכרעת מהרי״ל (הלכות יו״ט סי׳ ב׳) שביו״ט שחל במוצאי שבת, אזי אף שבשביל סעודה שלישית שלפניו צריך לאכול כביצה פת, מכל מקום צריך להמעיט באכילתו רק שלא יהיה כשיעור קביעות סעודה, והכי נקיטינן [ויעו״ש בביאור הגר״א ובמחצית השקל ובשא״פ]. ולפי האמור בביאור מאמר הזוהר כעת, דברים אלו נכונים דוקא אליבא דרשב״י, כי לפי רב המנונא סבא הממעיט מרגילותו בסעודה שלישית פוגם בכבוד המלך. ולפיכך מצאנו טוב טעם למה שפסק בשער הציון (שם סק״ט) דלכתחילה טוב יותר לקבוע את זמן הסעודה השלישית קודם זמן מנחה קטנה, כי אז יוכל לאכול כמה שירצה. וכן מנהיג מרן אאמו״ר שליט״א בקהילתו באופנים אלו להתפלל מנחה גדולה בערך בשעה אחת בצהריים, ואחרי כן לסעוד סעודה שלישית מוקדמת. וכן נוהגים רבים מציבור היראים על אף הקושי הכרוך בכך. ולמרות שמעדיפים לעשות לאכול סעודה שלישית מוקדמת בכדי לאכול כפי רגילותו בכל שבת, להאמור הכי עדיף טפי מטעמא אחרינא, דמלט נפשיה מפלוגתא דרבנן, כי אם סועד סעודה שלישית אחר זמן מנחה קטנה נכנס למבוכה האם להמעיט בסעודת המלך לכבוד האושפיז או שלא.

אולם כמו שנתבאר הני מילי כולהו אינן אלא ביו"ט שחל בשבת וביום ראשון, אבל אם היו"ט חל במוצ"ש לבדו, אין מניחים מקום פנוי לכבוד האורח, ואיננו נוהגים כך, וכבר הערנו על כך בהמשך אגב ביאור המהלך השלישי מאת הרמ"ז.

ולגבי סידור השלחן לכבוד האושפיז לאחר סעודה שלישית העלה מהרי"ץ שתי אפשריות. בראשונה כתב שסידרו את השלחן לאחר יציאת השבת, אולם בעניי לא זכיתי להבין זאת, כיון שמטרת סידור השלחן נועדה להפיס את דעת האושפיז, אזי תמוה כיצד הוא מתפייס אם מסדרין את שלחנו לאחר יציאת השבת, הלא אין כאן נתינה והקרבה מן השבת למען האושפיז. הרי מושג פיוס הוא נתינת תשורה מיוחדת לכבוד מי שכבודו הומעט, ואילו עתה אנחנו מתנהגים בדיוק כפי שעושים בכל יו"ט שני שמסדרין את השלחן דוקא לאחר יציאת היו"ט הראשון, ולא מקריבים שום דבר מן השבת, וצ"ע.

אלא שמהרי"ץ חידש שאפשר עוד לפרש שסידרו את השלחן לכבוד היו"ט בתוך השבת גופא לאחר הסעודה השלישית, ואין בזה משום מכין כיון דהכנה דמצוה היא - וכיוֵן בזה לדברי הרמ"ע מפאנו שאמר כן כדבר פשוט, וכמובא בהמשך התשובה שם – וכיון שזהו חידוש, הביא לכך רב המנונא ראיה מהא דמלולא דבטלא אסירא ודמצוה שריא, והכי נמי כאן דהכנה דמצוה מותרת לעומת הכנה דחול שאסורה, יעו"ש בדברי מהרי"ץ. ולפום ריהטא פירוש זה המקשר את איסור שיחה בטלה בשבת לסידור השלחן, מרווח ועולה יפה יותר משאר הפירושים האחרים. והרמ"ע ומהרי"ץ לא נרתעו מלומר כן אף שהש"ס וכל הפוסקים נקטי דהכנה דמצוה נמי אסירא, דעכ"פ סבירא להו שזוהי דעת רב המנונא לבדו, ושאר החכמים סברי שדינו אין דין וראייתו ממלולא אינה כלום.

אבל לכאורה יש להקשות אהאיי פשיטותא שצריך לומר דרב המנונא סבירא ליה דהכנה דמצוה שריא, כי בהיות שזהו חידוש נשגב שלא שערוהו הפוסקים בודאי היה להם הכרח גמור לחדש זאת בדעת רב המנונא, דהיינו שהבינו ברוחב דעתם שלא שייך לתרץ באופן אחר. אך שמא קשה, אולי עדיפא מיניה אית לן לתרוצי עפ"י דברי התוס' בריש ביצה (דף ב': ד"ה והיה) והר"ן (שם), דנקטי אליבא דרב חסדא דלית ליה הואיל, דהכנה של אפייה ובישול שאינה אלא תקוני מילתא בעלמא אין בה משום הכנה דאורייתא, ואינה אסורה אלא

מדבריהם. והשתא יש לומר שגם הכנה כזו של סידור השלחן שאינה אסורה אלא מדרבנן, התירוה בערב יו"ט שחל בשבת מפני כבוד יום טוב, שלא יידחה האושפיז מכל וכל. וכשם שישנה סברא להמעיט בסעודת שבת לכבוד היו"ט, הוא הדין שהתירו איסור הכנה דרבנן.

אולם לאחר העיון מתבאר כי אכן אין לנו ברירה אלא לחדש שרב המנונא סובר שהכנה דמצוה מותרת לגמרי, כי האומר כפי הנז"ל שמפני כבוד יו"ט התירו הכנה דרבנן הרי הוא עוקר את הנהגת רב המנונא ממכונה. כי כל עצם הנהגתו של רב המנונא באה ללמדנו שאין לוותר על כבוד השבת לצורך היו"ט, ואפילו לא כמלוא נימה. לכן הוא נהג לאכול כדי שבעו ולא להתחשב ביו"ט. וממילא לא שייך לומר שמותר לעבור אפילו לא על איסור דרבנן, ודוק.

מהלך ג' מאת מהר"ם זכות (הרמ"ז) בעל מקדש מלך

אחרי שמהרי"ץ מביא שני פירושים מדעתו, הוסיף והביא פירושים נוספים מאת המפרשים ז"ל. הראשון הוא ממהר"ם זכות בעל מקדש מלך בשם מורו ז"ל, שהעמיד את שאלת רבי אלעזר הראשונה באופן שהיו"ט חל בשבת וגם למחרתו ביום ראשון, כגון בראש השנה או בשני ימים טובים של גליות, וחקר ר"א באופן זה האם מבטלין את הסעודה השלישית לגמרי או שמקיימים אותה[ד]. תירץ לו רשב"י שלפי דעתו מבטלין אותה שכן משל וכו', אמנם בבית רב המנונא גם באופן זה לא ביטלו את הסעודה השלישית. ועוד הוסיף הרמ"ז פירוש עד"ה לגבי האיי דמלולא אסיר. חזר והק' רבי אלעזר על סברת אביו שאמר כשאינו אושפיזיה אין מבטלין את הסעודה השלישית, מ"ש מערב פסח שחל בשבת, ותירץ וכו'. ואחרי כן הביא את פירוש הרמ"ע מפאנו דלהלן בקיצור, ודחאו בשתי ידים, וראה מ"ש בס"ד לקמן. וכוונתו דרבי אלעזר בקושייתו השנית הקשה על מה שנתבאר בדברי אביו בדרך אגב, וכל דא בגין דהוא אושפיזיה דמלכא, שמובן ממילא שבזמן שאינו אושפיזיה דמלכא לא מבטלינן לסעודה השלישית, לכן נתעורר ר"א והק' מצד אחר דלא אשכחן הכי בערב פסח שחל בשבת.

וכמובן למעיינים פירוש הרמ"ז קרוב מאד לפירושו השני של

ד. אגב יש להעיר על הנדפס שם, **או לא שבקין**, דצריך לומר אי ביו"ד.

מהרי״ץ, דלתרווייהו מיירי ביו״ט שחל בשבת וביום ראשון, אך ההבדל ביניהם הוא כיצד להמעיט בכבוד הסעודה השלישית לכבוד האורח אליבא דרשב״י בזמן שהוא אושפיזו, שמהרי״ץ נקיט שממעיטים בסעודה ולא מבטלים אותה לגמרי, והמקדש מלך נקט שמבטלין אותה ולא אוכלים כלל וכלל. וכד מעיינינן חזינן שהמקדש מלך הוכרח להסביר כשיטתו שבאופן שיו״ט חל בשבת ובמוצ״ש סובר רשב״י לבטל את הסעודה השלישית לגמרי, כי כך הוא מצליח להתאים את שורת הדין וההלכה עם מאמר הזוהר דידן, שהרי אנן קיימא לן כהכרעת הרמ״א בסי׳ תקכ״ט שלא חילק בכל זה וסבירא ליה שבכל אופן שיו״ט חל במוצ״ש ואוכל לאחר זמן מנחה קטנה צריך להמעיט מרגילות אכילתו בכל שבת, והנה עפ״י דרכו של המקדש מלך אף שפסק זה בודאי אינו כדעת רשב״י הסובר לבטל לגמרי את הסעודה השלישית אם יו״ט חל בשבת ובמוצ״ש, מכל מקום אכתי יש לומר שהוא מתאים עם דעת רב המנונא, ולא מצאנו ראיה דלדידיה אסור להמעיט מקביעותו כדי להניח מקום לאורח הבא, וכבר נתבאר בהמשך דברי מהרי״ץ שרשב״י ענה מודים דרבנן לדברי רב המנונא. וכן צריך לומר באופן שהיו״ט חל במוצ״ש ולא בשבת, דאז קאמר הזוהר שאין לבטל את הסעודה השלישית, ובהיות שלפי פירוש המקדש מלך כל הנידון הוא על ביטולה הגמור של הסעודה השלישית, שפיר איכא למימר כי אפילו שאסור לנו לבטלה לגמרי, מכל מקום אין חסרון בכבוד המלך אם הוא ממעיט מקביעותו בכל שבת.

חזינן מהכא שפירושו השני של מהרי״ץ אינו יכול להתאים עם שורת ההלכה, כי אם ננקוט כוותיה שחקירת רבי אלעזר היתה אם להמעיט מרגילותו בכל שבת או שיאכל כפי רגילותו, נמצא לפי זה כי גם אם נסכים דוקא למה שאומר רשב״י להמעיט מקביעותו הרגילה בכל שבת ואין בכך פגם בכבוד המלך, מכל מקום גם הוא לא אמרה אלא באופן שיו״ט חל בשבת, אבל באופן שהיו״ט חל במוצ״ש ולא בשבת כו״ע מודו שאין פוגמים במאומה בכבוד הסעודה השלישית דשבת, ולא קיימא לן הכי.

אולם אעפ״י כן נטיית לבו של מהרי״ץ לשני פירושיו שלו ניכרת, משום דעל ידם דייק לשון הזוהר כאן דנקט, אשתכח פגימו, כלומר חסרון, ומאידך בערב פסח מבואר בדברי הזוהר שהסעודה נדחית. אתדחייא. שמע מינה דבערב יו״ט דעלמא אין אלא חסרון כל דהו בסעודה שלא כבערב פסח שהיא נדחית מכל וכל. ולשאר הפירושים לישנא דנקיט הזוהר פגימו לגבי ערב יו״ט דעלמא מוקשה ועומדת.

מהלך רביעי מאת רבינו מנחם עזריה מפאנו, ועמידה על שינויי הנוסחאות שבו

לבד משלושת המהלכים הראשונים, הרמ"ז מתייחס לפירושו המחודש של הרמ"ע מפאנו, דלדידן הוא הרביעי במספר, אך הוא דוחה אותו בשני ידיים. והנה מהרי"ץ (בענף ג') מביא פירוש שנראה מחודש שמצא בגליון ספר הזוהר כת"י מהר"א עראקי בשם מהר"ש אלקבץ, ומסדר דבריו נראה שמלבד שהבין כי פירוש נפלא זה ראוי להעלותו על שלחן מלכים דידן, גם הוא מקיים ומצדיק את פירושו של רמ"ע מפאנו מטענותיו של הרב מקדש מלך, שכן עתה חזינן שמהלכו שלו מוסבר בהרחבה ובטוב טעם ודעת בדברי מהר"ש אלקבץ. אך בטרם נתייחס לגופן של דברים יש לציין כי מובן שספר מנות הלוי בעצמו שנתחבר על ידי מהר"ש אלקבץ לא היה לפי שעה תחת עיונו הזכה של מהרי"ץ [וברור מאידך שספר זה היה בידו, כמובן מתוך תשובת מהרי"ץ ח"ב סי' קנ"ו, יעו"ש], כי שם (בסוף הספר) כתוב בהדיא שמהר"ש אלקבץ מעתיק את כל זאת מלה במלה מדברי הרמ"ע גופיה, והיינו דמהר"ש אלקבץ לרוב חיבת פירוש זה בעיניו ראה לקבעו עטרת לראשו בספרו מנות הלוי על מגילת אסתר.

לכן נזכיר בקצרה את פירושו של רבינו מנחם עזריה, שמלבד החכמים דלעיל שהביאוהו, הוא נדפס גם בספר מאמרי הרמ"ע חלק ב' (חתימת מאמר שבתות ה' דף שפ"א), וזהו. שאלת ר"א הראשונה היתה על ערב יו"ט שחל בשבת, האם ממעיטים בשיעור האכילה בסעודה השלישית או שאפילו מבטלין אותה לגמרי, או שלא. והסיק רשב"י עצמו שהמלך בעצמו מוחל על כבודו, אך מנהג רב המנונא היה לאכול כדרכו. חזר והק' ר"א על מנהג רב המנונא, מ"ש מערב פסח שחל בשבת שדוחים את הסעודה השלישית. ותירץ רשב"י דער"פ שאני וכו'.

והנה החידוש המרכזי הנלמד מפירושו הוא דרשב"י הסכים לסברת רב המנונא, עד שנוכחים לראות שקושית ר"א השנית הינה רק אליביה דרב המנונא ולא אליביה דרשב"י. ומבין תמיהות הרב מקדש מלך כנגדו המובאות בדברי מהרי"ץ בענף ב', גם על כך הוא התמרמר בזה"ל, ותו שמפרש קושית ר"א לרב המנונא, ופשטיה לא כן הוא. ותו שאמר ר"ש הכי אמינא משמע שסברתו קאמר, והוא פי' הכי אמינא אליבא דרב

המנונא, עכ״ל. אולם מהרי״ץ שלא ידע כי דברי מהר״ש אלקבץ שנגלו אליו נודעו גם להרב מקדש מלך, לא הבין על מה יצא הקצף, כי מבואר דרשב״י הסכים לסברת רב המנונא, וכי קאמר לסברתו להלכה אמרה ולא למעשה, וכמפורש בסוף המאמר דרשב״י בעצמו נהג כל הזמן שלא לבטל סעודה שלישית. והיינו דרשב״י הביא את דעת רב המנונא כדי ללמדנו כיצד להתנהג בפועל, וממילא שפיר איכא למימר דר״א הקשה על רב המנונא. [ואף דבקוצר דעתנו אכתי לא אשכחנא פירוקי לשאר קושיות המקדש מלך, מהרי״ץ גם הוא ידעם ובכל זאת לא הסתיר פניו ממנו].

ובטרם נלמד מדברי הרמ״ע כיצד יש לנהוג למעשה, יש לעמוד על השינויים העיקריים בנוסחאותיו של הרמ״ע, בין כת״י מהר״א עראקי שנגלה למהרי״ץ (שייקרא לקמן ׳כת״י מהרא״ע׳), לבין מה שכתוב לפנינו בספר מנות הלוי (שייקרא לקמן ספר מנוה״ל), ולבין מה שכתוב בספר מאמרי הרמ״ע ששם השינויים גדולים עוד יותר. בספר מאמרי הרמ״ע פותח ואומר, פשיטא לן היות שאלתו וכו׳, ובכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל פותח בלשון נראה. [ומכאן ומראיות נוספות הנני מסיק שהרמ״ע כתב שתי מהדורות. ונראה שהאחרונה היא הכתובה בספר מאמרי הרמ״ע, אך יש שם קצת שיבושים]: בכת״י מהרא״ע כתוב, אושפיזא דאיערע בשבת אז בסעודה וכו׳, אז באות ז׳, ובספר מנוה״ל ובספר מאמרי הרמ״ע נדפס או בוא״ו, ולכאורה נוסחת כת״י מהרא״ע נכוחה יותר: בספר מאמרי הרמ״ע כתוב כך, דייקא נמי דקאמר תמיד שמזכירים יו״ט בברכת המזון בסעודה שלישית ג״כ, יום הוא שנתחייב בשלוש סעודות. ובכת״י מהרא״ע כתוב כך, דייקא נמי דקאמר תמיד הוא אוכל, מזכירין של יו״ט בברכת המזון ובסעודה שלישית גם כן. ובספר מנוה״ל כתוב כך, דייקא נמי דקאמר תמיד, מזכירין של יו״ט בברכת המזון ובסעודה שלישית גם כן. ופשיטא שנוסחת כת״י מהרא״ע שהוסיף שתי תיבות, הוא אוכל, היא מדוייקת יותר מכולם, אך אכתי היא חסרה ביאור הנמצא כתוב רק בספר מאמרי הרמ״ע, המוכיח כי גם בסעודה שלישית האושפיז אוכל על שלחן המלך, וראיה מכך שמזכירים של יו״ט בברכת המזון, אך הלשון שם נראית עדיין מגומגמת קצת.

אחרי כן לגבי שאלתו הראשונה של ר״א ישנו שינוי משמעותי בין הגירסאות, בכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל כתבו שתי אפשריות בקושייתו, או שהשאלה היתה על ביטול הסעודה השלישית לגמרי, או שהשאלה היתה על

שיור בסעודה, וסיים שהאפשרות הראשונה היא הנכונה בריהטא דשמעתא. וכן העתיקו בספר מקדש מלך. מאידך בספר מאמרי הרמ״ע כתוב בדיוק הפוך בזה״ל, שאל ר״א אי שבקין ליה, פירוש אם משיירין מסעודה שלישית של שבת ליו״ט הבא אחריו שיור במקצת. והוא הנכון בריהטא דשמעתא. כלומר שהנכון לדעתו כעת הוא שקושית ר״א היתה על שיור ולא על ביטול לגמרי, והדבר צריך תלמוד.

הגירסא בספר מאמרי הרמ״ע לגבי הדימוי לקניבת ירק ביוהכ״פ, דלא אחזי דאדחי לגמרי, אך בכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל כתוב, דלא להוי דא דחי לגמרי: בביאור ענין מלולא אסיר כתוב בספר מאמרי הרמ״ע כך, והדר שאל לענין ראשון, בערב פסח שחל בשבת מה לעשות. אך בכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל ליתינהו לששת המלים האחרונות. ענין מלולא דאסיר, אעפ״י שבכת״י מהרא״ע כתוב, א״ל הכי קאמרת, גירסת מאמרי הרמ״ע וספר מנוה״ל אמתית יותר, אי נמי הכי קאמר: בספר מאמרי הרמ״ע לאחר מכן נשמטו הרבה תיבות, ואלו הן, והואיל וחלק לו שבת כבוד ליום טוב של פסח, ודאי ליכא פגימו בסעודתא דמלכא. ואם כן למה לא יעשה בשאר ימים טובים גם כן. ולפי שרבי אלעזר לחזק שאלתו אמר, אע״ג דלאו איהו אושפיזיה, כדדייקנא לעיל: בכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל הנוסח בסתם, שאני פסח, אך בספר מאמרי הרמ״ע נוסף, שאני לילה הראשון של פסח: בכת״י מהרא״ע נפלה טעות, שכתוב שם, וכו׳ נהמא לא אשתכח וכו׳, אולם הנוסח האמתי כפי שהוא בספר מאמרי הרמ״ע ובספר מנוה״ל, ותו נהמא לא אשתכח וכו׳. בסיום המאמר איתא בכת״י מהרא״ע ובספר מנוה״ל, מיומאי אשתדלנא דלא בטילנא, אך בספר מאמרי הרמ״ע נוסף בביאורו, מיומאי אשתדלא דלא בטילנא סעודתא דשבת.

והנה מקום אתי להעיר כי כיון שמנהגינו אנו בני תימן צחי הלשון להבדיל בתיבת ״סלקא״ שנכתבה רבות בספר הזוהר הקדוש, דהיכא דמשמעותה מלשון עלייה והתרוממות קוראים אותו ״סָלָקָא״ (הלמ״ד בשוא נח), ואם משמעותו בלשון סילוק ודחייה קוראים אותו ״סַלָקָא״. [ובבבלי מצוי בדוכתי טובא ׳קא סלקא דעתך׳, ואז הסמ״ך היא בפתח ולא בקמץ], וצריך ליתן לב לכך, כי השינוי יוצר לפעמים חירוף וגידוף רח״ל. ואם כן גם במאמר הזוהר דידן צריך למודעי כי אף שבדרך כלל צריך לומר ״סָלָקָא״, צריך להתיישב בדבר, כי יש לפלפל בפירושים השונים אולי לפעמים צריך לומר ״סַלָקָא״.

מסקנת ארבעת המהלכים והמנהג בפועל

אחר שסייענו הקב"ה להבין במעט את שרשי המחלוקת בפשט הזוהר, נבוא לסכם את מסקנות הדינים העולים מהם. לפי הפירוש הראשון, ביו"ט שחל בשבת צריך להוסיף בשלחן לכבוד האורח מלבד בסעודה שלישית שאין להוסיף, אלא ינהג כהרגלו בכל שבת ושבת. לפי הפירוש השני, ביו"ט שחל בשבת וגם למחרתו ביום ראשון, סובר רשב"י להמעיט מרגילותו בסעודה שלישית, ולא יאכל לשבעה כדי להניח מקום לאורח שאחריו. ומאידך רב המנונא נהג לאכול כדי שביעתו. וכאשר היו"ט חל במוצ"ש לבד, לכו"ע יאכל סעודה שלישית כדי שביעתם, ואין להניח מקום פנוי לאורח שאחריו.

עפ"י פירוש הרמ"ז, אם יו"ט חל בשבת, לפי רשב"י מבטלין סעודה שלישית, ולפי רב המנונא אין מבטלין. ולכו"ע היכא דחל יו"ט ביום ראשון אין מבטלין סעודה ג'. ולפי פירוש הרמ"ע, אליבא דרשב"י, בין אם חל יו"ט בשבת וביום ראשון, ובין אם חל ביום ראשון וביום שני, יש לשייר או אפילו לבטל לגמרי את הסעודה השלישית. ורב המנונא חילק בדבר, אם חל במוצ"ש בלבד קיים סעודה שלישית כתקנה, אלא שהקפיד לסדר את השלחן לאחר מכן לכבוד האורח, ואם חל בשבת וביום ראשון, צריך לשייר או אפילו לבטל לגמרי את הסעודה השלישית.

ועל כולנה מסיים הזוהר ואומר ואומר, דבערב פסח שחל בשבת לכו"ע נדחית סעודה שלישית. ועוד דרבי שמעון גופיה השתדל תמיד לקיים סעודה שלישית, אך בזמנים שהוצרך לבטלה היה משלימה על ידי עסק במעשה מרכבה.

וכבר הוער במקומו דאנן קיימא לן דבערב יו"ט דעלמא, בכל גווני אין לבטל לגמרי את הסעודה השלישית, ואם אוכל לאחר זמן מנחה קטנה צריך לאכול פת, וחייב להמעיט מרגילותו דבכל שבת [ותליא במחלוקת המחצית השקל בסי' תקכ"ט והשער הציון שם סק"י, ואכמ"ל]. וזה דלא כפירושו השני של מהרי"ץ, וגם לא כפי פירוש הרמ"ע על צד דמבטלין קאמר ולא משיירין קאמר. ולגבי ערב פסח, מקיימים סעודה שלישית באופנים המותרים שיתבארו לפנינו. וכן כתבו החכמים מקצרי תשובותיו של מהרי"ץ, בעל תורת חכם ובעל שושנת המלך.

ומה"ר יחיא משרקי כתב בתשובתו לגבי עי"ת צנעא שהמנהג

הפשוט לקיימה במיני תרגימה או במעט בשר, ומנהג אביו מהר"ד משרקי בעל שתילי זיתים היה לקיימה במעט בשר עם מעט מאכל מאותו המין שקורין לו לחו"ח, יעו"ש. ומיני תרגימה דקאמר, היינו פירות כפי שניכר ממקומו שם, ולחו"ח דקאמר היינו ממיני קטניות. ואתי כדברי הרמ"א בסי' תמ"ד. ולפי זה על כרחנו לומר דהא דהשמיטו הרב שתילי זיתים שם, אין זה מפני שלא נוהגים כדבריו, אלא מפני שהוא נגד דעת מרן המתיר לאכול בשופי מצה עשירה. וכן העיד על מנהג אכילת ככרות לחוח ממיני קטניות, מהר"ש צאלח ברשימות מנהגים כת"י שערך סביב השלחן ערוך, כמובא בעיני יצחק על ש"ע המקוצר סי' פ"ט הערה ט'. ומיהו אמר לי מרן אאמו"ר שליט"א כי המחמיר לאכול מצה עשירה או מבושלת כדעת מרן לא נחשב שמשנה מן המנהג.

הסבר מדוע חכמי הקבלה הורו לאכול מצה עשירה בער"פ שחל בשבת אף שרשב"י בעצמו לא נהג כן

מהרי"ץ במסקנתו סולל לפנינו את הדרך ואומר, כי על אף שמפורש כתוב דאין לקיים סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת, משום דאתדחייא בכמה גוונין, בכל זאת אין לשנות מן המבואר בספרי הש"ע והפוסקים שמצאו היכי תמצי לקיימה באיזה אופנים. וראיה שכן כתוב בספר טור ברקת (סי' תמ"ד) שיצק מים על ידי מהר"ח ויטאל, ובכל זאת אמר לקיימה במצה עשירה. ומסביר מהרי"ץ דעל כרחנו רשב"י הסכים להנהגת רב המנונא שלא לבטל סעודה שלישית אף פעם, שהרי מובא בסוף המאמר שהעיד על עצמו שמעולם השתדל לא לבטל את סעודות השבת. ואם הוכרח לבטלה כגון בער"פ שחל בשבת, השתדל עכ"פ במעשה מרכבה. כי בכל אופן צריך להתאמץ למצוא דרכים לקיים את הסעודה השלישית, תוך התאמצות להשאיר מקום לאורח הבא.

אלו הם דבריו, ובזה חתם את תשובתו, אולם כד מעיינינן חזינן שלכאורה העיקר חסר מן הספר. דאם כן, מדוע איפוא רשב"י בעצמו לא קיים את הסעודה השלישית במצה עשירה או מבושלת. הרי מפורש בדברי הזוהר דסעודתא אתדחייא מכל וכל, למה לא קיימה רשב"י עכ"פ בדרכים אחרות המותרות אז. ומסתברא דזהו דפשיטא ליה להגר"א בביאורו שעפ"י הזוהר אין

לקיים סעודה שלישית אז כלל ועיקר, דאף דמודינן דרשב״י התאמץ שלא לבטל סעודה שלישית בכל גווני, אבל בפועל ביום י״ד שחל בשבת הוא ביטל. וכיון שכן ההולכים לפי הזוהר יכולים לסמוך על הנהגתו ולבטל סעודה שלישית לגמרי.

אך כיון שרוב חכמי ישראל ומהרי״ץ בתוכם סברי ואזלי דאפי׳ בדעת הזוהר צריך להתאמץ לקיים סעודה שלישית גם בערב פסח, מצוה עלינו ליישב זאת. על כן יגעתי ומצאתי בהערות למשנ״ב מהדורת איש מצליח (שנת ה׳תשע״ט בהערות שבסוה״ס, סי׳ תמ״ד דף כ״ט) בשם כמה חכמים שגם הם עמדו על קושיא זו, ותירצו דס״ל כרבן גמליאל (בפסחים דף ל״ו.) דמצה עשירה ממהרת להחמיץ, וכפירוש רש״י שם שאף בלי מים היא ממהרות להחמיץ. והטעם דלא אשכח תקנתא במצה מבושלת, י״ל דאית להו נמי כרבי מאיר (בפסחים דף מ״א.) דיוצאין במצה מבושלת, עכ״ד. ולדידהו איכא למימר נמי דס״ל כדעת הרמב״ם שאסור לאכול מצה עשירה ומצה מבושלת בערב פסח, וכפי שהבינו הגר״א בביאורו לסי׳ תמ״ד ד״ה ובמדינות. אלא שכל זה דחוק מאד. ומה גם שאינו אלא חצי תירוץ, דאפילו תימא שכן הוא, אכתי קשיא אמאי ביטלה רשב״י מכל וכל, ולא חילק סעודת שחרית לשנים, אי נמי יסעוד סעודה שלישית בבשר ופירות או יין.

ומסתמא טפי הוה ניחא להו במה שכתב אחד מחכמיהם, הוא מה״ר יהודה נגאר זצ״ל בעל שמחת יהודה בביאורו מועדי ה׳ על הסמ״ג (הלכות פסח עשה מ׳ דף תכ״א, נדפס מחדש בליקווד ה׳תשע״ט), שכתב בפשיטות שמצה עשירה לא היתה עריבה עליו, וגם לא היתה רגילותו לאכול בשר ופירות לסעודה שלישית. וביאור דבריו, כיון שעתה אין מצות סעודה שלישית כתקנה דהא אתדחייא בכמה גוונין, וביכולת רשב״י לתקן בדיעבד ע״י השתדלות במעשה מרכבה, אזי הוא לא ראה צורך לאכול מצה עשירה ומבושלת, או בשר ופירות שלא הורגל באכילתם בסעודה שלישית. אבל אנחנו צריכים להתאמץ ככל האפשר לקיים את הסעודה השלישית, כי אין ביכלתנו, וגם לא ביכולת חכמי קבלה רמים ונשגבים, כהרב טור ברקת והרב חיד״א ושכמותם, לתקן בדיעבד את חסרון הסעודה על ידי השתדלות במעשה מרכבה, כפי שנהג איש אלהים קדוש רשב״י ע״ה.

ואחר החיפוש ראיתי לחד צורבא מרבנן (נדפס בגיליון אליבא

דהלכתא חלק פ״ד דף ק״ל) שכתב שני דרכים בישוב דעת הזוהר. האחת, שסעודה שלישית חייבת להיות בפת דוקא כמו שאר הסעודות. ועוד, שאפילו תימא שאפשר לקיימה במיני תרגימא, אין זאת אלא אם מותר לו לקיימה בפת שהיא העיקר, אבל אם אסור לקיימה בפת לא תיקנו לה תשלומין, יעו״ש בדבריו. ולפום רהטא נראה שחידושו השני צריך ראיה, אבל הראשון יתכן ויתכן, ואולי הוא מרווח עוד יותר מתירוצו של הרב מועדי ה׳ דלעיל, שכן כבר כתב הגרי״ח בספר בן איש חי (שנה א׳ חוקת אות כ׳), שעפ״י הסוד אין הפרש בחיוב בין הסעודה השלישית לסעודות הראשונות, ולכן לדעתו אם שכח רצה והחליצנו בסעודה שלישית חוזר לראש. הנה מבואר דסעודה שלישית בעיא פת. ועל אף דאנן קיימא לן כהכרעת מרן הש״ע בסי׳ רצ״א שיכול לקיימה בדיעבד במיני מזונות, ולכן פסק גם כן בסי׳ קפ״ח דאם טעה ולא אמר רצה והחליצנו אינו חוזר, מכל מקום הזוהר גופא נקיט דסעודה שלישית בעיא פת דוקא, לכן בערב פסח לא מצא רשב״י שום עצה אחרת.

שוב נוכחתי לראות שהן אלו דברי הגר״א (סי׳ תמ״ד סק״ו) בביאורו שכתב בכוונת הזוהר בזה״ל, [הוא] כסברא דאין יוצאין בסעודה שלישית אלא בפת, ואי אפשר כלל. ע״כ.

שיעור הכמות הרצויה לאכילת מצה עשירה, וחקירה האם נוטלים ידים ומברכים ברכת המזון על אכילת מצה עשירה אפילו אם אכל פחות משיעור קביעות סעודה

מבואר בספר טור ברקת שצריך ליטול ידיו על אכילת המצה עשירה. וזה לשונו, מאחר שהוא קובע סעודתו עליה, ודאי צריך לעשות נטילה וברהמ״ז, ונמצא מברך כמה ברכות באותה סעודה. עכ״ל. ויש לחקור אם מיירי באופן שהוא אוכל כשיעור ג׳ או ד׳ ביצים ושבע מהם, לכן הוא נוטל ידיו ומברך ברכת המזון, או דילמא דמיירי באופן שאוכל פחות מן השיעור, שהרי צריך להימנע מאכילת שיעור קביעות סעודה כדי לאכול מצה לתיאבון, [וכמ״ש הפרי חדש בסי׳ תמ״ד, ויבואר לקמן בס״ד]. אלא מיירי באופן שאוכל מצה עשירה פחות משיעור קביעות סעודה, בשיעור כביצה ויותר ותו לא, וכיון שכוונתו באכילה זו לצאת ידי חובת הסעודה מברך עליה ברכת המזון, וזהו דקאמר הרב טור ברקת, ׳שהוא קובע

סעודתו עליה׳, ר״ל שאוכלה בתורת סעודה שלישית, וכיון שאסור לו לאכול עוד יותר מזה לכן זהו השיעור המחייבו[ה].

וממה שהרב טור ברקת סתם דבריו, דעת נוטה דסבירא ליה שאפילו אם אינו אוכל שיעור קביעות סעודה בעי נטילת ידים וברכת המזון. ומפורש מצינו להרדב״ז בתשובותיו (חלק א׳ סי׳ תפ״ט) דס״ל כן. וז״ל, הנכון שיערוך שלחנו ויברך המוציא על מצה עשירה ויאכל ממנה כזית, ויברך עליו ברכת המזון על הכוס. ואף על גב דכתיב ואכלת ושבעת וברכת, הני מילי מן התורה, אבל מדרבנן אפילו לא אכל אלא כזית מברך עליו. ע״כ. ומיהו עצם ההסתפקות בכזית מצה עשירה בלבד אינה מוסכמת, עכ״פ מסתברא ליה להחיד״א (ברכ״י סי׳ תמ״ד סק״א) דבאופן שאוכל שיעור כביצה ויותר ממצה עשירה שנוטל ידיו תחילה ומברך ברכת המזון, יעו״ש.

וכד מעיינינן חזינן דאית שתי סברות להצריך נטילת ידים וברכת המזון על אכילת מצה עשירה בסעודה שלישית זו פחות משיעור קביעות סעודה דעלמא. הראשונה נסמכת על מה שחידש מהר״ח אור זרוע (סי׳ ע״א), דכמו דהשבת קובעת לענין מעשר, דאפילו אכילת עראי חשיבא אכילה, הוא הדין לגבי שיעור קביעות סעודה, דאם אוכל פת הבאה בכסנין וקובע סעודתו עליה מברך המוציא וברכת המזון, כי דינו כאוכל לחם גמור. ויש לבאר דאף דלכתחילה בעי פת, אינו משום הנטילה והברכה, אלא דבעינן שתהיה סעודה ראויה והגונה כמו בימות החול, כי על הלחם יחיה האדם, אבל בשעת הדוחק שאינו יכול לבצוע על הפת הסעודה שלישית דנקיטינן שיאכל מיני מזונות, אעפ״י שאוכל שיעור מועט מפת הבאה בכסנין, והיא לא סועדת את הלב כמו פת, מכל מקום ברכתה המוציא וברכת המזון, כי שֵׁם סעודה שלישית קובעה לסעודה. ואף כי דבריו אינם מוסכמים ולא נקיטינן הכי למעשה, יעויין בשערי תשובה סי׳ קס״ח (ס״ק ט׳) שאסף דעות הפוסקים בזה, ובכף החיים שם (ס״ק מ״ח), מכל מקום

ה. ומצינו כיו״ב בכמה מקומות, כגון במאמר מרדכי סימן תרלט (ס״ק ג׳) שכתב בזה״ל, ועפ״ז נ״ל דמי שאכל פת הבאה בכיסנין בשחרית בתוך הקפה וכיוצא כמו שאנו נוהגים בכל ימות השנה, אעפ״י **שאינו מברך המוציא** כיון שאינו אוכל שיעור שדרך בני אדם **לקבוע עליו**, מ״מ בעי סוכה שהרי הוא **קובע סעודתו עליו**. ור״ל דקביעות סעודה לגבי המוציא אין כאן, אבל קביעות סעודה לגבי סוכה יש כאן. ואפשר דה״ה הכא, דקביעות סעודה מצד השיעור אין כאן, אבל קביעות סעודה מצד היום יש כאן, וסבירא ליה להרב טור ברקת דסגי בהכי בכדי להצריך נטילה וברהמ״ז.

סברתו חזיא לאצטרופי לסברא נוספת שיש ללמוד מדברי החיד״א, כי אעפ״י שבסי׳ קס״ח (ברכ״י אות ה׳) כתב שדברי האומרים לברך מזונות ועל המחיה בין בחול ובין בשבת נכונים בטעמם ונימוקם (דלא כמהר״ח או״ז), שכמעשהו בחול כן מעשהו בשבת, יעו״ש, מכל מקום הכא לגבי י״ד שחל בשבת הובא לעיל משמו שכתב כי הנכון הוא ליטול ידים ולברך המוציא על שיעור כביצה ועוד, וזו לכאורה סתירה גלויה.

ובמה שציין החיד״א בסוף דבריו לברכי יוסף סי׳ רצ״א אות ב׳ לא אנהר לן עיינין די סיפוקנו, כי אף דהתם דבריו אמורים כלפי שיעור כביצה בסעודות אי חשיב אכילת עראי או אכילת קבע, ומאי שנא שבת מסוכה, ובסיום דבריו מסיק בזה״ל, מכל מקום אפשר דלגבי כביצה שבת קובעת ונחשבת סעודה, עכ״ל, מכל מקום אין זאת אלא כלפי אכילת פת גמורה דבשיעור כביצה נחשב אכילת קבע, ואכתי לא נתבאר לן מהיכא תיתי דלגבי פת הבאה בכסנין נמי תיסגי בשיעור כביצה לגבי נטילת ידים וברכת המזון.

אכן החיד״א במלותיו הקצרות בענייננו פתח פתחא להאיי פרשתא, וכך הם דבריו, כיון דרגיל לקיים סעודה שלישית תדיר בפת ובקביעות סעודה, השתא נמי הוי קביעות. ע״כ. כי היות שזאת רגילותו מדי שבת בשבתו לאכול פת ולשבוע ממנה, אזי הכא דאורויי מורו לן רבותינו הפוסקים לאכול דוקא מצה עשירה ולא לחם, מתברר ומתאמת שמציאות הסעודה הוא בפת, וזוהי קביעותה. וכן מצאתי אח״כ באגרות משה (ח״א סי׳ קנ״ה), שכתב דלכו״ע מברכים המוציא וברכת המזון על פת הבאה בכסנין שנאכלת לצורך סעודה מחוייבת, יעו״ש.

ואף שרבינו אברהם בן הרמב״ם הורה (שו״ת ברכת אברהם ברכות פרק ג׳) ליושבי עדן שבדרום תימן, אשר פת הדורה והדוחן היתה עיקר מאכלם, לברך עליה מזונות ונפשות, ולא המוציא וברכת המזון כמו שסבר החכם השואל, שאני נדון דידן בתכלית. חדא, דהכא איסור אכילת פת נוהג בכל ישראל ולא רק במחוז מסויים. ועיקר החילוק הוא דהתם היא מין קטניות, והכא הוא מין חטה אלא שהיא מוגדרת כפת הבאה בכסנין, ועל חיטה שייך באופנים מסויימים קביעות סעודה. וממילא יש לומר דבערב פסח שהלכה פסוקה בידינו להימנע מאכילת לחם רגיל, שפיר שייך לומר שברכת מצה עשירה בשביל קיום הסעודה השלישית תהיה המוציא. אלא

דהא מיהא אכתי לא ברירא לי כיצד הדין אליביה דר"א בן הרמב"ם באופן שלש מצה עשירה בשמן בשמן שנרגש טעמו. ושורש הספק מדקיימא לן (כדאיתא בסי' קס"ח סעיף י"ג) לגבי סופגנין שברכתם מזונות אפילו בקביעות סעודה. וכיון שרבותינו הפוסקים לא חילקו בזה שמע מינה דסבירא להו דגם בכה"ג מברכים המוציא וברכת המזון, וצ"ע.

שוב ראיתי שכיוונתי לדעת שר וגדול בישראל, הוא ניהו מהר"ח פלאגי בשו"ת לב חיים (סי' ח"פ, ד"ה ומיהו וד"ה א"כ) שהאריך טובא בכל עיקר סוגיא זו, ומסיק דאפילו על אכילת כזית מצה עשירה נוטלים ידים ומברכים ברכת המזון, ושכן המנהג פשוט בעירו איזמיר בכל ג' סעודות השבת. והעיד עוד כי הרב הגדול כמהרי"ם ז"ל בעל ספר שרשי הים, וזקינו כמוהר"י חזן מחה"ס חקרי לב מאריהו דמתא הורו בפה מלא לברך המוציא וברכת המזון, וכן עשו מעשה גם המה. והוא הוסיף ואמר דכיון שזהו לחמו - של האוכל מצה עשירה בכל ג' הסעודות - כהיום הזה, ואין לו אחר בלתו, כי מלבד הזהירות הנדרשת בביעור החמץ שנותר ישנו צד חילול שבת בנתינת הפת לגוי, ועוד מיני טענות נוספות של ביטול עונג שבת בקיום ג' הסעודות על פת לחם חמץ[ו], לכן מסברות אלו המספיקות להחשיב את המצה עשירה להיות תמורת פת, שייך הא דאיתא בסי' קס"ח (סעיף ו') ששיעור קביעות סעודה נקבע לפי רוב האנשים ולא לפי האוכל בעצמו, וכיון שלרוב בני קהילות ישראל ההולכות לאור פסק מרן הש"ע טוב והגון לאכול מצה עשירה לצורך קיום הסעודות בשבת זו, מברכים עליה המוציא וברכת המזון.

וכד אתאן לסיפא מתברר כי רבים מגאוני הפוסקים סוברים כן, הלא הם הרדב"ז, והעתיקו הכנסת הגדולה (בהגה"ט או"ח סי' תמ"ד) בשתיקה. וכן דעת הרב טור ברקת, ומהרי"ץ שהעתיקו בשתיקה כהודאה. וכן נראה מסתימת לישנא דמרן הבית יוסף, וזו דעת חכמי ורבני עוב"י איזמיר, וכן פשיטא ליה להגר"מ פיינשטין, וזאת מלבד סברת מהר"ח אור זרוע ודעימיה האומרים כן אף בכל שבת ושבת.

ו. ועליהם אפשר להוסיף סברא נוספת השייכת יותר לדורנו המהי"ר והלחו"ץ, שעלולים להיווצר צדדי כעס ומריבה אם יקיימו את הסעודות על מיני לחם חמץ, בפרט במשפחות ברוכות ילדים בלעה"ר, וידוע מה שאמרו רבותינו המקובלים כי בשבת צריך להיזהר מאד מן הכעס, וכבר נתנו סימנים 'לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת' (שמות ל"ה, ג'), הוא אש המחלוקת וחימום הכעס.

וכיון שהשיג על כך בחזו"ע (פסח דפים רס"ה רס"ו) וטען, הלא אין הכרח לקבוע סעודה על מצה עשירה בדוקא, דמעיקר הדין שפיר דאמי לאכול אפילו פירות ובשר, וכדאיתא בש"ע סי' רצ"א וסי' קפ"ח, צריך לבאר היטב את קוטב הסברא. דכיון שתקנת הפוסקים דבשבת זו מקיימים מצות סעודה שלישית במצה עשירה ולא בלחם, אזי הוראה זו ומנהג ישראל מייחדים ומרוממים את חשיבות המצה העשירה לדרגת פת לחם. והן אמת שמעיקר הדין סעודה שלישית מתקיימת בדיעבד גם על פירות ובשר, ולאו דוקא על "פת". אבל הא מיהת האוכל מצה עשירה בשבת זו הרי הוא כאוכל פת לחם, כי זהו עיקר חיובנו בעת ההיא אפילו אם אינו מעכב ממש.

אולם למעשה הסכימו כמה פוסקים אחרונים שאין לברך המוציא וברכת המזון על מצה עשירה בכל גווני, דעכ"פ מידי מחלוקת לא נפקינן, שהרי הרב מאמר מרדכי בסי' תמ"ד כתב לדחות את דברי הרב חיד"א והוסיף שכן המנהג פשוט, וכמותו פסק הכף החיים (שם ס"ק י"א). וכן נראית דעת הרב מהר"ח אבולעפיה בספר אשדות הפסגה והרב זכור לאברהם, כיעויין בשו"ת לב חיים שם (ד"ה אלא). וגדול עומד עליהם הוא ניהו מהר"י וייל (שו"ת מהרי"ל הלכות ערב פסח אות ט"ו) שכתב בהדיא כי אין מברכים עליה המוציא בכל ג' הסעודות. [ולדידי לא פשיטא לי מה ישיב מרא דשמעתא מהר"ח פלאגי לנוכח דברי מהרי"ל המפורשים]. וגם מהר"ח אבולעפיה שדי נרגא בעצם הדיוק מדברי הרדב"ז כדאיתא התם. וכלל גדול נמסר בידינו, בכל מקום שהלכה רופפת בידינו אם ברכת המאפה היא מזונות או המוציא, ואין אפשרות לאכלו בתוך הסעודה, אזי עדיף לברך מזונות מאשר המוציא, כדאיתא בכף החיים סי' קס"ח ס"ק ס"ג בשם כמה פוסקים.

ועפ"י האמור יוצא לנו דאף שעיקר סיבת הרב טור ברקת לבצוע על מצה עשירה דוקא מפני שברכתה המוציא, אותה הסברא בדיוק גורמת לנו להימנע מאכילת מצה עשירה, שכן לכתחילה לא אוכלים אותה בשיעור קביעות סעודה של ג' או ד' ביצים בכדי לאכול את המצה לתיאבון, ואם אוכלה בשיעור כביצה נכנס למחלוקת הפוסקים אם ברכתה המוציא או מזונות, וכיון דמידי מחלוקת לא נפקנא ונמנעים מברכת המוציא, טפי עדיף לן לבצוע על מצה מבושלת או מטוגנת בשיעור יותר

מכזית, שמברכים עליה המוציא וברכת המזון לכתחילה, וכפי שנברר זאת במקומו בס"ד.

תבנא לעיקרא דסוגיין, אף דמסתברא טפי שכוונת הרב טור ברקת לברך המוציא על המצה עשירה אפילו באוכל פחות מכשיעור קביעות סעודה בימות החול, עדיין אינו מוכרע לגמרי, דאפשר שכוונתו ליטול ידיו ולאכול שיעור סעודה גמורה ממצה עשירה כשאר ימות החול. ואף אם אסור לקבוע סעודה כזו בערבי פסחים גם קודם שעה עשירית, כמ"ש הפרי חדש בזה"ל, בין שמקיים אותה במיני פירות [לאחר שעה עשירית. ש"ר] בין במצה עשירה [קודם שעה עשירית. ש"ר] נכון ליזהר שלא יאכל אלא כזית, כדי שיאכל בלילה מצה לתיאבון, עכ"ל, והעתיקוהו השתילי זיתים (סק"ד) והכף החיים (ס"ק י"א), מכל מקום לא נתברר אם דבריו נאמרו מסברא דנפשיה, ועצה טובה קמשמע לן, או דסבירא ליה דמדינא צריך להיזהר לכתחילה. ויהיה איך שיהיה, אין בכוחנו לשעבד את דברי הרב טור ברקת לדיניה דהפר"ח, דמעיקר הדין אין איסור באכילת מצה עשירה בשום אופן אלא רק לאחר שעה עשירית, ואף שמצד עצם היותו ערב יו"ט הורו חלק מן הפוסקים (הובאו בפסקי תשובות סי' רמ"ט אות ב') בתורת גדר וסייג, להימנע מלאכול כפי רגילותו בימות החול, הכא שממעט מכבוד השבת סבירא ליה להרב טור ברקת שאין להחמיר בזה.

ומלבד שתי דעות אלו, דעת המתיר לאכול אפילו ג' או ד' ביצים, ודעת המחמיר (לכתחילה) שלא לאכול יותר מכזית, מן המשנה ברורה (ס"ק ח') נלמד שיטה ממוצעת ביניהם, שכן לגבי קיום סעודה שלישית כתב בזה"ל, בשעת הדוחק יכול לסמוך על המקילין לאכול פירות או בשר ודגים, ויותר טוב בבשר ודגים מבפירות. והוא הדין דיכול לקיים בתבשיל (כגון קניידלי"ך), אך יש נפקא מינה, דזה אינו מותר רק קודם שעה עשירית, והיכא שמקיים בפירות או בבשר ודגים יוכל לקיים אפילו אחר שעה עשירית. אך בכל זה יזהר שיאכל רק מעט, ולא למלא כריסו, כדי שיאכל מצה לתיאבון. ע"כ. ולפי פישוטו תיבות בכל זה דקאמר בסיפא חוזרות גם על אכילת תבשיל ממין חיטה [ובספר שונה הלכות אין שינוי], הרי מבואר שהדבר מסור לשיקול הדעת של האדם, וכמדומה שכן הוא מנהג העולם.

שקלא וטריא בראיית מהרי״ץ מן המשנה בסוכה דיו״ט אינו חייב בסעודה שלישית

בעיקר הדבר שיו״ט אינו חייב בסעודה שלישית, מהרי״ץ כתב כאן אגב הילוכו להוכיח זאת מדתנן בסוכה (דף כ״ז ע״א), רבי אליעזר אומר, י״ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה. שמע מינה שביו״ט אין חיוב לאכול שלוש סעודות אלא רק שנים. ויש לציין לתשובתו בחלק ב׳ סי׳ רכ״ה שכתב את הראיה הזו ביתר הרחבה בזה״ל, עוד נ״ל ראיה מהא דפ״ב דסוכות, דתנן רבי אליעזר אומר י״ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה. ופירש רש״י [צריך לומר, ופירש רע״ו מברטנורא. ש״ר] שתים בכל יום לז׳ הימים ע״כ. ואף על גב דחכמים פליגי עליה דר״א, היינו שאין לדבר קצבה, אם רצה לאכול לא יאכל חוץ לסוכה. אבל בעיקרא דדינא לא פליגי עליה בסעודת י״ט דא״צ לאכול רק שתי סעודות בי״ט, דא״כ הו״ל לאפלוגי ארבי אליעזר בעיקר סעודת יו״ט, אלא שמע מינה דמודו ליה בהא. ותמהני על התי״ט שלא הביאה, ודוק, עכ״ל. והנה מדסיים מהרי״ץ על הראיה, ודוק, אתא לאשמועינן כי הדברים אינם פשוטים כמו שהם נראים, וכדלקמן.

והנה לכאורה המגן אברהם כבר הקדימו בראיה זו, כי על פסקיה דמרן הש״ע (בסי׳ תקכ״ט), שביו״ט לא נהגו לערוך סעודה שלישית, סייעיה המג״א (סק״ה) בזה״ל, וכן משמע בסוכה פרק ב׳ דאין חייב לאכול אלא שתי סעודות, ע״כ. ויעויין בשער המלך (הלכות סוכה פרק ו׳) דפשיטא ליה בכוונת המגן אברהם כנז״ל, שמביא הוכחה מדאמר רבי אליעזר י״ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, ומדלא קאמר ט״ו סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, שמע מינה דביו״ט אין צריך לאכול סעודה שלישית. אולם חזר השער המלך והקשה, ולא ידעתי היכי ניחא ליה בהכי, שהרי לדידיה נמי תיקשי דליתני ט״ו סעודות משום שבת, עכ״ל. ר״ל דמה נפשך דברי רבי אליעזר קשיין, דאפילו תימצי לומר שביו״ט אין חיוב לאכול סעודה שלישית, מכל מקום בשבת חייבים לאכול סעודה שלישית, ואכתי קשיא מאי טעמא לא אמר רבי אליעזר ט״ו סעודות חייב אדם לאכול בסוכה.

ואין לראות את שתי הקושיות, מסעודה שלישית דשבת ומסעודה שלישית דיו״ט, כקושיות השונות זו מזו, וממילא לבוא ולומר כי הגם שעדיין אנחנו צריכים ישוב לקושיא מדוע רבי אליעזר

לא החשיב בכלל הסעודות את הסעודה השלישית דשבת, עכ״פ מוכח דלא בעינן סעודה שלישית ביו״ט. דאי אפשר לומר הכי, משום דאם תמצי לומר שאין התייחסות מצדו של רבי אליעזר לסעודה שלישית בשבת מאיזה טעם שיהיה, אפשר דיו״ט נמי בעי סעודה שלישית כמו שבת, אלא דמשום איזה טעם הוא לא ראה לנכון למנותו בכלל י״ד הסעודות המחוייבות.

ובעיקר קושיין, אמאי רבי אליעזר לא כלל במניינו את הסעודה השלישית דשבת, מצינו שכבר הקשה כן הרב פני יהושע בחידושיו לשם, והניח בקושיא, יעו״ש. אמנם אפשר ליישבה בארבעה דרכים שונים, וכדלקמן.

המחצית השקל (ע״ד המג״א כאן) כתב כי יש ליישב עפ״י דברי הר״ן (בפירושו לרי״ף עמ״ס סוכה שם), האומר דרבנן דפליגי ארבי אליעזר התם וסברי שאין אדם חייב לאכול כזית פת אלא בלילי יו״ט ראשון בלבד, אין זאת אלא כלפי עצם חיוב האכילה בסוכה, אבל מצד היו״ט עצמו, אין הכי נמי דחייב לאכול גם סעודה בשחרית, די״ד סעודות דקאמר רבי אליעזר, היינו משום ד׳תשבו כעין תדורו׳ בעינן, כדאיתא התם. ועפ״י הר״ן יש להוסיף דהיינו נמי דחייב לאכול בסוכה גם סעודה שלישית אם הוא יותר מכביצה ומשהו, והא דלא מנאו רבי אליעזר בכלל י״ד הסעודות הוא משום שחיוב הסעודה שלישית משום כבוד ועונג שבת גרידא, ולא שמצות הסוכה מחייבתו לכך. וכיוֵן המחצית השקל בזה לתירוץ המאירי (עמ״ס סוכה שם) ע״ש. ומוסיף המחצית השקל דממילא איכא למימר דיו״ט נמי חייב בסעודה שלישית, והא דלא נמנה בכלל י״ד הסעודות משום האיי טעמא דלעיל. לכן הוא כתב פירוש אחר בדעת המג״א, יעו״ש, והוא שלא כדברי הרב שער המלך.

ובדרך נוספת כתב המאירי (שם) לתרץ, דרבי אליעזר לא קחשיב סעודה שלישית בשבת, כי בכה״ג סעודה זו עולה לו במקום סעודה הלילה שלאחריו. וכן כתב הערוך לנר מדנפשיה, ונסתייע מדברי הרמב״ם בפירוש המשנה למס׳ פאה, יעו״ש עוד, וכן במש״כ לגבי חיוב סעודה רביעית.

עוד יש לתרץ קושייתנו עפ״י מה שכתב המלאכת שלמה, דהקשה בפירושו למשנה סוכה שם, מדוע הפך רבי אליעזר את הסדר ואמר שחייב אדם לאכול סעודה אחת ביום ואחת בלילה, הרי מכיון שהחיוב לאכול שתי סעודות בכל יום, צריך להקדים את הלילה ולומר אחת בלילה ואחת ביום. ותירץ בתרי אנפי, או

משום קרא דכתיב, פתח דבריך יאיר (תהלים פרק קי"ט). או משום דאתא לאשמועינן כי לא מוכרח מצדו לאכול את שתי הסעודות דוקא באותו היום, כגון שאם אירע שביום אחד אכל רק סעודה אחת, וביום שלאחריו אכל ג' סעודות, והיינו באופן שביום הראשון אכל את הסעודה השניה בלילה, וביום שלאחריו אכל את הסעודה השניה לפני רדת הלילה. אפ"ה יצא ידי חובתו, משום דבין הכל אכל י"ד סעודות, עכ"ד. ועפ"י דרכו מתורצת הקושיא מאי טעמא לא מחשיב רבי אליעזר במניינו את הסעודה השלישית, דהעיקר לדידן שבין הכל יהיו י"ד סעודות.

ובדרך רביעית נראה לבאר טעמיה דר"א דקא תני י"ד סעודות בלחודייהו, ולא הזכיר מן הסעודה השלישית, משום דהסעודות הללו הנזכרות הן הנה לבדן צריכות להיות באכילת קבע ועל הפת, ומאידך ידוע שסעודה שלישית אינה מחוייבת להיות בדוקא על הפת, כדאיתא באו"ח סי' רצ"א, לכן רבי אליעזר לא מנאה בכלל הסעודות העיקריות. שו"ר בס"ד בספר שבלי הלקט (סי' צ"ג) בשם גאון שכתב להוכיח דסעודה שלישית אינה צריכה פת מהאיי מתני' דילן, והוא ממש כדברינו (וע"ע ב"י בסימן רצ"א).

ובכן עפ"י כל הנתבאר תגדל התמיהה על גאון עוזנו מהרי"ץ זצוק"ל, מה ראה על ככה להוכיח מן המשנה, ולחזור ולהוכיח, דיו"ט לא בעי סעודה שלישית, מכך שהשמיטו רבי אליעזר ממנין י"ד הסעודות. דאם כנים הדברים, יש להוכיח כזאת גם לגבי סעודה שלישית בשבת שחלה להיות בתוך חג הסוכות, והא ודאי ליתא. ועל כרחין אנו צריכים להנך שינויי דלעיל, דעל אף שחייבים לסעוד סעודה שלישית, רבי אליעזר לא התייחס לזאת בהדיא. וקושיא זו היא פשוטה למאד, ובודאי שמהרי"ץ הרגיש בה, כי ראה שאין לו חברים בראיה זו, [אך מאידך הוא תמה על התוס' יו"ט שלא שת לבו אליה], וגם סיים ואמר ודוק. ומקובל אצלינו שכאשר מהרי"ץ משתמש בסגנון לשון זו, אות היא שידע כי דבריו אינם פשוטים כמו שהם נראים, אבל יגענו ולא הונח לנו אל מה ירמזון מליו.

ובדרך פלפול אפשר לקיים את ראית מהרי"ץ (ולאו מטעמיה), כי הנה עפ"י המבואר בתשובת מהרי"ץ זו, יש אומרים כי ישנו צד לבטל סעודה שלישית בשבת, כגון באופן שחל יו"ט ראשון בשבת, דאמר רשב"י לבטל סעודה זו כדי לאכול את סעודת הלילה לתיאבון, או באופנים אחרים שנתבארו לעיל בארוכה. ואולי רבי אליעזר דמתני' סבר

הכי, וממילא יש לבאר כוונתו בדברו על י״ד סעודות לבדן שלא כפי ארבעת התירוצים דלעיל, אלא דנקט את מנין הסעודות הנמוך ביותר המתחייבים מכח חג הסוכות. ומפני כן הוא לא הוסיף מעל י״ד סעודות, ולא כלל את הסעודה השלישית דשבת בכללם, כי באופנים מסויימים מבטלין אותה לגמרי, וכדבר האמור כאשר חל יו״ט ראשון בשבת שמבטלין אותה לכבוד יו״ט שני של גליות. או אף בארץ ישראל בזמן שמקדשים עפ״י הראייה וקבעו את יו״ט ביום ראשון בשבוע, שישנם האומרים כי באופן זה מבטלים את הסעודה השלישית בשתי השבתות, הן בשבת הקודמת לחג, והן בשבת שאחריה שהיא ערב שמיני עצרת. ואם אכן זוהי סברת רבי אליעזר שלא הזכיר רק י״ד סעודות ולא יותר מפני שנקט את המנין הנמוך ביותר שאי אפשר לפחות ממנו, מובן היטב דאפשר להוכיח במישור דיו״ט בעצמו בודאי לא בעי סעודה שלישית. כי אם חייבים לסעוד ביו״ט סעודה שלישית, לא אפשרי בשום פעם ובשום אופן שמנין הסעודות המחוייבות לדידיה יעמוד על פחות מט״ו סעודות, ודוק.

סימן ב

קיום סעודה שלישית על מצה עשירה מצה מבושלת ומצה מטוגנת, ובעיקר היתר אכילתם בערב פסח.

רבים מן הראשונים מתירים אכילת מצה עשירה ומצה מבושלת בערב פסח עד שעה עשירית, ובירור דעת הגר"א המדייק מדעת הרמב"ם לאסור אכילת מצה עשירה. חקירה בלשון הרמב"ם בחיבור.

יסוד הדין ועיקרו נפתח במשנה ריש פרק ערבי פסחים, דתנן התם ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. והקשו הראשונים במאי עסיקינן, אי בחמץ, הרי אסור לאכלו מתחילת שעה חמישית, ואי במצה, הרי גם אותה אסור לאכול בערב פסח. ואי במיני תרגימא, הא משרא שרו באכילה אפילו סמוך לערב כדאיתא לקמיה בדף קז: ותירצו התוס' והרא"ש דמיירי במצה עשירה שאין יוצאין בה ידי חובה בפסח, והא דאסר בירושלמי אכילת מצה בערב פסח, ודימוהו לבועל ארוסתו בבית חמיו, היינו דוקא במצה שיוצאין בה ידי חובה, וסיימו שכן היה מנהג לאכול מצה עשירה בערב פסח. ועפ"י זה פסק מרן הש"ע בסי' תע"א (סעיף ב') שמותר לאכול מצה עשירה בערב פסח עד סמוך למנחה קטנה.

וכתב מהרי"ל, ואחריו נקטי ואזלי רבים מן האחרונים, דכשם שהתרנו אכילת מצה עשירה בערב פסח קודם שעה עשירית, הוא הדין והוא הטעם במצה מבושלת ומטוגנת, דהא אין יוצאין בה ידי חובת מצה, כדאיתא בסי' תס"ד (סעיף ד'), וכשם שהותר לאכול מצה עשירה משום שאין יוצאין בה ידי חובת מצה, כך הותר לאכול מצה מבושלת. מיהו מהרי"ל פסק שהמנהג להימנע מאכילת מצה מבושלת, ומיעוט מן האחרונים סברי שאסור מדינא לאכול מצה מבושלת בערב פסח באופנים מסויימים (ונתייחס לכך בהמשך בס"ד), ויש שאסרו עכ"פ במטוגנת משום דחששו שהטיגון אינו כבישול. וכל אלו מלבד דעתו המפורסמת של הגר"א המורה להימנע בערב פסח מאכילת חמשת מיני דגן בכל צורה ואופן שהם.

ותחילה יש להעיר בייחוד לגבי מצה מבושלת שמותרת גם היא קודם שעה עשירית, ומותרת גם בעיצומו של ליל הסדר כדתניא בפסחים (דף קי"ט ע"ב), הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין

אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. ואף שכמעט בכל הראשונים שראיתי כתבו להתיר אכילת מצה עשירה ולא הזכירו ממצה מבושלת, מכל מקום הוא הדין והוא הטעם. ומצאתי בתוס׳ הרשב״א משאנץ (בפסחים דף צ״ט:) שכתב בהדיא להתיר סופגנין ואיסקריטין כמו מצה עשירה, יעו״ש, וכן מוכח למעיין במרדכי (פסחים רמז תרי״א). וזאת מלבד דעת הרא״ש שהתיר בהדיא, והובא בטור וב״י בסי׳ תע״א.

אך דעת הגר״א בביאורו לסי׳ תמ״ד לאסור אכילת מצה מבושלת ומצה עשירה בערב פסח מכל וכל, משום שדעתו שכיון שבירושלמי אסר אכילת מצה בסתמא בערב פסח, אין בכוחנו להתיר אכילת חמשת מיני דגן בכל צורה ואופן שיהיו אלא אם כן יש ראיה לדבר. וכיון שהתוס׳ והרא״ש הוכיחו כן מכח קושייתם, דמקשו אמתניתין איך אפשר שלא לאכול כלל וכו׳, והוכרחו לתרץ דמצה עשירה מותרת. אבל הרמב״ם בפירוש המשנה לפסחים שם תירץ באופן אחר, דמיירי במיני תרגימא, וקמ״ל שאסור להרבות באכילתם, אלא יש לאכול מהם רק מעט. ועפ״י זה כתב הגר״א דלהרמב״ם ייאסר לאכול. ועוד הוסיף הגר״א וכתב שזהו טעם המנהג שנמנעים מאכילת מצה מבושלת בערב פסח, משום שחששו לדעת הרמב״ם שמחמיר בזה.

וכמובן זו אינה דעת מרן הש״ע שפסק שמותר לאכול מצה עשירה בערב פסח, וכן דעת רבים מן הראשונים והאחרונים ז״ל, וגם המשנה ברורה בסי׳ תע״א (ס״ק ס׳) פסק להקל, ולא הזכיר את דעת הגר״א [איברא שדעת הגר״א נזכרה בשעה״צ סי׳ תמ״ד ס״ק א׳, יעו״ש].

ולמעשה שיטת הגר״א בנויה על ג׳ חידושים. האחד, שלולא ראיה מוכרחת אין בידינו להתיר אכילת מצה מבושלת ומצה עשירה. וזהו חידוש, דאיכא למימר אפושי פלוגתא לא מפשינן, עיין בעיני יצחק על ש״ע המקוצר סימן פ״ט הערה ח׳. השני, שלא נמצא אפילו לאחד מן הראשונים שאוסר בזה, וכן לא נמצא מי שיאמר שלפי הרמב״ם אסור לאכול מצה עשירה בערב פסח. וזהו חידוש לומר שהרמב״ם, וממילא גם מהר״ם חלאוה בחידושיו לשם ובעל ספר המכתם דאמרי כוותיה, כולם חולקים על דעת רבינו תם ושאר הראשונים, ובכל זאת לא הזכירו מזה מאומה. והשלישי, שהמאירי כתב גם הוא כתירוץ התוס׳, והוסיף שהוא הדין שבמיני תרגימא צריך למעט, מוכח דסבירא ליה שאין ביניהם שום סתירה, יעו״ש, ובעיני יצחק שם.

ויש לעיין בלשון הרמב"ם (ספ"ו מהלכות חמץ ומצה) שכתב בזה"ל, אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה הכר לאכילתה בערב וכו'. וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה. אבל אוכל הוא מעט פירות או ירקות, ולא ימלא כריסו מהן. עכ"ל. ואלו הם שלושה דינים שונים. הראשון מפורש שישנו איסור לאכול מצה. ועוד שאסור לאכול, אך לא מפורש מה וכמה. והדין השלישי גם הוא מפורש שפירות וירקות מותרים לאכול מעט. ומבואר שישנם שני דינים לאיסור אכילה בערב פסח, האחד הוא שאסור לאכול מצה כדי שיהיה היכר לאכילה בערב, והשני שצריך להיכנס לפסח כשהוא רעב כדי לאכול את המצה בתאוה.

והנה ממה שכתב בתחילה לאסור אכילת מצה, נראה לכאורה שאין מצה עשירה ומבושלת בכלל, שֶׁאִלּוּ אין שמם מצה בסתם אלא בתוספת כינוי, ובודאי עכ"פ חתיכות מצה המבושלות בשיעור של פחות מכזית אי אפשר לקרותן מצה. ואם לא נעמיד שהרמב"ם בדין השני שלו שכתב כך, וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה, הרי הוא מדבר על מצה עשירה ומבושלת ובשר ודגים [ובעצם מכל דבר אחר שאינו מצה ואינו פירות וירקות], ומהם הוא אוסר לאכול רק סמוך למנחה, תמוה מדוע העלים פניו ממצה עשירה ומבושלת, וא"כ מוכח שמותר לאכלם כל היום עד סמוך למנחה קטנה ולא אחרי. ועפ"י דברינו מדוייקים דברי הרמב"ם למאד, שפותח דבריו באיסור אכילת מצה שאסורה בגלל ההיכר, וממשיך למצה עשירה ומבושלת וכל דבר המשביע בשעת סמוך למנחה כדי שיאכל את המצה לתאוה, ומסיים בדין השלישי של פירות וירקות שגוררים את המאכל, שמהם התיר לאכול רק מעט ולא הרבה. וקטניות נראה לשייכם לפירות וירקות, וצ"ע. וגם יש לעיין מדוע לא הזכיר את היין. וראיתי עוד פירוש מחודש בספר שם טוב למהר"ח כסאר, וצריך לעיין שם.

שיעור אכילת מצה עשירה בסעודות השבת ומנהג תימן בזה

פסק מרן הש"ע בר"ס תמ"ד בזה"ל, סעודה שלישית זמנה אחר המנחה. ואז אינו יכול לעשותה לא במצה ולא בחמץ, אלא במצה עשירה. ע"כ. ובבית יוסף כתב כי אין להקשות אמאי לא תיקנו לבער את כל החמץ בערב

שבת, ובשבת יאכלו בכל ג׳ הסעודות רק מצה עשירה, דמשום שאין סֶפֶק בידי כל אדם לעשות מצה עשירה לכל ג׳ הסעודות, לא הטריחונו. ומובן כי אילו היה בני האדם היו יכולים בקלות לקיים את כל שלושת הסעודות על מצה עשירה הוה טפי עדיף, דלא ליתו לידי סרך איסור חמץ, וגם בכדי שיאכלו את הסעודות מתוך כבוד ועונג, ולא בדוחק ולחץ, בין תנור וכיריים. וכן נהגו בפועל בעיר איזמיר שבתורכיה, וכמ״ש מהר״ח פלאגי (שו״ת לב חיים ח״ב סי׳ ח״פ), וכן היה מנהג האדמו״ר משאץ, (כמובא בספר נטעי גבריאל, ערב פסח שחל בשבת פי״ח הערה ג׳). אך אעפ״י כן נפסק דאפשר לקיים את שתי הסעודות הראשונות על חלות לחם חמץ, אבל לצורך קיום סעודה שלישית למצוה מן המובחר, הטריחונו חכמים לבצוע על מצה עשירה[ז].

וכפי ששמענו וראינו (בכתובים), בתימן לא היה נהוג לאכול מצה עשירה בכלל, לא בתוך הפסח, וגם לא בסעודה שלישית די״ד שחל בשבת, ולא בשום פעם. ולאו למימרא דהיה זה מפני חששת מה [כדעת כמה מחכמי אשכנז שחששו חששות שונים, ואכמ״ל], כיון שאדרבה, גאון עוזנו מהרי״ץ וכן מהר״ד משרקי ומהר״י משרקי, עונים ומשבחים פה אחד את אכילת המצה עשירה בזמן כזה, ועמ״ש בס״ד בבארות שאול על זבח פסח הערה קי״ז מדף קל״ד. אבל הוראה לחוד ומעשה לחוד. כיון שלא היה מקובל לאכול פת שנילושה במי פירות, או בחלב ושמן. אי נמי משום שנחרד לבן של הנשים האופות שמא יפול לתוך העיסה מעט מים, או אפילו מעט רוק מפיהן, דנקיטינן בכה״ג שממהר להחמיץ, לכן נמנעו מזה בכל אופן [וכ״כ הכה״ח בסימן תס״ב ס״ק מ׳ וס״ק מ״א לגבי מנהג ספרד]. וגם השתא בארבעה עשר שחל בשבת העדיפו לקיים סעודה שלישית באופנים אחרים ולא במצה עשירה.

ונפקא מינה לזמננו, במי שהיכולת בידו להכין מצה עשירה מתוצרת בית, בכל החומרות הנדרשות, שפיר קא עביד, הן לצאת בה ידי חובת סעודה שלישית בכה״ג, והן לאכלה בשופי בתוך הפסח, כמו שפסק מרן אאמו״ר שליט״א בש״ע המקוצר (סי׳ פ״ג סעיף ה׳). אכן העוגיות הנמכרות כיום

ז. חלק ממה שכתוב כאן לגבי אכילת מצה עשירה בסעודה שלישית, נתבאר בס״ד לעיל באורך וברוחב בסימן א. וכאן כתבנו את תמצית הדברים בלבד.

בחוצות ובשווקים בתורת "מצה עשירה", אין להסתפק מהם בשופו"א, כי הן נתונות בפקפוק כשרות חמור.

מפורש בשלחן ערוך שצריך לאכול את המצה עשירה קודם שעה עשירית, וממילא צריך להתפלל תפילת מנחה גדולה מקודם בעת הצהריים, כדי שהסעודה תהיה לאחר התפילה. וצריך ליתן לב שלא לאכול כמות גדולה מן המצה עשירה, כדי לאכול בלילה את המצה לתיאבון. וכ"כ הפר"ח (בסי' תמ"ד). לכן בדרך כלל אין ראוי לקבוע סעודה זו בשיעור שרגילים לשבוע ממנו, שבדרך כלל הוא כשיעור ג' או ד' ביצים, ולדידן גם אין לאכול את המצה עשירה אפילו בפחות מהשיעור הנז"ל, אם אוכלה ביחד עם ליפות (כגון בשר או דגים) בשיעור שרגילים לשבוע מהם יחד, (כדאיתא בש"ע המקוצר סי' ל"ד סעיף ד'). דבהכי חשוב כסעודה גילה שראוי להימנע ממנה בערבי פסחים כדי לאכול את המצה לתיאבון. [ואלא מיהת צריך לומר כי אין להחמיר גם מטעם אחר, שחסידים ואנשי מעשה נזהרים לא לקבוע סעודה, אפילו כזו שרגיל בה בימות החול, בערבי שבתות וימים טובים, כמ"ש הפסקי תשובות סי' רמ"ט אות ב' בשם כמה פוסקים, דכיון שכוונתו השתא לקיים מצות סעודה שלישית, אין מקום להחמיר בדבר].

ברם באופן שאוכל מצה עשירה בפחות משיעור שרגילים לשבוע ממנו, אפילו אם לא נחשוש למיעוט בכבוד ובעונג שבת, שעל כך האריך מהרי"ץ בתשובתו חלק ג' סי' קע"ד, יעו"ש, מכל מקום הוא נכנס לספק ברכות, דלפי הנראה מהחיד"א ריש סי' תמ"ד ועוד פוסקים, כיון שקובע שם סעודה עליו, נוטל ידיו ומברך המוציא וברכת המזון, ומאידך הכה"ח שם ס"ק י"א פסק כדעת המאמר מרדכי שמברכים מזונות ועל המחיה.

אולם אעפ"י כן לדידן שורת הדין נותנת דהאוכל מצה עשירה שפיר קא עביד, וכן ראוי לעשות לקיום סעודה שלישית. ויאכל פחות משיעור שרגיל לשבוע ממנו, הן מן המצה העשירה והן מן הליפות דידה, ויברך מזונות ועל המחיה. דלא כמ"ש כמה פוסקים (הובאו בפסקי תשובות סי' תמ"ד אות ג'), שמטעם ספק ברכות ראוי להימנע מאכילת מצה עשירה, דאינהו לא אמרי הכי אלא בצירוף דלדידהו קים להו כפסק הרמ"א שהעדיף אכילת פירות ויין על פני אכילת מצה עשירה, אך אנן בדידן אתכא דמרן סמכינן.

מצה מבושלת ומטוגנת

ולכאורה מסתברא דטפי עדיף לאכול מצה מבושלת ממצה עשירה, מכמה טעמים. האחד, מפני שבאופן שנתבשלה בשיעור של יותר מכזית, ברכתה המוציא וברכת המזון בשופי, שלא כמצה עשירה דתליא באשלי רברבי. והשני דלכתחילה עדיף לאכול סעודה שלישית בנטילת ידים וברכת המזון, הן מפאת כבוד והדר הסעודה השלישית בעצמה, והן מחמת ריבוי הברכות, וכפי שמבואר בארוכה בספר טור ברקת, דהכי הוא גם בערב פסח שחל בשבת, והביאו מהרי"ץ בתשובתו הנז"ל. ובפועל מפני שספק ברכות להקל, אי אפשר ליטול ידים אלא רק על מצה מבושלת. והשלישי, דעצם היתר אכילת מצה עשירה שנוי במחלוקת הראשונים, ואף דנקיטינן ואזלינן כפי פסק הרמב"ם והשלחן ערוך דמי פירות אינן מחמיצין, מכל מקום דעת רש"י שמי פירות הן מחמיצין כנודע, וחלק מגדולי הפוסקים חששו לדבריו, כמובא בכף החיים ריש סי' תס"ב. והרביעי הוא טעם מציאותי, שבתנאי הבישולים והאפייה שבזמננו נקל יותר לנשות הבית להכין מצה מבושלת מאשר מצה עשירה, וכל כמה דמצינן להקל עלייהו, בפרט בערבי פסחים שידיהן עמוסות בעבודה, מחובתנו לעשות כן.

אך בשביל לברר את היתר אכילת מצה מבושלת בערב פסח, צריכים להקדים כמה הקדמות. הנה בליל הסדר אין אנו יוצאים ידי חובה במצה מבושלת, כדאיתא בסימן תס"א (סעיף ד'). והארכנו למעלה בבירור היתר אכילתה בערב פסח, דנקיטינן שלא כדעת הגר"א שמחמיר בדבר. וצריך להוסיף כי אף שאין יוצאין בה ידי חובה בפסח, מכל מקום ברכת המצה המבושלת באופן המבואר לעיל היא המוציא וברכת המזון בשופי, כמפורש בש"ע בסי' קס"ח (סעיף י'). והטעם מבואר, כי למצה מבושלת בשיעור זה יש תואר לחם ומפני כן ברכתה המוציא, אך כיון שטעם מצה אין לה היא מותרת באכילה בערב פסח.

ועל פי דעת רוב הפוסקים שטיגון כבישול, שכמותם פסק מרן אאמו"ר שליט"א בשו"ת עולת יצחק (ח"א סי' ל"ח), דלא כהפמ"ג (בסי' תע"א א"א ח') שנסתפק בדבר[ח], הוא

ח. ונפ"מ באופן שטיגנו את המצה בפירורים קטנים הפחותים משיעור כזית, דאליבא דהנהו פוסקים ברכתו מזונות, ולדעת הפמ"ג ראוי לאכלן בתוך הסעודה לצאת מבית הספק.

הדין דאפשר לאכול גם מצה מטוגנת בסעודה שלישית. וצריך ליתן לב כי אף שהמשנה ברורה בסי׳ רצ״א (ס״ק כ״ה) פסק כדעת החיי אדם והגר״ז דסברי שטיגון כבישול, בכל זאת בסי׳ תע״א (בשעה״צ ס״ק י״ט) הוא לא הכריע במחלוקת זו. ובסימן קס״ח (במ״ב ס״ק נ״ו ובשעה״צ ס״ק נ״ו) הוכיח מן הגמרא כדעת הסוברים שטיגון אינו כבישול, ובסוף השאיר זה בצריך עיון. וגם בדרך החיים להגר״י מליסא (סי׳ קכ״א סעיף ט׳) כתב לאסור אכילת ״חרעמזליך״ בערב הפסח, ו״חרעמזליך״ הן לביבות מטוגנות. על כן מסתמא שהמחמיר לאכול מצה מבושלת ולא מטוגנת תע״ב.

והיתר אכילת מצה מבושלת בערב פסח פשוט ומפורש בספרי גדולי הפוסקים. שכן כתב המגן אברהם (סי׳ תע״א ס״ק ח׳), חק יעקב (שם סק״י), חידושי רבי עקיבא איגר (על המ״א סק״ח) שהוסיף שאין חילוק אם החתיכות גדולות מכזית או פחותות מכזית. וכן פסק המשנה ברורה (שם סק״כ). וז״ל הגר״ז (בש״ע שלו סעיף ח׳), מצה שנאפית כתקונה ואח״כ נתפררה, בין במים בין בשאר משקים ומי פירות, ונתבשלה, אף על פי שהפרוסות קיימות בענין שמברכין עליהם המוציא וברכת המזון, אף על פי כן מותר לאכלה בערב פסח קודם שעה עשירית, שהרי אין אדם יכול לצאת בה ידי חובתו בלילה.

ולענין מעשה, בספר דרך החיים (סימן קכ״א סעיף ט׳) להגר״י מליסא כתב בזה״ל, סעודה ג׳ בשבת כו׳, יכול לקיימה בתבשיל כגון קניידלך, ע״כ. וכן התיר החיי אדם (סי׳ קכ״ט סעיף י״ג). וכיון שכן, לכאורה עלינו לבוא חשבון, שהנה לנו עצה טובה ומצויינת לצאת נשכרים מכל הבחינות, וכדבר האמור, וטפי עדיף לן לאכול בסעודה שלישית מצה מבושלת. וראיתי לאחר מכן דהכי פסק בחזו״ע (פסח דף רס״ב), והמלצתו ועצתו היא לנהוג כן אף בכל סעודות השבת כדי שלא להיכנס לסרך איסור חמץ, וממילא לשרוף ולבטל את כל החמץ ביום ששי. אולם לפני שנמהר לנהוג כן צריך לתת את הדעת לכמה נקודות, וכדלקמן.

המנהג להימנע מאכילת מצה מבושלת בערב פסח שחל בשבת

ראשית יש לציין אל דברי המג"א (סי' תמ"ד סק"ב) הידועים, שכתב בשם מהרי"ל שלמרות שלכאורה ראוי לסעוד סעודה שלישית על מצה מבושלת מאשר על פירות ויין, בכל זאת לא ראה שנוהגים כן. והעתיקו השעה"צ (ס"ק סק"א). ומובן שמהרי"ל לא ראה שום פגם הלכתי באכילת מצה מבושלת, ובכל זאת נרתע לאחוריו לנוכח המנהג. וכן כתבו אחריו הגר"ז (סעיף ד') והחמד משה (סעיף ו'), דאף שהיה ראוי לאכול מצה מבושלת לסעודה שלישית, בכל זאת לא נוהגים לעשות כן[ט].

והפסקי תשובות אסף דעת המחמירים בזה, וזה לשונו, הרבה פוסקים הסכימו שלסעודת שבת קודש בבוקר, וכל שכן לאחר זמן איסור אכילת חמץ, אין לאכול מצה מבושלת. משום שחששו לדעות הסוברים שאפשר לצאת במצה כזו ידי חובת מצות אכילת מצה בליל הסדר. ובהערה 27 הוסיף בזה"ל, מג"א וכו'. כה"ח סי' תע"א סקל"ה מחמיר כשפרוסותיה קיימות. ובהגהות חכמת שלמה סי' תע"א נמי אסר, דחייש דאם יש בה כזית אפשר שיוצאים בה ידי חובה בליל הסדר. והמהרש"ם בדעת תורה שם דדברי המ"א שלא נהגו לאכול מצה מבושלת היינו אף אם נתבשלה קודם י"ד. עכ"ל. ולפי קוצר דעתי יש מקום לדון בכל טענות האוסרים, וכדלקמן בס"ד.

❖

הנה בנדוננו יש דבר מיוחד שצריך לתת את הדעת, והוא שגדולי הפוסקים כותבים פה אחד שאין שום מניעה הלכתית לאכול מצה מבושלת בערב פסח. ובהסתכלות הגיונית זהו פתרון רצוי ונפלא לקיום סעודה שלישית, ומדוע איפוא לא עושים זאת, כי "לא נוהגים כך". ותימה מה בכך אם לא נוהגים כן, הרי כח התורה ומטה ההוראה וההנהגה בידכם הוא, אולי ננהג כן מכאן

ט. אגב מובן שאף שהגר"ז הוא הראש והראשון להחמיר במצה שרויה, בכל זאת סבירא ליה דבערב פסח אחר חצות מותר לאכול שרויה. ואין הפנאי כעת מסכים לעיין בשאלה צדדית זו, וצ"ע. שו"ר אריכות על כך בספר ערב פסח שחל בשבת דפים קנ"א קנ"ב.

ולהבא. ומדוע ייגרע חלקו של חכם אחד "מחדש" שיחליט לנהוג כן מהיום ואילך.

גם צריך לברר את תקפו של מנהג זה, שכפי הנראה לו היו שואלים אותנו היינו משיבים שאין זה מנהג הימנעות בצורה חיובית, אלא בחינת "חוסר מנהג". אך כיון שרבותינו ז"ל עיני העדה הכריעו שישנו "מנהג להימנע", והדבר מתחזק יותר למעיין בלשון הגר"ז, הרי דברים בגו, שנמנעו מאכילת מצה מבושלת, וצריכים לברר זאת. ובנוסף צריך לברר את משמעותו של אותו מנהג, לדידן בני תימן, האם גם אנחנו יכולים להעיד שאבותינו "נמנעו" מאכילת מצה מבושלת. ואם איננו יכולים להעיד על דבר זה, יש לברר האם עלינו להתחשב באותו מנהג של בני אשכנז.

ובטרם שנמשיך במהלך זה, כדי שיובנו הדברים לאשורם, יש לסקל טעות קלה שיכולה להשתמע מלשון הפסקי תשובות דלעיל (ד"ה והפסקי). דאף שמובן ממנו שהוא משעבד את דעת אותם "הרבה פוסקים" שהעדיפו לא לאכול מצה מבושלת מכח המנהג, לסברא שאפשר לצאת ידי חובה במצה כזו לליל הסדר, הא ליתא, שכן הם לא העלו על דל שפתותיהם סברא מעין זו. [וככל הנראה לו ישמעוה ידחוה בשתי ידים]. ואותם "הרבה פוסקים" סתמו ואמרו שלא נוהגים לאכול מצה מבושלת ותו לא מידי. והרב מהר"ש קלוגר בספר חכמת שלמה הוא שאמר כן מדנפשיה, וכפי שיתבאר להלן. וממילא כלול בזה הערה נוספת על סגנון הלשון, שאותם "הרבה פוסקים" לא הסכימו שלא לאכול, אלא אדרבה, הסכימו לאכול, אך נסוגו אחור משום שראו שלא נוהגים כך. לכן היה יותר מדוייק לומר שהרבה פוסקים הורו שהמנהג אצלם לאכול פירות ובשר ולא מצה מבושלת, וטעמם לא נודע לנו בבירור וכו'.

מדוע נמנעו מאכילת מצה מבושלת בערב פסח

עתה נחזור לענין, כי הנה מאחר שלא מצאנו בהדיא משפ"ט כתו"ב לבאר טעם מנהגם של אלו, מלבד דברי הגר"א שנתן טעם לחומרתם שסברו שמצה עשירה ומצה מבושלת אסורים באכילה בערב פסח, אבל כן הוא רק לפי שיטתו שהדבר אסור וכדבר האמור, אבל עתה עלינו להסביר דעת החולקים שהתירו זאת אך סתמו וכתבו שהמנהג להחמיר, לכן נחזי אנן בעניותין, ויש לנו

שני דרכים. האחת היא שטעם המנהג נודע לכל, ורבותינו הפוסקים לא ראו צורך לכתבו לרוב פשיטותו. או כלך לדרך זו, שטעם המנהג לא נודע אף להם, לכן כתבו כי אף שהם לא רואים שום איסור בדבר, בכל זאת בפועל הם לא משנים מן המנהג, שמא יש לו איזה סמך וטעם, ואם ריק הוא ממנו הוא ריק.

ועתה הבוא נבוא לבחון את אותם שני דרכים, כי גם שניהם יפרדו בקרבם לכמה צדדים שונים, ואותם נבאר בס"ד בהרחבה בהמשך הדברים, אך עתה נציגם בזה אחר זה בקיצור. הדרך הראשונה היא שטעם המנהג נודע לכולם רק שלרוב פשיטותו וכו', בזה אפשר לומר שתי אפשריות. האחד, שרצו להתרחק בתכלית הריחוק מהרגשת טעם שום מצה בערב הפסח ואפילו זו המבושלת, [ולכן יש שנהגו אצלם להימנע מאכילת מצה אפילו מראש חודש]. ועוד יש לומר שמפני דעת הזוהר הקדוש העדיפו שלא לקבוע סעודה גמורה בערב הפסח.

ועפ"י הדרך השנייה דלעיל שטעם המנהג לא נודע גם להם, בזה יש לנמק שלושה מהלכים שונים. הראשון הוא כמ"ש הכף החיים (סי' תע"א ס"ק ל"ה) דבאופן שיש בפירורי המצה המבושלת שיעור כזית, אסור לאכלם בערב פסח, כי שם פת עלייהו. והמהלך השני מבוסס על חידושו של הגר"ש קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה, שגם מצה מבושלת יש בה טעם מצה, שלא כמצה עשירה. ועוד יש להתייחס למש"כ הרב בית דוד שמצה שבישלוה בערב פסח אסור לאכלה אז משום שחל עליה שם איסור. אולם פשוט שדבריו אינם שייכים בשנה זו שערב פסח חל בשבת, כי יש לבשל את המצה מערב שבת משום דחוששים לכתחילה לבישול אחר אפייה, כמ"ש בס"ד לעיל בחלק ההלכות.

❖

הצד הראשון, שאנשים נמנעו לאכול בערב פסח כל דבר שמזכיר טעם מצה, כך גם שמעתי משני תלמידי חכמים שליט"א. ואחד מהם הוסיף ואמר דלפי מנהג זה הוא הדין שצריך להימנע מכל מאכל המזכיר בצורתו או בטעמו את המצה. [ולאו דינא קאמר אלא מנהגא קאמר. דמדינא מסתברא דנימא הבו דלא לוסיף עלה, אך למייסדי המנהג בעצמם לא שנא מצה מבושלת ולא שנא מאכל אחר שמזכיר את המצה]. ומרן אאמו"ר

שליט"א הוסיף ואמר לי כי מכיון שבירושלמי דימוהו לבועל ארוסתו בבית חמיו, התרחקו ממנו עד הקצה האחרון. אולם אף שדברים אלו נכוחים מצד עצמם, נראה שהם לא יספיקו לתרץ את המנהג, כי כפי שיתבאר לקמן עדות מהרי"ל שנמנעו מאכילת מצה מבושלת לא היתה רק על סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת, ולא על כל ערבי פסחים.

דעת הגר"ש קלוגר להחמיר במצה מבושלת מדינא

שבתי וראיתי כי כנגד פשיטותייהו דכל הנך פוסקים דלעיל, בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' שכ"ב) להגר"ש קלוגר כתב לדייק מדברי מהרש"א בריש פרק ערבי פסחים, דמצה מבושלת אסורה באכילה בערב פסח מפני שיש לה טעם מצה (לעיל הובא כצד ה'). וזהו חידוש נפלא, המצטרף לחידוש אחר שלו בהגהות חכמת שלמה על הש"ע (סי' תע"א), דקאמר התם שמצה המבושלת בשיעור של יותר מכזית יוצאין בה יד"ח בפסח, על כן אמרתי אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה.

תנינן בפסחים (דף צט:), ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. והקשו הראשונים אמאי קאי, הרי סמוך למנחה אסור לאכול בין חמץ ובין מצה, ומיני תרגימא מותרים באכילה. ותירץ המאירי, דקמ"ל שאסור לאכול סמוך למנחה אף את המצות שאין יוצאין בהן ידי חובה בפסח. וז"ל, לא אמרו כבא על ארוסתו, אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו. הא מצה עשירה או בצקות של גויים, או של אורז ודוחן, לא. ע"כ.

אך התוס' (ד"ה לא יאכל) צמצמו זאת וכתבו דהתנא אסר לאכול מצה עשירה סמוך למנחה, ולא הזכירו את ההיתר על שאר המצות שאין יוצאין בה ידי חובה בפסח. ולכן כתב מהרש"א, דהוא הדין דמצי לאוקמא בבצקות של גוים, אך יש לחלק, דמצה עשירה אין בה טעם מצה ושרי, אך בצקות של גויים דטעמן טעם מצה הוא, אסור לאכלן כל היום. ולפי זה צריך לומר דאף שהתוס' קאמרי דאין האיסור אלא במצה "הראויה" לצאת בה בלילה, אין כוונתם לאסור מצה בלבד, אלא "טעם מצה הראויה" לצאת בה בלילה.

ונפקא מינה לדינא, דעפ"י המאירי, מותר לאכול בצקות של גויים וכל סוגי המצות שאין יוצאים בהם ידי חובה בלילה עד סמוך למנחה, וזהו

דסליק אדעתיה דהמג"א (סי' תע"א סק"ו) להתיר גם מצה כפולה ונפוחה, אך לפי מהרש"א בדעת התוס', אסור לאכול כל דבר שטעמו טעם מצה. ולפי זה כתב הגר"ש קלוגר בספר האלף לך שלמה, דהוא הדין שאסור לאכול מצה מבושלת, כי טעמה הוא טעם מצה, ודינה כבצקות של גויים שאסר מהרש"א, דאף דאזיל מינה תוריתא דנהמא אכתי יש בה טעם מצה.

ויש לחקור בכוונתו, במה שדימה את המצה המבושלת לבצקות של גויים, דלכאורה לא קרב זה אל זה, דבצקות של גויים דאסר מהרש"א הרי הן שוות במראן וטעמן למצה בכל דבר, וחסרונן היחיד הוא שנילושו שלא לשם מצה, משא"כ מצה מבושלת כ"עציט" (ו"קניידלך") שלא נראות ולא נדמות למצה כלל וכלל.

ואיכא למימר בתרי אנפי. האחד יובן בהקדים מה שיש להתבונן בעיקר הדבר, דפשיטא ליה להגר"ש קלוגר שגם באופן שבישלו את המצה טעמה לא נתבטל ממנה, ומאידך לשארי אחרונים פשיטא איפכא, דטעם המצה מתבטל ממנה, וכיצד נוכל לקבל מחלוקת מציאותית כזו. וגם נטיית לבנו מסכמת לדעת רוב האחרונים. על כרחך צריך לומר דהגר"ש קלוגר איירי במצה מבושלת במים לבד, דעלה איכא למימר כדבריו, שתורת לחם פקע מינה אך טעם מצה לא פקע מינה, ומודה ב"קניידלך" וכיו"ב שמותר לאכלם בערב פסח עד שעה עשירית.

או דילמא דהגר"ש קלוגר חולק אכן על שאר האחרונים גם במצה המבושלת בשמן ובביצים (וכדוגמתם) בתוך כלי ראשון על האש. ואף שברור שאין להם שום טעם ושום זכר למצת מצוה, איהו נקיט ואזיל שאסור לאכלו כעת, כי מצה המבושלת חלוקה ביסודה ממצה עשירה, שכן מצה עשירה נאפתה עם תוספות שונות, אך מצה מבושלת נאפתה כמצה רגילה, וחל עליה שם מצה, על כן אפילו עם נתפררה ובישלוה באיזה אופן שיהיה לא פקע ממנה טעם המצה שבה. וכשם שבדיני ברכות, אפילו אם ריסקו איזה פרי והוסיפו בו תוספות שונות ובישלוהו, בכל זאת שמו הראשון עליו. ואע"ג שבאופן שתארו הראשון בטל ממנו לגמרי מכל וכל נקיטינן שברכתו שהכל ולא בורא פרי העץ, וכמו שהאריך מרן אאמו"ר שליט"א בבארות יצחק (ס"ק קס"א), אעפ"י כן מוסכם כי אם בירך בורא פרי העץ יצא. כך סבירא ליה להגר"ש קלוגר לגבי מצה מבושלת, שאפילו אם נשנה את תואר המצה לגמרי, עדיין טעם מצה בו ולא ייבטל ממנו לעולם, ולכן אסור לאכלו בערב פסח.

אבל כד נחיתנא לדינא, אפילו אם תמצי לומר שהגר״ש קלוגר סובר כפי הדרך השנייה הזו, אנו אין לנו אלא כדעת גדולי הפוסקים המתירים בשופי, וכמו שהובאו דבריהם לעיל. ובפרט דהוא מלתא דרבנן. והמחמיר בכך מפסיד את מעלת הסעודה השלישית, על כן אפילו שהמחמיר במצה מבושלת במים תבוא עליו ברכה, אין להחמיר במצה המבושלת במרק ובחלב וכיו״ב.

וטרם אכלה לדבר, אעיר בקצרה כי דבריו הק׳ של מהרש״א לא הובנו לי כל צרכם, שהקשה אמאי לא הזכירו התוס׳ בצקות של גויים, אטו כי רוכלא ליחשב וליזיל, הלא די להם שהזכירו מצה עשירה שאין יוצאין בה ידי חובה, ומינה תילף דהוא הדין לשאר המאפים כיו״ב. וכשם שלא עלה על דעת איזה פוסקים לפרש בכוונת הש״ע שהתיר לאכול מצה עשירה, שמצה מבושלת אסורה, כך לא יעלה על דעתנו לומר כן בדעת התוס׳. ובדוחק יש לומר כי התשובה רמוזה במלותיו הקצרות של מהרש״א שכתב בזה״ל, והוא הדין דמצי לאוקמא בבציקות של גוים דאינו יוצא בה י״ח, כמ״ש התוס׳ לקמן. ע״כ. ולקמן דקאמר היינו התוס׳ בדיבור הבא. וממה שציין אל התוס׳ ולא לגמרא מפורשת בפרק כל שעה אפשר שכוונתו להקשות, הרי כבר בדיבור הבא הזכרתם ענין בצקות של גויים, ומדוע לכם להרחיק נדוד להיתר מצה עשירה ולא במאי דקא עסקיתו תכף בבצקות של גויים. [ודוחק. ומה גם דאיכא למימר דנקטי מצה עשירה בדוקא להשמיענו כי כן היה מנהגו של רבינו תם, כמובא התם לקמיה, וצ״ע]. ואם כן הוא ממילא יש לדחות את מה שהוסיף הגר״ש קלוגר בהמשך דבריו להוכיח כשיטתו מדברי התוס׳ גופא שלא הזכירו בהיתרם מצה מבושלת אלא מצה עשירה, שמע מינה דמצה מבושלת אסורה, דהשתא יש לומר שאין מקום להקשות על כל מה שלא נזכר בדבריהם, אלא רק על בצקות של גויים שהוזכרו לקמיה.

ולכי תידוק תשכח שלבד מן התוס׳ כמעט כל הראשונים הזכירו את ההיתר רק על מצה עשירה ולא על מצה מבושלת. וכנראה שצריך לומר שרבותינו הראשונים לא הזכירו רק מצה עשירה שהיא מוזכרת בהדיא בש״ס ולא את המצה המבושלת דלאו בפירושא איתאמר אלא מכללא איתאמר. אבל מן היסוד האמור בדבריהם שהאיסור הוא רק על מצה שיוצאין בה ידי חובה בלילה מוכח דחד דינא אית להו, כי בתרווייהו אין יוצאין ידי חובה בלילה, וממילא הוא הדין והוא הטעם. וכמו שכתבו כל הפוסקים ממהרי״ל ואילך באין עוררין, ודלא כמסקנת הגר״ש קלוגר בשו״ת האלף לך שלמה.

המשך בירור מנהג ההימנעות מאכילת מצה מבושלת בערב פסח שחל בשבת

עתה נשוב לברר את תוקף המנהג להימנע מאכילת מצה מבושלת בסעודה שלישית, ועל מה הוא נסמך. ונקדים כי ראֹה ראיתי מה שכתב בפסקי תשובות בסי׳ תע״א (אות ג׳), כלפי מ״ש המשנה ברורה (שם ס״ק כ׳) להתיר אכילת קניידלך בערב פסח קודם שעה עשירית, שכתב הוא כי אף שכן הוא מן הדין אך המנהג להימנע מכך, וכראיה ציין לשעה״צ בסי׳ תמ״ד שנמנעים מאכילת מצה מבושלת בערב פסח, כמ״ש המג״א. ולבבי לא כן ידמה, דאם כן הוא, מדוע העלם יעלימו עיני ראשי עם קודש בסי׳ תע״א מאותו המנהג שכתבוהו בעצמם בסי׳ תמ״ד, ופסקו בסתם שמותר לאכול מצה מבושלת בערב פסח. ועל כרחין שמנהגם להימנע מאכילת מצה מבושלת בסעודה שלישית היה רק באופן זה שנתבאר בהדיא, ולא נמנעו מאכילת מצה מבושלת במשך כל היום לצורך שובע גרידא. [שוב ראיתי שבמשנה ברורה הוצאת דרשו (סי׳ תע״א הערה 20) ציינו לדברי השעה״צ בדקדוק וכמ״ש בס״ד, שתקפו של אותו המנהג הוא דוקא בערב פסח שחל בשבת ולא בשאר ערבי פסחים].

ואם כנים הדברים, לבד ממה שנדחה הצד הראשון והצד החמישי שהחמירו במצה מבושלת כמצה רגילה, גם יש לדחות את הצד השלישי, אף אם הם נכונים מצד עצמם כי הם אינם מספיקים לתרץ את המנהג, שכן לפי האמור נמנעו דוקא מאכילת מצה מבושלת בערב פסח שחל בשבת, ואם שורש המנהג היה עפ״י דברי הגר״א שהחמיר שלא לאכול מצה עשירה ומצה מבושלת היו צריכים לנהוג איסור בכל ערבי פסחים׳.

ועל הצד השני שהובא לעיל, שמחמת דברי הזוהר הק׳ העדיפו לאכול סעודה קלה ולא לבצוע על פת ולברך המוציא וברכת המזון, בזה הגם שיש למנהג אילנות גדולים להישען עליהם, כהגר״א וסיעתו, בכל זאת רווחא שמעתתא (עכ״פ לדידן) כפי פסק מהרי״ץ והמקובלים, דטפי עדיף לבצוע על הפת היכא דאפשר ולברך המוציא וברכת המזון.

י. ואין שום מקום לדייק מדברי השער הציון בסי׳ תמ״ד (סק״א) שהביא את דעת הגר״א הנז׳ לאחר שהעיד על המנהג, דאין כוונתו לומר אלא שעפ״י הגר״א גם כן צריך להימנע, ואין בדברי הגר״א סעד הגון למנהג.

ולגבי הצד הרביעי, להימנע מאכילת מצה מבושלת לסעודה שלישית משום דחשיבא פת, הנה זו היא סברת הכף החיים (סי׳ תע״א ס״ק ל״ה) שכתב, כי אם יש בחתיכות המבושלות כזית אסור לאכלן, כי ברכתן המוציא. וחלק ע״ד הגר״ז שהתיר, משום שיש לה דין פת, יעו״ש. והנה אף לפי דבריו מותר לאכול בשופי פירורי מצות מבושלים בשיעור של פחות מכזית [עציט או קניידלך], ומכל מקום נראה לכאורה שבחינם דחה דברי הגר״ז. גם הגרע״א בהגהותיו והשעה״צ הורו בפה מלא כמותו, דאין שום איסור לאכול פת בערב הפסח, אלא רק לחם חמץ משעה חמישית, ומצה שיוצאים בה ידי חובה בליל הסדר. ומה שאינו בכלל שני אלו מותר לאכלו בלי פקפוק, אפילו אם יהיה עליו תואר לחם. ואף שאפשר להציע צדדים שונים בכוונת הכה״ח, נראה שטעמו העיקרי הוא משום דסבירא ליה שמצה המבושלת בשיעור של יותר מכזית אסורה באכילה כל היום, כי כשם שתואר לחם עליה לענין ברכת המוציא, כך שם מצה עליה לענין איסור אכילה בערב פסח, דהא בהא תליא. ובהגהות חכמת שלמה (לסי׳ תע״א) הרחיק יותר וכתב שאפשר שיוצאין במצה כזו ידי חובה בפסח, ושכן נראה לו נכון, יעו״ש.

אולם דעת הפוסקים אינה כן.

מסקנת הדברים והעולה לדינא

א. מעיקר הדין מותר לאכול מצה עשירה ומצה מבושלת בערב פסח, והמחמיר כדעת הגר״א תע״ב. השנה שערב פסח חל בשבת מצוה לאכול לכתחילה מצה עשירה לצורך קיום סעודה שלישית, כמו שכתב מהרי״ץ. ב. לגבי מצה מבושלת, איכא עקולי ופשורי, ואף שמבחינות מסויימות יותר מתאים יותר להעדיף מצה מבושלת, מכל מקום מצד הדמיון הרב למצה רגילה, וגם מכיון שיש אומרים שנוהגים להימנע, ויש המחמירים עוד יותר וסוברים שהיא אסורה מדינא, לכן המחמיר תע״ב. ג. דין מצה מטוגנת כדין מצה מבושלת. ד. הרוצה לאכול מצה מבושלת, הנה מצד כבוד סעודה שלישית ומצות מאה ברכות בכל יום היה עדיף לבשל את המצות בשלמותן ולברך עליהן המוציא וברכת המזון, ויש מי שאומר שמפני שבאופן זה הן נדמות למצות שיוצאין ידי חובה בפסח עדיף לחתכן לפירורים הפחותים מכזית ולבשלן כך, ולברך מזונות ועל המחיה. ונחלקו בזה פוסקי זמננו, ודעת מרן אאמו״ר שליט״א מובאת לקמן. ה.

ראוי לחוש לשיטת הרב בית דוד ולבשל את המצות בעודן מותרות באכילה. ו. יש להימנע בערב פסח גם מאכילת מצה שנאפתה שלא לשם מצוה, אף שאין יוצאין בה ידי חובה. ז. אין היתר אכילת מצה עשירה ומטוגנת אלא לפני שעה עשירית, אבל לאחריה אסור לאכול שום דבר שעשוי מחמשת מיני דגן. ויקיימו את הסעודה על פירות או על תבשיל (כמפורט לעיל בחלק ההלכות בהרחבה).

בסיום כתיבת המאמר, חיוה מרן אאמו"ר שליט"א את דעתו ואמר לי, אף שדבריך נכוחים על פי שורת הדין, מכל מקום רצוי להתרחק ככל האפשר מאכילת מצה וטעם מצה בערב פסח בכל גווני. לכן לצורך קיום סעודה שלישית אין כדאי אפילו לחתוך את המצה לפירורים ולטגנם או לבשלם כך, אלא להכין מערב שבת לביבות מטוגנות, אלו הנילושות בקמח מצה בתוספת ביצים וירקות וכדו', כי בהן טעם המצה אינו ניכר ונרגש כלל, וגם אין קובעים עליהם סעודה. ובעדיפות שנייה יכולים גם לאכול עוגה מקמח מצה[יא]. וכך אני נוהג. עכ"ד.

יא. ולכי תידוק תשכח שזוהי כוונת הכה"ח בסימן תע"א ס"ק ל"ה.

סימן ג

הימנעות מאכילת חמץ בערב פסח וחקירה בגדר בל תוסיף

הנה מקום אתי להביא חידוש נפלא מאת מרן אאמו"ר שליט"א, כאשר שבתתי אצלם בשבת פרשת בשלח ה'תשפ"א. וכה היו דבריו, מנהג סבי מוה"ר נסים ב"ר שלום זצ"ל היה להימנע מאכילת חמץ בערב הפסח בכל היום. ובנו, הוא אבי מוה"ר נסים דמתקרי נחום, שינה את מנהגו ואכל חמץ בערב פסח עד שעה רביעית, כי לא ראה למנהג אביו שום טעם. אבל אני בעצמי החזרתי עטרה לישנה והנני נמנע מאכילת חמץ בערב פסח, כי כפי הנראה זהו מנהג קדום בתימן, כמו שמוכח מדברי אחד מחכמי תימן הקדמונים, וזכורני שיש לכך סמך מדברי בעל שבלי הלקט. עכ"ד. ואותו חכם תימני קדמון הוא רבינו זכריה הרופא, שכתב כן ב"שרח אלקועאד", הובא בבארות יצחק על פסקי מהרי"ץ הלכות יולדת דף ע"ר סק"ה ד"ה וז"ל [ושם ייחסו אאמו"ר למוהר"ר חוטר המלמד, ועיין בבארות שאול על איגרת מהרי"ץ הערה י"ג הערה ממנו, שלאחר זמן הוא עיין בכת"י שבא מחבאן ומשם מובן כי הוא מוהר"ר זכריה הרופא]. ואכן כך כתוב בספר שבלי הלקט בסימן ר"ח וז"ל, כתב אחי ר' בנימין נר"ו, יש אנשים שנהגו סילסול בעצמן שלא לוכל חמץ בערב הפסח כל עיקר, וגם מצה אינם אוכלין, אלא מעבירין כל היום בפירות ומיני תרגימא. עכ"ל. וזהו מנהג יפה הנותן כח להיזהר אפילו ממשהו חמץ, כי כבר מאחר בדיקת חמץ מצניעים [או אפילו שורפים, אליבא דמהרי"ץ] את כל החמץ. אלא שכל זה שייך דוקא בערבי פסחים הרגילים, אבל השתא בשנה זו שערב פסח חל בשבת יש לאכול בסעודה כביצה פת.

ואולי יש לדון במנהג זה עפ"י גדרי בל תוסיף, דאף דמסקינן בראש השנה דף כח: ועירובין דף צה: דכל שמוסיף שלא בזמן המצוה אינו עובר בבל תוסיף אם לא מתכוון לשם מצוה, מכל מקום הלכה פסוקה בשלחן ערוך (סימן תרס"ו) דאסור לאכול בסוכה ביום שמיני כדי שלא יהיה נראה כמוסיף. ויש לחקור אם גם במה שנמנע מאכילת מצה בערב פסח נראה כמוסיף. ובפשוטו היה נראה דאין איסור בל תוסיף אלא בעושה

מעשה כיון במה שמבואר בגמרא שמניח שני זוגות תפילין, או במתן ד׳ מתנות על המזבח בקרבן שצריך לתת בו מתנה אחת. אבל מי שנמנע מאכילת מצה הרי הוא לא עובר בכלום. אבל מהר״ח פלאגי בספר חיים לראש (דף יז: אות ו׳, ד״ה והרב) כתב להקשות בשם אפי זוטרי מדוע לא גזרו חז״ל לאסור אכילת חמץ ביום ששי מזמן הביעור ועד הלילה אטו שאר שנים, ותירץ מהר״ח פלאגי דאי גזרו הכי הוי כמוסיף יום אחד, לכן לא גזרו, וצ״ע. וגם מן הבית יוסף שכתב דהיה מן הראוי לאכול בערב פסח שחל בשבת מצה עשירה בכל ג׳ הסעודות משמע שאין שום חשש בדבר. [ויש לומר דמהר״ח פלאגי לא אמר כן אלא על כללות הציבור, אבל באדם פרטי ליכא למיחש למידי].

מיהו גם למאי דאמרינן שאין איסור בל תוסיף אלא במעשה ממש, אכתי יש לדון בכל אדם שעובר [אאיסורא דאכילת מצה בערב פסח] ואוכל מצה משומרת בערב פסח, אמאי לא יעבור באיסור בל תוסיף, ונבאר זאת בס״ד.

הנה נחלקו האחרונים במצוה קיומית אין מצוה שאין חיוב לעשותה, אבל המקיימה עושה מצוה, אם שייך בה איסור בל תוסיף, כגון אכילת פירות ושתיית מים בתוך הסוכה ביום שמיני עצרת לשם מצוה. שדעת הדרך החיים (דיני סוכה בשמיני אות ב׳) לאסור בזה משום דחשיב בל תוסיף, אבל כמה אחרונים (הובאו בשעה״צ סימן תקס״ח ס״ק ט׳) סבירא להו דאין בזה בל תוסיף, משום דאכילת פירות ומים בסוכה אינו אלא דרך חומרא. וכתב המשנה ברורה (שם ס״ק ו׳) דכוותייהו מסתברא, ויכול לאכול פירות או פת פחות מכביצה בין בסוכה ובין בבית.

ובטעם היתר אכילת מצה ביום השמיני שלאחר הפסח, הנה לפי דעת רוב הראשונים שאין מצוה באכילת מצה כל שבעה אתי שפיר, דאין כאן בל תוסיף במצוה, אבל לפי דעת הגר״א המפורסמת שיש מצוה באכילת פת כל שבעה, אזי לפי דעת הדרך החיים, באופן שאוכל מצה ביום השמיני לשם מצוה עובר בבל תוסיף. ואפילו לפי דעת רוב האחרונים דלעיל דסבירא להו שבפירות ומים בסוכה ביום שמיני עצרת אין דין בל תוסיף, יש להסתפק לגבי מצה, כי אכילת פירות ומים בסוכה אינן אלא מדרך חומרא, ושמא רק מפני כן סבירא להו דלא הוי בל תוסיף, אבל אכילת מצה כל שבעה לדידיה היא מצוה מן התורה, ואיכא למימר שהאוכל מצה ביום השמיני לשם מצוה עובר בבל תוסיף, וצ״ע. ועיין בחיי אדם כלל ס״ח סעיף כ״ג.

וכפי הנראה העולם אינם חוששים לדבר מלבד מעטים, והדין עמם, כיון שהאוכל ביום השמיני אינו מתכוון לשם מצות מצה, וממילא אפילו אם ננקוט כפי הצד המחמיר אין איסורו אלא משום "נראה כמוסיף", ולא בל תוסיף ממש, וזה תלוי בכוונתו. אבל הא מיהא יש לדון באוכל מצה בערב פסח אם עובר בבל תוסיף, כיון דשאני ליל הסדר משבעת ימי הפסח, דבליל הסדר יש חיוב לאכול מצה, וממילא מי שמוסיף ומקדים לאכול מצה, אפילו אם אינו מתכוון לשם מצוה עובר באיסור משום שנראה כמוסיף. וכ"כ השדי חמד (חלק ג' מערכת כא"ף כלל מ"א ד"ה באמת) בשם הגר"י דיסקין. וסיים דמה לי מוסיף לפני המצוה ומה לי מוסיף לאחר המצוה, יעו"ש.

ולכאורה לפי זה נדחו דברי הפסקי תשובות בסימן תרס"ז אות א' שכתב שמסתימת הפוסקים משמע שאין איסור ישיבה בסוכה בערב סוכות. ובהערה 5 הקשה שבפשוטו נראה שלפני סוכות אין איסור בל תוסיף כמו לאחר סוכות, אבל לא מצא מי שיעורר בזה. ולהאמור השדי חמד קדמו וכתב דלא שנא לפני ולא שנא אחרי. וגם מסברא נראה לכאורה שאין שום חילוק בין לפני המצוה ובין לאחר המצוה.

אולם כד מעיינינן חזינן דקם דינא, ויש לחלק בין איסור מוסיף לבין נראה כמוסיף. דאיסור מוסיף היא הוספה אמתית על המצוה, ובזה קאמר השדי חמד דלא שנא בין לפני המצוה ובין לאחר המצוה. אבל נראה כמוסיף שאינו הוספה אמתית אלא רק מראה עיניים, בזה חילק הרב פסקי תשובות לנכון בין לפני המצוה ובין אחר המצוה, ואמר שלא אסרו ב"נראה כמוסיף" אלא רק אם ממשיך את המצוה לימים הבאים, אבל באופן אחר, אפילו לפני המצוה, אינו נראה כמוסיף. דאין כאן הוספה אלא הקדמה, ובזה לא אסרו.